

**МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ГО «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ЯРЕМЕНКА»**

РЕФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ВІДПОВІДНО ДО СУЧАСНИХ ЗАПИТІВ МОЛОДІ ТА ДЕРЖАВИ

**Щорічна доповідь Президентові України,
Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України
про становище молоді в Україні
(за підсумками 2012–2021 років)**

Київ 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Попатенко М.М., голова редакційної колегії,

Беляєва І.І.,

Білий А.І.,

Бондар Т.В., канд. соціол. наук,

Бородін Є.І., д-р іст. наук, проф.,

Коляда В.С.,

Кравченко О.В.,

Сакута М. А.

Керівник авторського колективу: Бондар Т.В., канд. соціол. наук.

Авторський колектив: Бондар Т.В., керівник авторського колективу; Аксьонова С.Ю.; Андріюченко Т.В.; Балакірєва О.М.; Бородін Є.І.; Гейнак О.І.; Дзюба Н.В.; Дмитрук Д.А.; Курило І.О.; Левін Р.Я.; Мукосєєва Л.П.; Острікова А.С.; Тарасенко Т.М.; Тілікіна Н.В.

Реформування молодіжної політики відповідно до сучасних запитів молоді та держави. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2012–2021 років) / [редкол.: **Попатенко М.М.**, гол. ред. колег.; Бондар Т.В. та ін.]. – Київ: ТОВ «Ройлайд», 2021. – 100 с.

Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні за підсумками 2012–2021 років підготовлена відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 579. У ній висвітлено ретроспективу сучасних запитів молоді та держави в процесі реформування молодіжної політики. Доповідь містить вступ, чотири розділи, висновки та рекомендації.

УДК 316.422:323.2-053.6

- © Міністерство молоді та спорту України, 2021
- © ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», 2021

ISBN

ЗМІСТ

Стор.

Вступ	4
Розділ 1. Молодь України в демографічному вимірі	7
Розділ 2. Громадянська позиція молоді та громадянська активність	18
2.1. Роль молоді у формуванні молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи	18
2.2. Громадянська та суспільно-політична активність молоді	26
2.3. Молодіжна волонтерська діяльність	39
2.4. Національно-патріотичні настрої молоді	45
Розділ 3. Модернізація концептуальних і нормативно-правових засад молодіжної політики України	49
3.1. Фактори, що вплинули на розвиток державної молодіжної політики: суспільні процеси та реформи	49
3.2. Оновлення законодавчих засад державної молодіжної політики	52
3.3. Запровадження стратегічного планування у молодіжній сфері України	59
3.4. Обґрунтований підхід до формування й реалізації державної політики у молодіжній сфері на національному та регіональному рівнях	64
3.5. Міжсекторальна взаємодія впровадження молодіжної політики на державному та регіональному рівнях	70
3.6. Визнання молодіжної роботи як відповідь на запит молоді	74
Розділ 4. Інновації у молодіжному секторі публічної політики	80
4.1. Формування молодіжних структур органів місцевого самоврядування в процесі децентралізації	81
4.2. Розвиток мережі молодіжних центрів і молодіжних просторів	86
4.3. Ефективні інструменти національно-патріотичного виховання молоді	94
4.4. Підвищення рівня компетентностей фахівців молодіжної сфери засобами неформальної освіти	96
Висновки та рекомендації	103

ВСТУП

Нинішня суспільно-політична та соціально-економічна ситуація в Україні продукує нові виклики до держави, адекватні відповіді на які неможливі без активної участі найперспективнішої у віковому вимірі частини суспільства – української молоді. Водночас молодь очікує від держави уваги до своїх інтересів і запитів, сприяння в розв’язанні нагальних проблем, чому має слугувати державна молодіжна політика, що відповідає вимогам сучасності. Тому цьогорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні, що охоплює останнє десятиліття, сфокусована на системному аналізі проблем і ціннісних орієнтацій української молоді для кращого розуміння тих аспектів і напрямів діяльності, щодо яких державна молодіжна політика потребує посилення та вдосконалення, а за окремими складовими – реформування. На думку авторів доповіді, саме такий підхід дозволить сформулювати обґрунтовані пріоритети та стратегічні напрями подальшої реалізації молодіжної політики й визначити ефективні механізми молодіжної участі в цій діяльності на національному, регіональному та місцевому рівнях з урахуванням сучасних потреб і запитів самої молоді.

Україна вже має значний позитивний досвід у вирішенні актуальних питань молоді, пов’язаних з необхідністю самореалізації та розвитку потенціалу молоді, її інтеграції в суспільне життя. Так, протягом виконання Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016–2020 роки¹, впроваджено інструменти щодо участі молоді у процесах ухвалення рішень, реалізації молодіжної політики на місцевому та регіональному рівнях; започатковано численні програми, конкурси й проєкти для самореалізації та сталого розвитку молоді. Виконується програма “Молодіжний працівник”, щороку присуджується Премія Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України, які сприяють розвитку молодіжних ініціатив на місцевому рівні, збільшується кількість молодіжних консультативно-дорадчих органів, молодіжних центрів, створено державну установу “Всеукраїнський молодіжний центр”, проводиться національний конкурс “Молодіжна столиця України”, здійснюється фінансова підтримка проєктів молодіжних і дитячих громадських організацій, розширюється міжнародне молодіжне співробітництво та співпраця з міжнародними організаціями, започатковано обмін молоддю між Україною та Польщею, Україною та Литвою тощо.

Попри доведену практикою ефективність наявних здобутків державної молодіжної політики, вони ще не повно розв’язують ряд питань, пов’язаних з викликами сучасності. Так, за результатами соціологічних досліджень 2018 р., 56% української молоді не бажали брати участі у суспільному житті; понад 27% були тільки поінформовані про певні форми участі, знали про різні інструменти участі, але не користувалися ними, і лише близько 17% молоді брали участь у суспільному житті². За даними міжнародного проєкту регулярних опитувань громадської думки

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 18.02.2016 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>

² Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/doslidjennya-broslyra.pdf

“Євробарометр”, у 2019 р. понад три чверті молоді ЄС долучалися до суспільного життя у різних формах діяльності, не були залучені до жодної з форм участі лише 4%. Це результат того, що підвищення рівня участі молоді в суспільному житті є одним з пріоритетів молодіжної політики країн ЄС.

Проаналізувавши досвід і проблеми формування молодіжної політики за минуле десятиліття, нова «Державна цільова соціальна програма “Молодь України” на 2021–2025 роки³» передбачає застосування концептуально оновлених підходів і використання широкого кола інноваційних механізмів та інструментів роботи з молоддю за допомогою поширення найкращих практик останніх років, впровадження рекомендацій українських і міжнародних експертів, молодіжного сектору Ради Європи, використання досвіду молодіжної роботи країн ЄС, рекомендації ООН щодо підтримки молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності. З метою раціонального використання ресурсів передбачено концентрацію зусиль на таких завданнях: підвищення рівня компетентностей молоді, зокрема громадянських; підвищення рівня культури волонтерства серед молоді; активізація залучення молоді до процесів ухвалення рішень; зміцнення соціальної згуртованості молоді, у тому числі шляхом здійснення обмінів молоддю в межах України та у партнерстві з іншими державами і міжнародними організаціями; виконання програм підготовки фахівців, які працюють з молоддю, зокрема програми “Молодіжний працівник”; забезпечення функціонування молодіжних центрів і державної установи “Всеукраїнський молодіжний центр”; сприяння створенню умов для розвитку спроможності інститутів громадянського суспільства для досягнення завдань Програми.

Доповідь складається з вступу, чотирьох розділів, висновків і рекомендацій, додатків. Вона підготовлена за даними Державної служби статистики України, інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства молоді та спорту України (Мінмолодьспорту), а також матеріалів, наданих Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики України, Національною гвардією України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Міністерством культури та інформаційної політики України, Міністерством розвитку громад та територій України, Державним центром зайнятості, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною установою «Центр громадського здоров’я Міністерства охорони здоров’я України», Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Державною установою «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Національним інститутом стратегічних досліджень, обласними державними адміністраціями, Київською міською державною адміністрацією, Громадською організацією «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», Громадською організацією «Центр «Соціальний моніторинг».

Доповідь підготовлена авторським колективом у складі: С.Ю. Аксьонова, канд. екон. наук (розділ 1); Т.В. Андріученко (підрозділ 2.1), О.М. Балакірева, канд. соціол. наук (параграфи 2.2; 2.3, 2.4, 4.3); Т.В. Бондар, канд. соціол. наук, кер. автор. кол. (вступ, висновки та рекомендації); Є.І. Бородін, д-р іст. Наук, проф. (розділ 3,

³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» від 02.06.2021р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>

параграфи 4.1, 4.4); О.І. Гейнак (параграф 4.2); Н.В. Дзюба, канд. соціол. наук (параграф 4.2); Д.А. Дмитрук, канд. соціол. наук (параграфи 2.2; 2.3, 2.4, 4.3); І.О. Курило, д-р екон. наук, проф. (розділ 1); Р.Я. Левін, канд. пед. наук (параграф 4.3); Л.П. Мукосеєва (параграфи 3.5, 4.1, 4.4); А.С. Острікова (параграфи 4.1, 4.4); Т.М. Тарасенко, канд. держ. упр. (параграф 3.1); Н.В. Тілікіна, канд. екон. наук (параграф 2.1).

РОЗДІЛ 1. МОЛОДЬ УКРАЇНИ В ДЕМОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ

Чисельність молоді та її статеві-віковий склад. На початку 2021 р. чисельність молоді віком 14–34 роки в Україні становила 10 262,9 тис. осіб⁴, що майже на 30% менше, ніж у перші роки нового тисячоліття і на 26% менше, ніж у 2011 р. Частка молоді в загальній чисельності населення не перевищує 25%, тоді як у першому десятиріччі нового століття вона коливалась у межах 20–31%. Чисельність населення в Україні щороку істотно скорочується, це відбувається майже в усіх вікових групах населення, але темпи зниження чисельності молоді за останні п'ять років випереджають серед інших вікових контингентів (рис. 1). Тому новітня динаміка чисельності молоді та її частки в усьому населенні є доволі несприятливою, особливо у контексті формування сімей, народження дітей і відтворення населення в цілому.

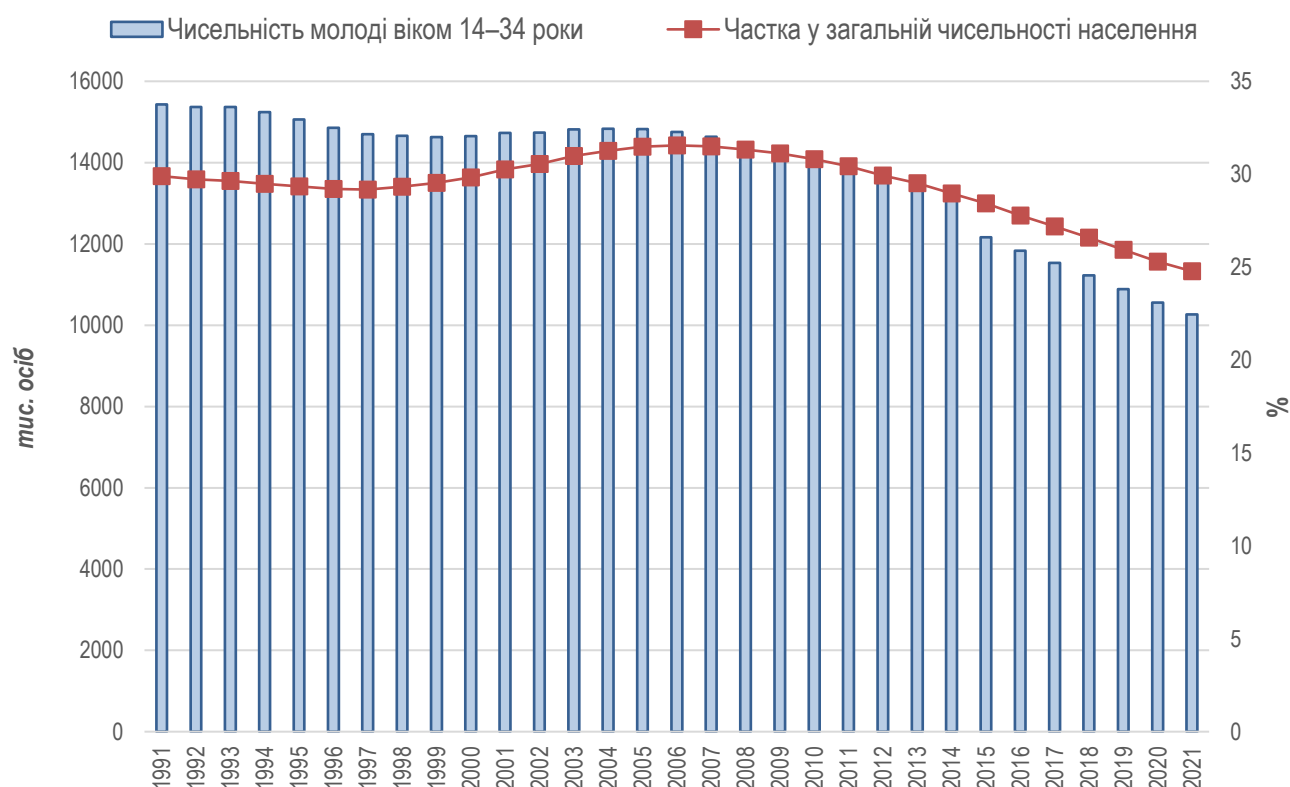

Рис. 1. Чисельність молоді віком 14–34 роки та її частка у загальній чисельності населення України у 1991–2021 рр.*

* Станом на початок року; 2015–2021 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України; 2002 р. – за даними Всеукраїнського перепису населення станом на 05.12.2001 р.

Дві третини молодих людей України проживають у міських поселеннях (6933,2 тис. осіб), а третина – у сільській місцевості (3329,7 тис. осіб). Частка молоді у чисельності міського населення у 2021 р. становить 24,1%, дещо вищою є відповідна частка у сільській місцевості – 26,2%. Короткочасний період зростання чисельності молодих осіб у міських поселеннях (2000–2005 рр.) змінився тривалим

⁴ За оцінками чисельності населення, зробленими Державною службою статистики України за наявними адміністративними даними щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

зменшенням (з 2006 р. і дотепер). За останні шість років (без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополь) чисельність молоді у міських поселеннях зменшилася на 18,2%. Темпи зниження чисельності сільської молоді поступалися тим, що були притаманні іншим віковим категоріям сільського населення, внаслідок чого частка молоді тут поволі підвищувалась аж до 2011 р., навіть попри зменшення абсолютної чисельності молодих людей у 2006–2011 рр. З 2012 р. зменшується чисельність молоді у сільській місцевості майже на 10% порівняно з 2015 р.

В Україні у складі молодіжного контингенту в цілому в 2021 р. на кожну тисячу молодих жінок припадало 1050 чоловіків: у міських поселеннях – 1029, у сільських – 1096. У всіх молодих вікових групах населення, крім 30–34-річних осіб у міських поселеннях, має місце «надлишок» чоловіків. Ситуація з балансуванням чисельності статей у поселеннях різного типу має певні відмінності. Зокрема, у міських поселеннях чисельність чоловіків перевищує чисельність жінок у наймолодшій групі молоді, а у сільській місцевості це відбулось у старших групах – 25–29 років і 30–34 роки (табл. 1).

У найстаршій групі сільського молодіжного контингенту дедалі загострюється проблема дефіциту наречених для чоловіків. У міських поселеннях найбільше перевищення чоловіків над жінками серед молоді у 2021 р. змістилося у групу 20–24-річних, тоді як десять років тому воно спостерігалось в наймолодшій молодіжній групі.

Таблиця 1

Співвідношення чисельності чоловіків і жінок молодіжних вікових груп населення за типом поселення в Україні на початок 2011 і 2021 років

Вікові групи, років	Припадає чоловіків на 1000 жінок					
	2011			2021*		
	Всі поселення	Міські поселення	Сільська місцевість	Всі поселення	Міські поселення	Сільська місцевість
15–19	1050	1034	1082	1060	1050	1081
20–24	1045	1025	1093	1061	1060	1063
25–29	1034	1024	1062	1054	1032	1098
30–34	1000	976	1066	1036	995	1135

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Міжпоселенські відмінності статевих співвідношень формуються переважно під впливом навчальної міграції, адже в нашій країні традиційно саме серед студентських контингентів спостерігається деяка чисельна перевага дівчат, які мігрують у міста вже у віці найвищої навчальної активності та переважно залишаються в них.

Молодь охоплює доволі широкий віковий діапазон: до цієї категорії належать як підлітки, так і вже доволі зрілі у віковому й соціальному відношенні особи віком 30–34 роки. Аналіз вікового складу молоді та його сучасних змін свідчить про перерозподіл чисельності молоді в Україні «на користь» старших вікових груп. Зменшення частки наймолодших представників молоді серед усіх її груп у 2011–2017 рр. демонструє рис. 2. Найнижча питома вага осіб віком 15–19 років у 2016–2018 рр. стала наслідком надзвичайно низької народжуваності в Україні на зламі

століть. Незначне зростання чисельності 15–19-річних молодих людей (відповідно, їх частки серед молоді) останніми роками свідчить про перелом тенденцій у народжуваності на початку століття. Протягом останнього десятиліття неухильно зменшувалася частка молоді віком 20–24 роки та 25–29 років.

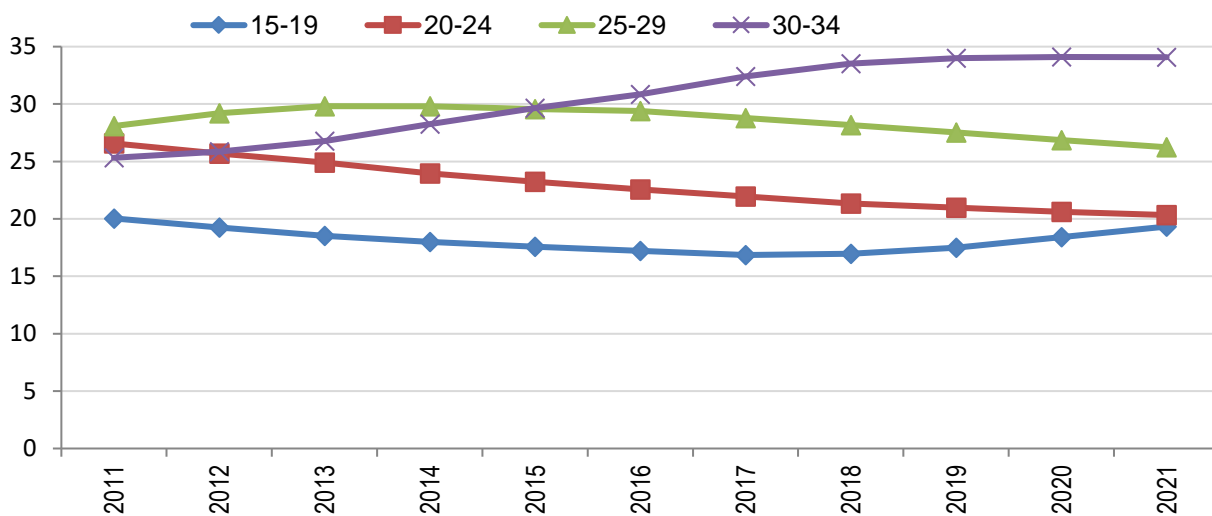

Рис. 2. Частка окремих вікових груп молоді в загальній її чисельності в Україні у 2011–2021 рр.*

* Станом на початок року; 2015–2021 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Істотних змін зазнала група 30–34-річних осіб: у 2011 р. їх частка становила 25,3%, а у 2021 р. – зросла в 1,3 раза і нині охоплює понад третину усієї молоді (34,1%). Хоча представники цієї групи були народжені вже у період спаду народжуваності, але її рівень в Україні на той момент був значно вищим, ніж у 90-ті роки ХХ ст. та на початку ХХІ ст.

Структурні зміни у складі молодіжних вікових груп відбуваються як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості. Внаслідок цього структура молоді за віком стає доволі диспропорційною як у містах, так і в селах. Відчутно зросла питома вага групи молодих людей віком 30–34 роки (у міських поселеннях її частка вже перевищує 35%, у сільській місцевості вона становить 31,7%), натомість істотно зменшилася питома вага осіб віком 20–24 роки (рис. 3).

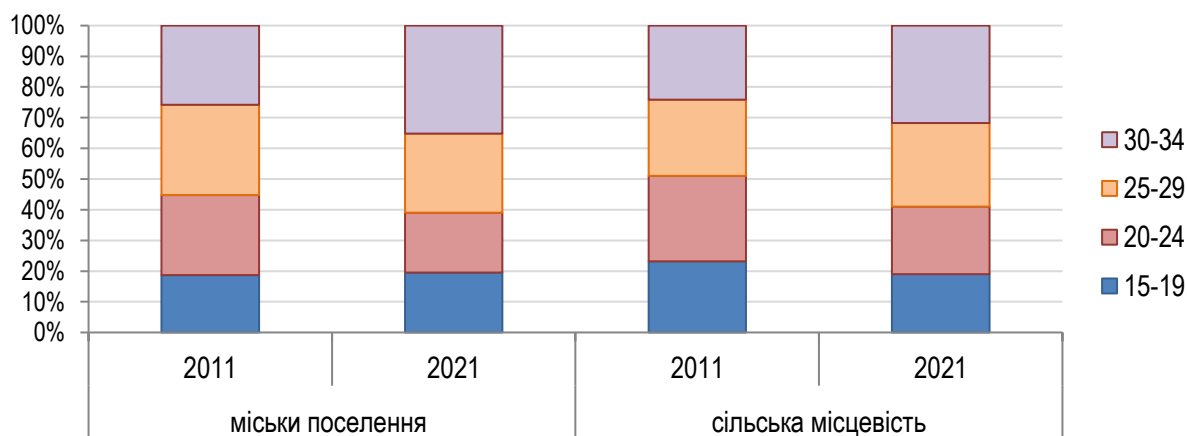

Рис. 3. Розподіл міської та сільської молоді віком 15–34 роки за окремими віковими групами в Україні на початок 2011 і 2021 років*, %

* 2021 р. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Більш деталізоване уявлення про сучасний демографічний склад молодіжних контингентів і його відмінності в міських поселеннях та сільській місцевості України дає піраміда статеві-вікового складу молоді за однорічними віковими групами (рис. 4).

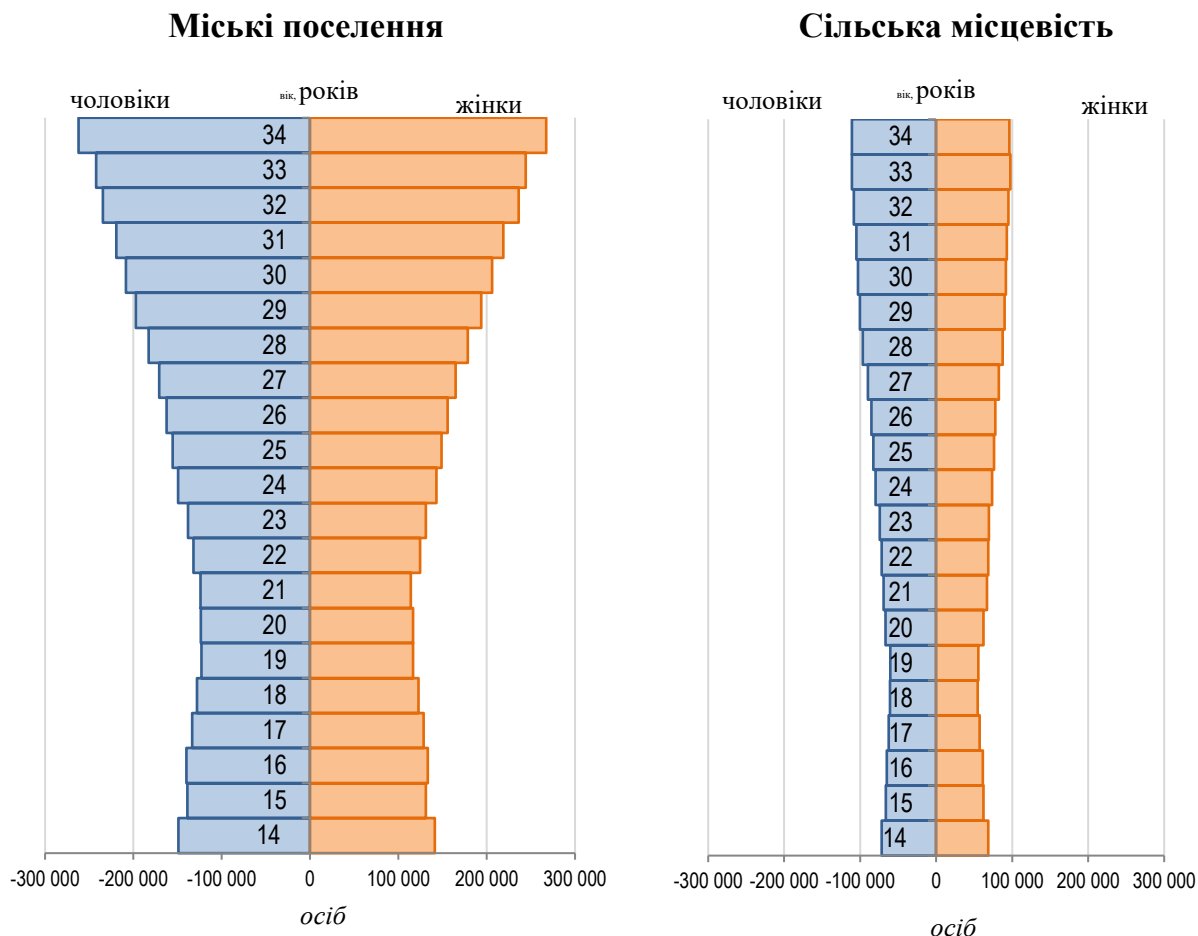

Рис. 4. Піраміда статеві-вікового складу молоді в Україні за типом поселення на початок 2021 р.*, осіб

* 2021 р. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.
 Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

В Україні у 2011–2012 рр. підвищилась народжуваність. 2012 р. став роком найвищої народжуваності перших десятиліть ХХІ ст. – сумарний показник склав 1,53 живонароджених у розрахунку на одну жінку. У сільській місцевості показник навіть наблизився до рівня, необхідного для простого відтворення населення – до 1,87 живонароджених на 1 жінку, в той час як у міських поселеннях залишався доволі низьким – 1,39. Кількість живонароджених у 2012 р. сягала 520,7 тис. дітей (без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополь – 491,4 тис. дітей). Наприкінці другого десятиріччя ХХІ ст. ситуація з народжуваністю в Україні кардинально змінилася. У 2020 р. народилося 293,4 тис. дітей, що на 15,4 тис. осіб (або на 5,0%) менше, ніж у попередньому 2019 р., та 198,0 тис. (або на 40,3%) менше, ніж у 2012 р. (без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополь). За увесь період незалежності України кількість живонароджених у 2020 р. була найменшою (рис. 5). За даними Державної служби статистики України у 2020 р. сумарний показник народжуваності становив 1,22 живонароджених у розрахунку на 1 жінку.

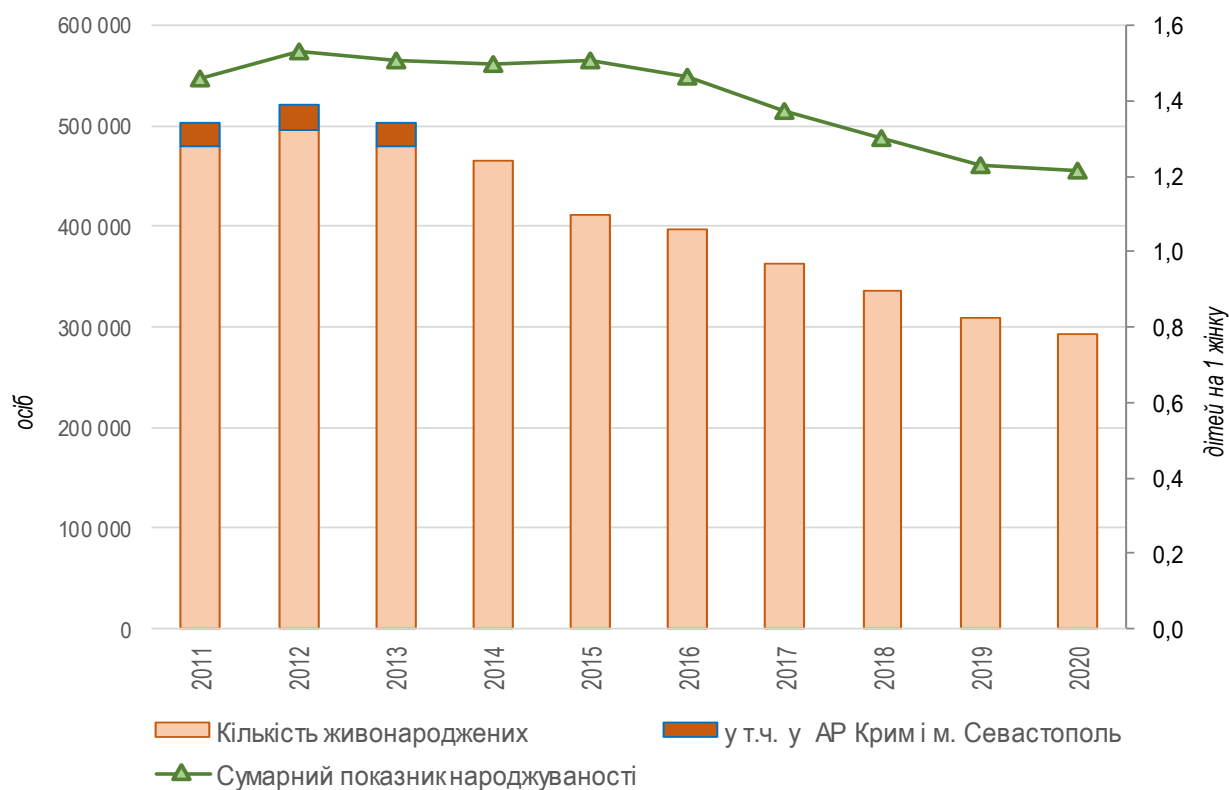

Рис. 5. Кількість живонароджених і сумарний показник народжуваності в Україні у 2011–2020 рр.*

* Сумарний показник народжуваності: 2014 р. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, тимчасово невідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей; 2015–2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, даних щодо Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Україна знову стала країною з найнижчим рівнем народжуваності серед європейських країн. У 2020 р. порівняно з 2012 р. зменшився сумарний показник народжуваності на 20,5%.

Рівень народжуваності у молодших контингентах жінок дітородного віку нині зменшується сильніше, ніж у старших (рис. 6). За останнє десятиріччя найбільше знизився коефіцієнт народжуваності у жінок віком 15–19 років: у 2020 р. показник був у 1,8 раза меншим за рівень 2011 р. і становив 15,8%. Протягом 2016–2020 рр. найбільшу дітородну активність мали 25–29-річні жінки, різниця між коефіцієнтами народжуваності жінок віком 20–24 роки (лідерів щодо дітонародження до 2011 р.) і жінок віком 25–29 років невпинно зростає переважно через стрімкіше падіння народжуваності у молодших з цих двох груп жінок. Так, за 2011–2020 рр. інтенсивність народжуваності у жінок віком 20–24 роки зменшилася на 26,1%, а у жінок віком 25–29 років – на 14,5%. Ще меншими темпами знижується народжуваність у жінок віком 30–34 роки.

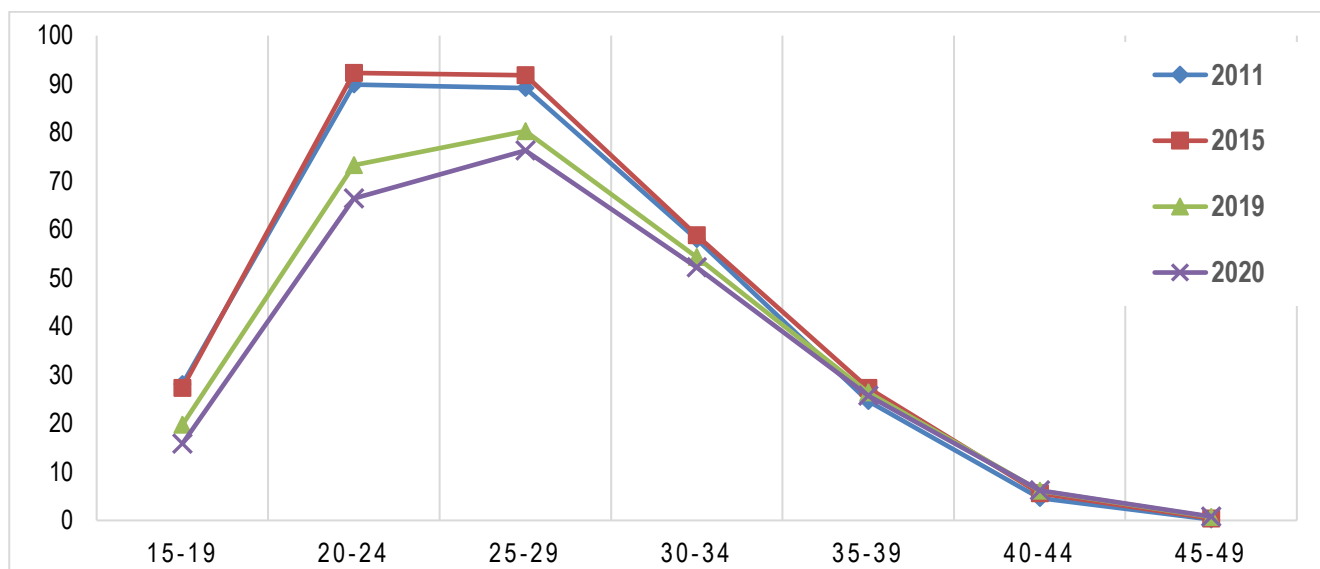

Рис. 6. Вікові коефіцієнти народжуваності в Україні у 2011, 2015, 2019 і 2020 роках на 1000 жінок відповідного віку*

* 2015–2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, даних щодо Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Частка дітей, народжених у всіх молодих жінок віком 15–34 роки, у 2020 р. становила 83% усіх живонароджених, тоді як у 2011 р. вона була на рівні 90%, а на початку ХХІ ст. наближалась до 95%. Цей факт свідчить про продовження старіння материнства, коли народження дитини відкладається на старший вік. Зазначена тенденція розгортається як у містах, так й у селах, але темпи змін різні. Зокрема, у сільській місцевості частка народжених у молодих жінок у 2020 р. сягала 88%, а в міських поселеннях – 80%. Крім того, у сільській місцевості, як і раніше, лідерами щодо дітонародження залишаються 20–24-річні жінки: у 2020 р. частота народжень у цих жінок майже на 8% перевищувала показник у 25–29-річних. У міських поселеннях зміна вікового «лідера» відбулася ще у 2009 р., а у 2020 р. коефіцієнт народжуваності у жінок віком 25–29 років був майже на 36% вищим, ніж показник у молодших жінок віком 20–24 роки. В останнє десятиріччя на фоні загальної тенденції зниження дітородної активності зберігаються особливості вікового профілю народжуваності, притаманні міським поселенням і сільській місцевості (рис. 7).

Зауважимо, що у 2020 р. коефіцієнт народжуваності у жінок віком 20–24 роки був рекордно низьким: порівняно з 2000 р. показник знизився у 1,4 раза.

Відповідно до статистичних даних, можна з'ясувати, скільки дітей були народжені у батьків віком до 35 років. Виявилось, що у сім'ях, в яких мати та батько були віком 15–34 роки, народилося близько 60% усіх народжених у 2020 р. дітей. Якщо ж окремо розглядати лише чоловіків, то з усього загалу народжених 63% народилися у тих, кому ще не виповнилося 35 років. Необхідно визнати, що статистичні дані щодо батьків мають багато недоліків, зокрема, у кожного десятого новонародженого вік батька невідомий (щодо матерів, то відповідний показник становить 0,15%).

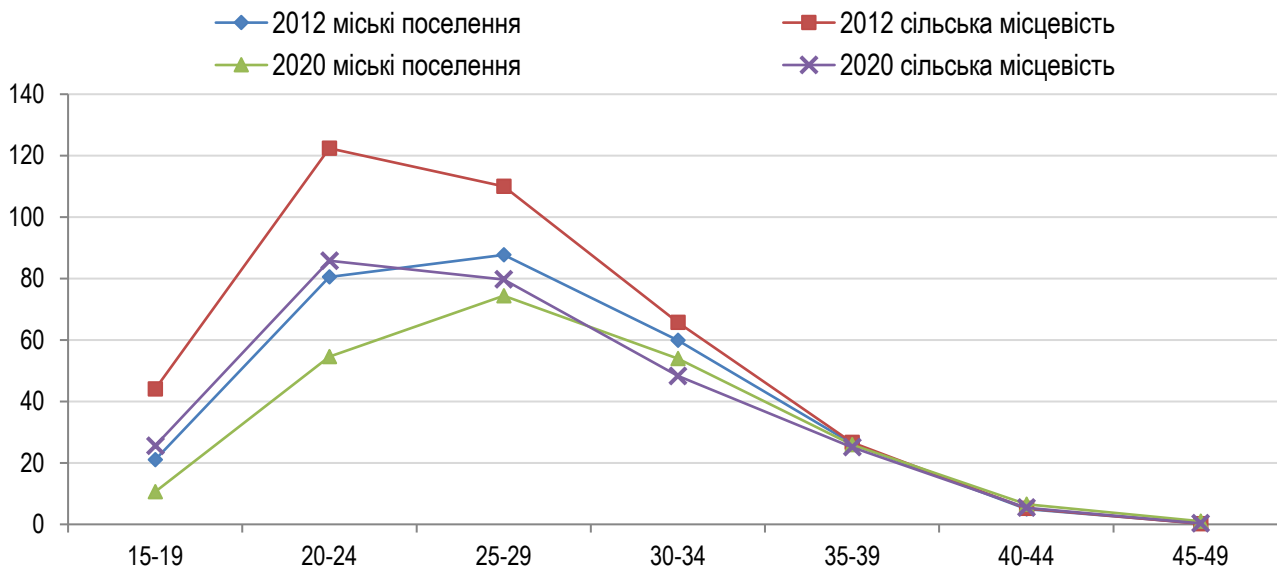

Рис. 7. Вікові коефіцієнти народжуваності в міських поселеннях і сільській місцевості України у 2012 і 2020 роках на 1000 жінок відповідного віку*

* 2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, даних щодо Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Майже не змінилася частка народжених у матерів, які не перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі, нині вона становить 20,5% усієї сукупності народжених. У жінок віком до 35 років, які народили дитину в 2020 р., 19,6% не перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі (у міських поселеннях – 18,4%, у сільській місцевості – 21,6%).

Смертність молоді. Україна належить до країн з високим, за європейськими мірками, рівнем передчасної смертності населення. Необоротні втрати життів людей у квітучому молодому віці є прикрими, особливо з огляду на те, що багатьом смертям у таких випадках можна запобігти. У 2020 р. в Україні померло понад 12,5 тис. молодих людей віком 15–34 роки: майже 9,5 тис. чоловіків і понад 3 тис. жінок. Частота смертей молодих чоловіків істотно перевищує частоту смертей молодих жінок: у 2,3 рази – серед 15–19-річних осіб; майже в 3,5 рази – у 20–24-річних і у 3 рази – 25–35-річних.

Смертність молоді в сільській місцевості є вищою, ніж у містах. Частота смертей сільських жителів віком 15–35 років у середньому на 1/5 є вищою, ніж містян цього ж віку.

Протягом 2010-х років смертність у молодіжних вікових групах в Україні переважно знижувалась. Скорочення смертності осіб віком 15–34 роки мало місце як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості країни: у середньому за досліджуване десятиліття вона знизилась більш ніж на чверть.

Щонайбільше за цей період інтенсивність смертності зменшилась у групах віком 20–24 роки та 25–29 років: у середньому майже на 2/5 – у жінок і на 1/3 – у чоловіків. Частота смертей також знизилась (у 2020 р. порівняно з 2010 р.): серед 30–34-річних чоловіків – менш ніж на 1/3, 15–19-річних дівчат і 30–34-річних жінок – на 1/4, юнаків віком 15–19 років – найменше, на 1/10 (рис. 8).

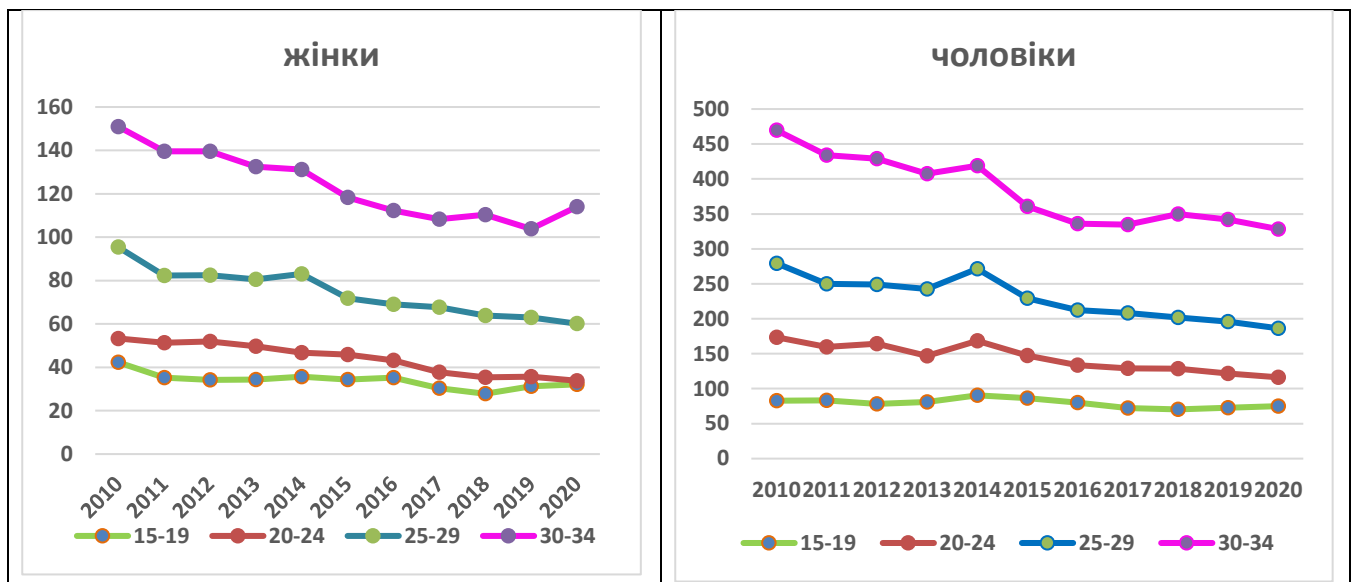

Рис. 8. Коефіцієнти смертності молодих жінок і чоловіків в Україні за віковими групами у 2010–2020 рр. на 100 тис. осіб відповідного віку

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Проте дотепер рівні смертності молоді в Україні істотно перевищують цей показник для країн ЄС. Так, смертність молодих чоловіків віком 15–30 років в Україні в 1,5 раза є вищою, ніж в ЄС, а жінок – на третину.

Ситуація, що склалася, спонукає до подальшого пошуку й реалізації резервів скорочення передчасної смертності у молодому віці. Наразі провідною причиною смерті молодих людей віком 15–34 роки є зовнішні причини – нещасні випадки, отруєння та травми – смертності від яких можна запобігти, або принаймні її мінімізувати. В Україні два випадки смерті з п’яти осіб віком 15–34 роки припадає саме на померлих від зовнішніх причин. Внесок неприродних смертей у загальну смертність молодих людей у чоловіків є значно вищим, ніж у жінок: майже 1/2 та понад 1/4 відповідно. Найчастіше причиною смерті в таких випадках стають самогубства, вагому роль серед неприродних причин смерті відіграють вбивства (ненавмисні й умисні), транспортні нещасні випадки, а також випадкові утоплення та отруєння. Запобігти немалій частці таких передчасних смертей можна за умови цілеспрямованого впливу на поведінкові фактори їх ризику.

Характерною для нашої країни є значна смертність чоловіків через зазначені причини: інтенсивність смертності молодих чоловіків від зовнішніх причин перевищує цей показник щодо їх ровесниць більш ніж у 5 разів (рис. 9).

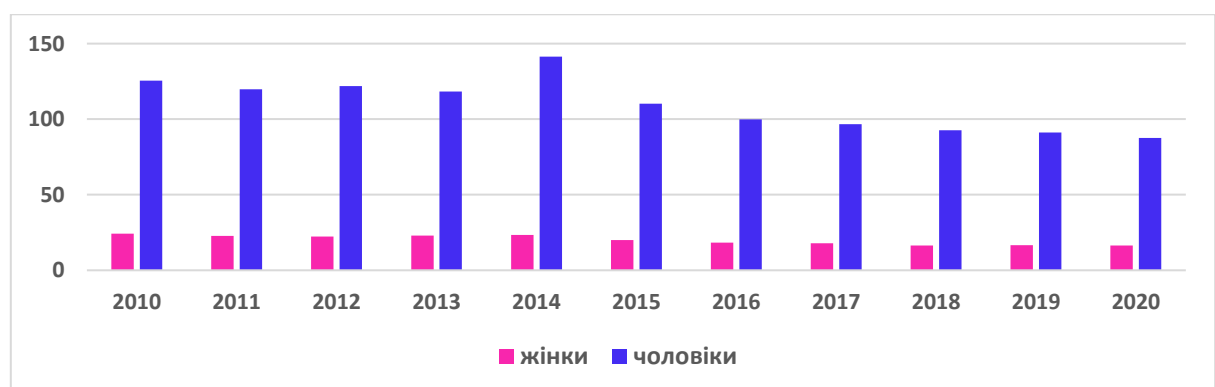

Рис. 9. Смертність молоді від зовнішніх причин в Україні за статтю у 2010–2020 рр. на 100 тис. осіб віком 15–34 роки

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Водночас смертність осіб віком 15–34 роки від зовнішніх причин в Україні за підсумками 2010-х років у цілому скоротилась як у чоловіків, так і у жінок, хоч і дотепер істотно перевищує ті її рівні, які притаманні країнам ЄС. Так, зокрема, смертність осіб віком 15–30 років у нашій країні у другій половині 2010-х років була в середньому на 60% вищою, ніж у ЄС.

Наступні за зовнішніми причинами позиції в структурі смертності молодих людей в Україні посідають: хвороби системи кровообігу, хвороби органів травлення (що саме в останнє десятиліття значно піднялися вгору в ієрархії причин смерті), деякі інфекційні та паразитарні хвороби, новоутворення.

На смерті від хвороб системи кровообігу в 2020 р. припадало понад 13% смертей молодих жінок і понад 18% смертей чоловіків віком 15–34 роки. Серцево-судинна смертність у молодому віці в Україні у 2010-х роках була також майже в 1,5 раза вищою, ніж в ЄС.

Занепокоєння викликає певне підвищення смертності молодих осіб від серцево-судинних захворювань у нашій країні, що спостерігається, зокрема, в останні три досліджуваних роки й є більш вагомим та однозначним у старших вікових групах молоді.

Смерті від захворювань органів травлення в молодому віці останніми роками становили 12% смертей молодих жінок і майже 9% у чоловіків. Проте інтенсивність смертності від цього класу причин серед молодих чоловіків у 2–2,5 раза є вищою, ніж у їх ровесниць. Найпоширенішими серед смертей від захворювань органів травлення наразі є ті, що спричинені хронічними хворобами печінки, а також захворюваннями підшлункової залози.

У цілому смертність підлітків і молоді від хвороб органів травлення в 2010-х роках в Україні була значно (вдвічі) вищою, ніж у країнах ЄС і при цьому не мала чіткої й однозначної тенденції до зниження.

Внаслідок новоутворень смертність у молодому віці у жінок є більшою, ніж у чоловіків: у 2020 р. в Україні вона становила 15% та 5% відповідно. При цьому власне рівень смертності (число смертей у розрахунку на 100 тис. осіб) за статтю таких відмінностей не має. Рівень онкологічної смертності в підлітково-молодіжних групах в Україні є вищим, ніж у ЄС, хоча в динаміці за 2010-ті роки виявлено тенденцію до скорочення цього показника, а сам рівень смертності молоді від новоутворень – до зниження.

Міграція. Важливим фактором змін чисельності та статево-вікової структури населення є міграція. Проте позитивне сальдо міграції в останнє десятиріччя в Україні не могло істотно вплинути на загальне зменшення чисельності населення країни, оскільки воно поступається природному скороченню (рис. 10).

Активними учасниками міграційних процесів залишаються молоді люди. Водночас їх частка в усіх міграційних потоках істотно зменшилась: якщо у 2010 р. частка молоді віком 15–34 роки в Україні у міграційному обороті (сума усіх прибулих і вибулих, або валова міграція) сягала майже 65%, у 2013 р. – 63%, то у 2019 р. (у рік напередодні пандемії) вона знизилася до 50,6%, а у 2020 р. – до 48,9%. Міграційний приріст у 2019 р. на 79% забезпечувався саме завдяки молодим мігрантам, навіть у 2020 р. їх внесок у приріст становив 52%, тоді як у 2010 р. він був не більше ніж третина. У міждержавному міграційному обороті частка мігрантів віком 15–34 роки у 2020 р. становила 62,7% (у 2019 р. – 63,3%).

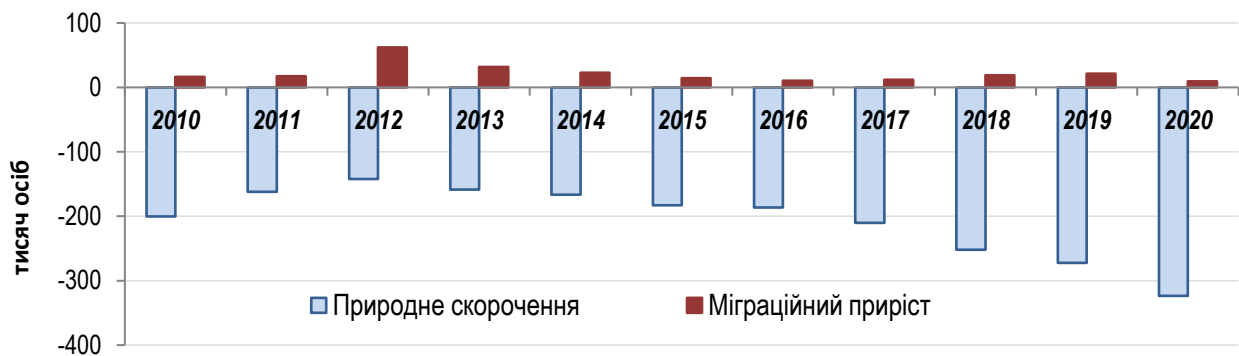

Рис. 10. Міграційний приріст і природне скорочення населення України у 2010–2020 рр.*, тис. осіб

* У 2014–2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, тимчасово невідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У структурі міграційних молодіжних потоків помітно зростає частка осіб віком 30–34 роки, що відображає зростання питомої ваги представників цієї вікової групи у молодіжних контингентах всього населення країни і пов'язано з особливостями народжуваності тридцятирічної давнини. Водночас зменшується частка наймолодшої групи молодих мігрантів. Зокрема, у 2011 р. частка мігрантів віком 15–19 років становили 35,7% сукупності мігрантів віком 15–34 роки, а у 2020 р. – 25,5%. Нині найчисельнішою групою у молодіжних міграційних потоках є мігранти віком 20–24 роки: в останні роки їх частка коливається у межах 30–32%. Зазначені тенденції спостерігаються як серед чоловіків, так і серед жінок (рис. 11).

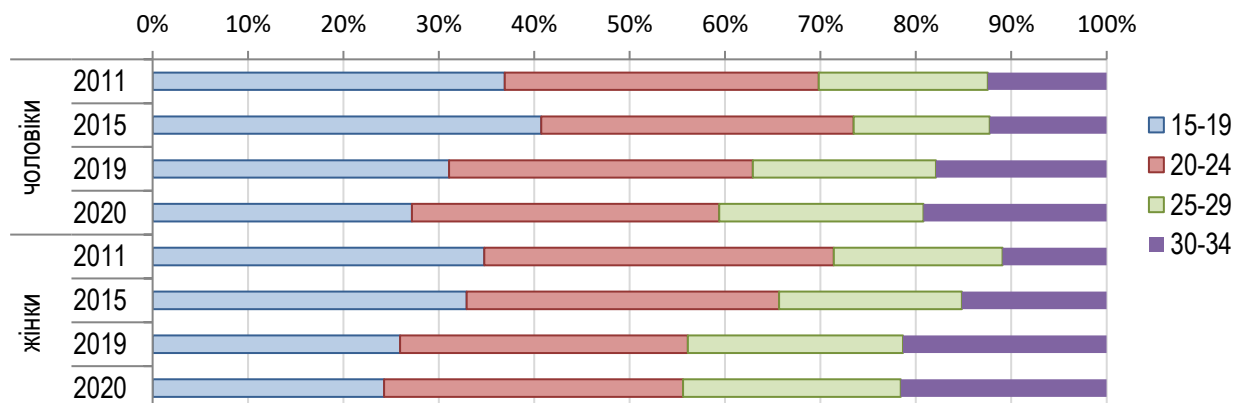

Рис. 11. Розподіл молодих мігрантів віком 15–34 роки за віковими групами в Україні за усіма потоками серед жінок і чоловіків у 2011, 2015, 2019 і 2020 роках*

* У 2015–2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, тимчасово невідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

До 2020 р. найбільшою міграційною активністю виділялася підліткова група молоді, якій незначно поступалися мігранти віком 20–24 роки. У 2020 р. через епідеміологічну небезпеку інтенсивність міграцій суттєво знизилася в усіх вікових групах, але найсильніше це проявилось у молодих людей віком 15–19 років, внаслідок чого їх показники прибуття/вибуття вперше поступилися старшій сусідній віковій групі. Міграційна активність 20–24-річних осіб у 1,4 раза перевищує ту, що притаманна молоді віком 25–29 років, та у 1,5 раза є більшою ніж у 30–34-річних

осіб (а на початку другого десятиріччя поточного століття перевищувала вдвічі та втричі відповідно).

Частка міждержавних міграцій серед усіх потоків у 2020 р. становила 5,3%. Для порівняння: у 2010 і 2011 роках відповідна частка була на рівні 3,5%, у 2012 р. – 6,5%, у 2019 р. – 6,4%.

У структурах за віковими групами прибулих і вибулих у міждержавних міграціях також мають місце істотні розбіжності: серед вибулих молодих мігрантів частка 15–19-річних осіб не досягає 10%, тоді як серед прибулих їх у 2,5–3 рази більше (рис. 12).

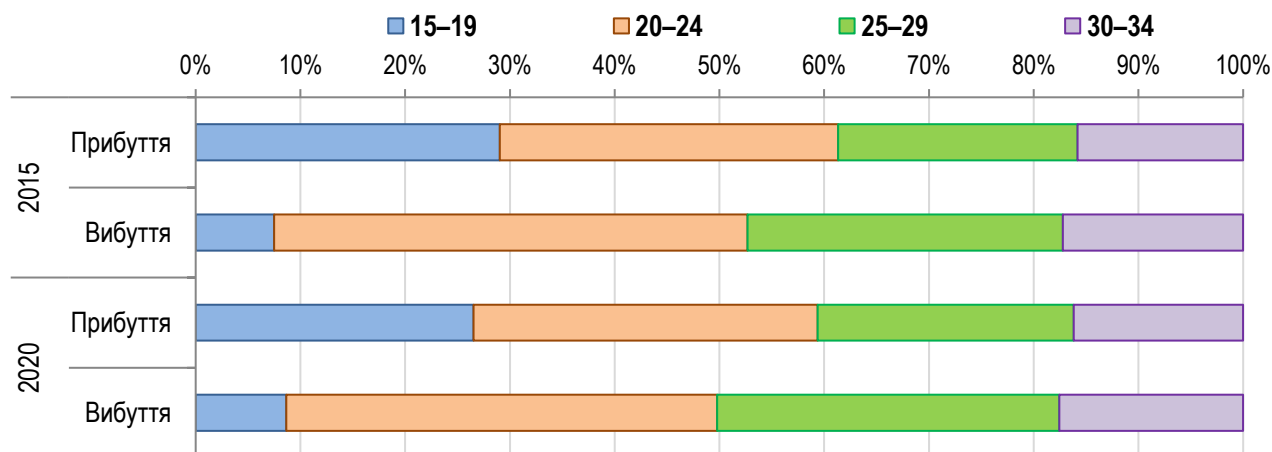

Рис. 12. Розподіл молодих мігрантів віком 15–34 роки за віковими групами у міждержавних міграціях в Україні у 2015 і 2020 роках*

* У 2015–2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, тимчасово непідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У цілому, якщо розглядати всю сукупність міграційних потоків, жінки налаштовані на міграцію більше за чоловіків. Це справедливо також і для молодіжного контингенту мігрантів, серед яких, зокрема, у 2020 р. 58,4% були жінки. У міждержавних міграціях активнішими є чоловіки, причому серед молодих мігрантів гендерна різниця є більшою. У 2015 р. кількість міждержавних мігрантів-чоловіків вдвічі перевищувала кількість мігрантів-жінок, а у 2020 р. – навіть у 2,4 рази. Молоді мігранти-чоловіки у 2020 р. забезпечили 41% міграційного приросту у міждержавних переміщеннях.

РОЗДІЛ 2. ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ МОЛОДІ ТА ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ

2.1. Роль молоді у формуванні молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи

Найбільш стратегічним ресурсом і потенціалом будь-якої держави є молодь. Молодь – енергійна частка суспільства, яка несе відповідальність за майбутній розвиток держави, відіграє активну роль у розвитку та формуванні молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи як у всьому світі, так і в Україні.

Державна молодіжна політика в Україні почала формуватися ще на початку 90-х років ХХ ст. Упродовж років незалежності молодіжна політика стала складовою державної політики та представляє цілісну систему заходів, спрямованих на створення необхідних умов для свідомого вибору молодими людьми свого життєвого шляху. Підґрунтям молодіжної політики стало прийняття на початку 90-х років ХХ ст. Верховною Радою України Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»⁵ та Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»⁶, якими визначалися загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді. Крім того, низка указів і розпоряджень Президента України сформували базу нормативного забезпечення державної молодіжної політики, що регламентували окремі її аспекти, зокрема: забезпечення працевлаштування, розвиток молодіжного житлового будівництва, підтримку молодіжних громадських організацій, роботу з обдарованою молоддю тощо. На виконання цих законів і указів на національному та регіональному рівнях формувалися відповідні стратегії, державні та регіональні цільові програми.

Упродовж останнього десятиліття у сфері молодіжної політики відбулась зміна вектору самої молодіжної політики – від «роботи з молоддю» до «молодіжної участі». У 2020 році завершили дію деякі державні та регіональні документи (стратегії і програми), що заклало основи для розробки і формування нових нормативно-правових актів на наступний період.

2021 р. став переломним у формуванні та реалізації молодіжної політики. Цього року було ухвалено довгоочікуваний Закон України «Про основні засади молодіжної політики»⁷ (далі – Закон), який визначає мету, завдання, основні засади, напрями та механізми реалізації молодіжної політики в Україні, гарантії участі молоді у її формуванні та реалізації, особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань.

⁵ Декларація Верховної Ради України «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 р. № 2859-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>

⁶ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

⁷ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

Відповідно до цього Закону України, молодіжна політика – це напрям державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації й інтеграції дітей та молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах дітей і молоді та за їх участю. Закон також визначає такі поняття, як «молодіжна робота», «молодіжний працівник», «молодіжний простір», «молодіжний центр», що довготривалий час вживались у молодіжній політиці та молодіжній роботі.

Варто наголосити, що в розробці й обговоренні проєкту цього Закону України активну роль відіграла українська молодь. Зокрема, протягом 2020 р. Міністерство молоді та спорту України у співпраці з проєктом Європейського Союзу «EU4Youth programme – Youth Engagement Roadmaps» проводили обговорення законопроєкту № 3718 «Про основні засади молодіжної політики» з представниками дитячих і молодіжних громадських організацій, молодіжних рад і студентського самоврядування, молодіжними лідерами й активістами, молодіжними працівниками у більшості регіонів України. А найголовніше, що текст цього Закону України написано у тісній співпраці та за участі молоді.

Крім того, указом Президента України схвалено Національну молодіжну стратегію до 2030 року⁸, що забезпечує створення додаткових можливостей для становлення, розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності молоді, реалізації її конституційних прав і свобод, утвердження у молодіжному середовищі здорового способу життя, сприяння ініціативі й активності молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в молодіжній сфері, сферах фізичної культури та спорту, національно-патріотичного виховання, є Міністерство молоді та спорту України. Молодіжну політику впроваджують відповідні інституції, які є містком між державою та молоддю (Всеукраїнський молодіжний центр, регіональні та місцеві молодіжні центри і простори).

Сьогодні державна молодіжна політика – це цілісна система, яка покликана сприяти самореалізації та розвитку потенціалу молоді, підвищенню рівня її самостійності, конкурентоспроможності й соціальній інтеграції, залученню молодих людей до процесу ухвалення рішень і забезпечення активної участі в суспільному житті. А українська молодь є активним учасником процесу формування та реалізації державної молодіжної політики та молодіжної роботи і відіграє вагомий роль у процесі нормотворення, ухвалення рішень на національному та місцевому рівнях і формуванні умов для саморозвитку молодого покоління.

Активна участь молоді у формуванні молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи забезпечується за допомогою різних форм її залучення, зокрема через розвиток молодіжних рад. **Молодіжна рада** – це молодіжний консультативно-дорадчий орган, що може утворюватися при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях⁹.

⁸ Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 р. № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

⁹ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

Завданням молодіжної ради є: сприяння реалізації права молоді на участь у формуванні та реалізації молодіжної політики; внесення до органу, при якому її утворено, пропозицій щодо організації консультацій з молоддю; надання пропозицій, висновків, рекомендацій щодо питань формування та реалізації молодіжної політики, обов'язкових до розгляду органом, при якому її утворено; розробка спільно з молодіжними та дитячими громадськими об'єднаннями, іншими суб'єктами молодіжної роботи пропозицій щодо пріоритетів молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях.

Нормативно-правовим актом, що визначає основні правила організації та діяльності молодіжних рад, є Типове положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального рівня та Типове положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган місцевого рівня¹⁰, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1198, відповідно до якої, рекомендовано обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування до 01.03.2019 р. вирішити питання щодо утворення молодіжних консультативно-дорадчих органів і затвердити положення про зазначені органи з урахуванням типових положень, затверджених цією постановою.

За інформацією Міністерства молоді та спорту України, станом на 16.11.2021 р. в Україні таких консультативно-дорадчих органів молоді налічується 334. Усі вони мають різні положення, структуру та потенціал. Такі молодіжні ради утворені при місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування.

З метою просування та захисту прав молоді по всій Україні та на міжнародному рівні діє **Національна молодіжна рада України**¹¹, яка є громадською спілкою, що об'єднує більшість молодіжних громадських організацій в Україні. Національна молодіжна рада України створена у 2015 р. провідними національними та міжнародними молодіжними організаціями. На першому етапі свого існування до складу Національної молодіжної ради України входили лише національні молодіжні організації. Щоб представляти інтереси молоді по всій Україні необхідно було об'єднати організації у різних регіонах. Так почалась розбудова мережі відокремлених підрозділів Національної молодіжної ради України, що триває і досі.

У листопаді 2016 р. Національна молодіжна рада України стала членом Європейського молодіжного форуму¹² і нині представляє права й інтереси молоді України на національному та міжнародному рівнях, а у лютому 2018 р. отримала статус Національного координатора інформаційної платформи Євродеск Україна.

З метою забезпечення представництва та участі молоді в суспільному житті України та світу, для формування ефективної відкритої молодіжної політики у вересні 2019 р. утворено громадську спілку "**Національне українське молодіжне об'єднання**", головним завданням діяльності якого є забезпечення максимального представництва різних груп молоді у формуванні та реалізації державної молодіжної політики відповідно до принципів Європейської хартії участі молоді.

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про молодіжні консультативно-дорадчі органи» від 18.12.2018 р. № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-%D0%BF#Text>

¹¹ Національна молодіжна рада України. URL: <https://nycukraine.org/>

¹² Європейський молодіжний форум (від франц. Youth Forum Jeunesse, YFJ) є міжнародною неприбутковою асоціацією, яка слугує платформою й адвокаційною групою національних молодіжних рад і міжнародних неурядових молодіжних організацій у Європі.

Нині Національне українське молодіжне об'єднання налічує 10 найбільших молодіжних організацій України, серед яких: громадська спілка “Асоціація молодіжних центрів України”, громадська організація “Українська асоціація студентів”, громадська організація “Українська асоціація молодіжних рад”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація “Фундація регіональних ініціатив”, громадська організація “Українська академія лідерства”, Спілка української молоді в Україні, громадська організація “Молодіжний націоналістичний конгрес”, громадська організація “Всеукраїнський молодіжний рух “Національний Альянс”, молодіжна організація “Пласт – національна скаутська організація України”, ініціатива “Будуємо Україну разом”. Це представництво сприяє прямому контакту структури Національного українського молодіжного об'єднання з молоддю через: близько 500 осередків організацій-засновників (зокрема, через органи студентського самоврядування, що представлені 160 найбільшими університетами України), понад 300 молодіжних центрів і понад 300 молодіжних рад, що утворюються при місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Національне українське молодіжне об'єднання сприяє розвитку молодіжної політики в Україні через розвиток громадянської освіти своїх членів і партнерів, підтримку їхньої громадянської активності, спільну адвокацію прав та інтересів молоді. Пріоритетним вектором подальшого розвитку Національного українського молодіжного об'єднання є забезпечення максимально горизонтальних неформальних зв'язків між членами організацій-засновників спілки, студентським самоврядуванням та молодіжними радами через впровадження спільних проєктів та ініціатив.

Для підвищення молодіжної участі у процесі ухвалення суспільно-важливих рішень, супроводу та підтримки діяльності молодіжних рад, а також сприяння утворенню нових. У вересні 2020 р. утворено громадську організацію **«Українська асоціація молодіжних рад»**, до якої належали молодіжні ради, молодіжні парламенти, молодіжні колегії тощо з 22 областей України. Ця Асоціація підтримує діяльність молодіжних рад і сприяє підвищенню молодіжної участі у процесі прийняття суспільно-важливих рішень, представляє молодіжні ради на національному рівні.

Членами громадської організації “Українська асоціація молодіжних рад” є 47 молодіжних рад, серед яких 8 – утворені при обласних радах і обласних державних адміністраціях, зокрема серед них: Студентська рада Вінниччини, Молодіжна рада при Донецькій обласній державній адміністрації, Молодіжна рада при Херсонській обласній державній адміністрації, Молодіжний парламент Кіровоградської області, Молодіжна рада Хмельниччини, решта 39 – утворені при міських, селищних, сільських радах, радах територіальних громад. Крім того, членами Асоціації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства віком 14–35 років, які перебувають в Україні на законних підставах і які визнають Статут Асоціації та сприяють діяльності, що спрямована на досягнення мети і напрямів діяльності Асоціації.

Ще одним із суб'єктів, який активно впливає на формування молодіжної політики є **Рада з молодіжних питань**, утворена як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. 10 вересня 2021 р. Президент України підписав указ¹³,

¹³ Указ Президента України «Про Раду з молодіжних питань» від 10.09.2021 р. № 462/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4622021-40073>

яким створив Раду з молодіжних питань, натомість свою діяльність припинила Національна рада з питань становлення та розвитку молоді при Президентові України¹⁴, яка була утворена у листопаді 2009 р., та діяла як консультативно-дорадчий орган при Президентові України протягом останнього десятиліття.

Утворення **Національної ради з питань молоді** передбачено Законом України «Про основні засади молодіжної політики»¹⁵. Національна рада з питань молоді – це консультативно-дорадчий орган, що утворюється при Кабінеті Міністрів України з метою вироблення узгодженої позиції щодо формування та реалізації молодіжної політики, налагодження взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із суб'єктами молодіжної роботи з питань розвитку та реалізації молодіжної політики.

Порядок формування та діяльності Національної ради з питань молоді затверджується Кабінетом Міністрів України. До складу Національної ради з питань молоді включаються представники: молодіжних і дитячих громадських об'єднань, органів студентського самоврядування закладів вищої освіти та закладів фахової передвищої освіти, молодіжних рад, центральних органів виконавчої влади, до компетенції яких належить забезпечення реалізації окремих напрямів молодіжної політики, обрані комітетом Верховної Ради України, до предмета відання яких належить питання молодіжної політики, з числа народних депутатів України, обрані Президентом України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Очолює Національну раду з питань молоді Прем'єр-міністр України. Загальна чисельність представників від органів влади та органів місцевого самоврядування, а також загальна чисельність представників громадськості побудована у співвідношенні 50%/50%, що сприятиме ефективній взаємодії під час формування та реалізації молодіжної політики, політики інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування в питаннях, що стосуються молоді.

30.08.2021 р. відбулося перше засідання робочої групи з розробки нормативно-правових актів щодо формування молодіжної політики в напрямі дотримання гарантій участі молоді, на якому напрацьовано пропозиції щодо формування та діяльності Національної ради з питань молоді, радників з питань молоді, молодіжних консультативно-дорадчих органів, молодіжних центрів і просторів в Україні. Упродовж серпня – жовтня 2021 р. Мінмолодьспорту було проведено ряд обговорень проєкту акта з представниками молоді та молодіжних громадських організацій.

У жовтні 2021 р. Міністерством молоді та спорту України винесено на обговорення з громадськістю проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Національної ради з питань молоді»¹⁶, який розроблено на виконання вимог статті 7 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» та з метою вироблення узгодженої позиції щодо формування та реалізації молодіжної політики, налагодження взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із суб'єктами молодіжної

¹⁴ Указ Президента України «Про Національну раду з питань становлення та розвитку молоді» від 12.11.2009 р. № 924/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/924/2009#Text>

¹⁵ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

¹⁶ Проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Національної ради з питань молоді» від 11.10.2021 р. URL: <https://mms.gov.ua/npas/proyekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-deyaki-pitannya-diyalnosti-nacionalnoyi-radi-z-pitan-molodi>

роботи з питань розвитку та реалізації молодіжної політики. Нині Мінмолодьспорту працює над погодженням проекту акта із заінтересованими органами.

З метою налагодження діалогу з молоддю під час формування та реалізації молодіжної політики частиною шостою статті 6 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» передбачено призначення керівниками центральних і місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування **радників з питань молоді** на громадських чи інших засадах. Правовий статус, порядок призначення та засади діяльності радників з питань молоді визначаються відповідним органом виконавчої влади та/або органом місцевого самоврядування.

На виконання цих вимог Мінмолодьспорту було розроблено Рекомендації щодо засад діяльності радників з питань молоді, затверджені наказом Мінмолодьспорту від 11.11.2021 р. № 4370, які визначають порядок призначення радника з питань молоді, правовий статус, окреслюють основні завдання та функції щодо формування та реалізації молодіжної політики у відповідному органі, кваліфікаційні та інші вимоги до радника.

З метою розбудови міжнародного співробітництва та сприяння мобільності молоді у 2015 р. укладено **дві міждержавні угоди**: Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоддю України та Литви¹⁷ і Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю¹⁸.

Задля реалізації міжнародних молодіжних обмінів і активізації співробітництва української молоді з молоддю Польщі та Литви діють українсько-польська Рада обмінів молоддю¹⁹ та Комітет Ради обмінів молоддю України та Литви²⁰. Молодіжні обміни здійснюються шляхом проведення конкурсу молодіжних проєктів інститутів громадянського суспільства, установ та закладів, що працюють з молоддю.

З 2016 по 2021 роки українською стороною реалізовано 76 спільних проєктів (між Україною та Польщею і Україною та Литвою) для обміну досвідом і вирішення актуальних питань молоді в Україні, Польщі та Литві й налагоджено діалог і партнерські відносини між понад 1770 молодих осіб з числа представників інститутів громадянського суспільства, закладів освіти та установ, що працюють з молоддю. У 2020 р. внаслідок пандемії COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, молодіжні обміни не здійснювались.

На залучення молоді до розбудови громадянського суспільства, заохочення суспільно активної молоді, підтримку та розвиток молодіжних ініціатив на місцевому та національному рівнях, співпрацю органів місцевого самоврядування та молоді спрямовані:

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоддю України та Литви» від 09.12.2015 р. № 1016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-2015-%D0%BF#Text>

¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю» від 09.12.2015 р. № 1017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2015-%D0%BF#n2>

¹⁹ Там само.

²⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоддю України та Литви» від 09.12.2015 р. № 1016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-2015-%D0%BF#n2>

– **гранти Президента України для обдарованої молоді;**
 – **Премію Верховної Ради України за внесок молоді у розвиток парламентаризму, місцевого самоврядування,** яка присуджується громадянам України, які є молоддю відповідно до закону, а також молодіжним, дитячим громадським об'єднанням, які активно сприяли процесам державотворення, розвитку парламентаризму та місцевого самоврядування, досягли значних результатів у вирішенні соціальних і правових питань.

Розмір Премії, починаючи з 01.01.2021 року, складає 25 прожиткових мінімумів для працездатних осіб станом на 1 січня року, в якому присуджується Премія.

– **Премію Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді в розбудові України,** яка присуджується щороку двадцятьом лауреатам по 50 тис. грн кожному, особливі досягнення яких за попередній рік сприяють розвитку молодіжних ініціатив на місцевому рівні;

– **національний конкурс “Молодіжна столиця України”,** який реалізується з 2017 р. Вперше у 2021 р. м. Львів (Молодіжна столиця України – 2018) представляло Україну у фіналі конкурсу “Європейська молодіжна столиця – 2024” у Брюсселі;

– **щорічний конкурс проєктів, розроблених молодіжними та дитячими громадськими організаціями,** реалізація яких фінансується з державного бюджету.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання молодіжним та дитячим громадським організаціям державної підтримки для виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї»²¹, Міністерство молоді та спорту України сприяє розвитку молодіжних і дитячих громадських організацій, співпрацює з ними у напрямі розв'язання найгостріших проблем молоді. Щорічно у державному бюджеті України передбачено кошти для підтримки молодіжних і дитячих громадських організацій, проводиться конкурс проєктів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок і сім'ї. Протягом багатьох років відбувається надання державної підтримки дитячим і молодіжним організаціям. У 2018 р. таку підтримку отримали 54 організації, у 2021 р. – 56. Загальна сума асигнувань на рік у межах державної підтримки щороку збільшувалася (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Надання державної підтримки дитячим, молодіжним громадським організаціям на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї у 2018–2021 роках²²

Рік	Кількість організацій, яким надається державна підтримка	Затверджені асигнування на рік, млн грн
2018	54	11 000 000
2019	51	12 000 000
2020	63	13 500 000
2021	56	19 500 000

²¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання молодіжним та дитячим громадським організаціям державної підтримки для виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї» від 29.06.2011 р. № 778. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2011-%D0%BF#Text>

²² Конкурс проєктів молодіжних та дитячих громадських організацій. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/mozhливosti-dlya-molodi/konkurs-proyektiv-molodizhnih-ta-dityachih-gromadskih-organizacij>

З метою підвищення рівня зацікавленості молоді до участі у проектному конкурсі та залучення до конкурсу громадських організацій регіонального рівня, спрощення механізму подання конкурсних пропозицій інститутами громадянського суспільства; підвищення рівня прозорості проведення конкурсів, а також рівня довіри до процесу державного фінансування програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, та впровадження електронних процедур проведення конкурсу внесено зміни до Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка²³. Задля підвищення ефективності реалізації заходів та проектів, які реалізуються структурними підрозділами з питань молоді та спорту, інститутами громадянського суспільства, закладами освіти та установами, які працюють з молоддю, яким надається фінансова підтримка за рахунок коштів державного бюджету України у серпні 2021 року наказом Міністерством молоді та спорту затверджено методичні рекомендації щодо проведення моніторингу таких заходів і проектів.

Для підтримки молодіжних проектів і виконання окремих завдань молодіжної політики та на виконання вимог статті 23 розділу VII Закону України «Про основні засади молодіжної політики» планується створення **Українського молодіжного фонду**, який визначатиме молодіжні проекти, на реалізацію яких надаватимуться гранти, відповідно до Положення про Український молодіжний фонд.

З метою формування належної нормативно-правової бази для забезпечення діяльності Українського молодіжного фонду Міністерство молоді та спорту України у партнерстві з ІСАР «Єднання» та іншими партнерськими організаціями ініціювало регіональні обговорення проекту Положення про Український молодіжний фонд. Протягом жовтня 2021 р. відбулася низка обговорень за участі представників структурних підрозділів з питань молоді та спорту обласних і Київської міської держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та установ, закладів, які працюють з молоддю, молодіжних центрів, фахівців молодіжної сфери, молодіжних працівників, органів учнівського та студентського самоврядування, молодіжних осередків політичних партій, міжнародних організацій, бізнесу, активної молоді, інших зацікавлених.

Молоде покоління відіграє значну роль в ухваленні рішень з питань державної політики щодо дітей і молоді на регіональному рівні та рівні територіальних громад. Головними інструментами реалізації молодіжної політики і молодіжної роботи на регіональному рівні є молодіжні ради, консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування, а також заклади освіти, культури, спорту, дозвілля, державні, комунальні установи та центри надання адміністративних послуг, молодіжні центри/простори, громадські об'єднання та міжнародні фонди тощо.

Так, у **Сумській області**²⁴ за 2016–2020 рр. кількість молоді, що була долучена до організації та участі в молодіжних заходах збільшилася орієнтовно з 65 000 осіб у 2016 р. до 80 700 осіб у 2019 р. Зросла кількість заходів, що

²³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» від 12.10.2011 р. № 1049. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-p>

²⁴ Інформація від Сумської ОДА.

підтримуються безпосередньо в містах, районах і територіальних громадах області. Це слугувало збільшенню майже на 30% обсягу коштів місцевих бюджетів, що виділяються на молодіжну політику. На 20% зросла кількість молоді, залученої до участі у реалізації молодіжної політики завдяки підтримки молодіжних проєктів на конкурсних засадах за кошти обласного бюджету.

На *Львівщині*²⁵ у рамках обласної Програми започатковано інструменти участі молоді до діяльності органів місцевого самоврядування через моделювання засідань обласної ради та підвищення рівня залученості молоді до громадського життя в рамках реалізації проєкту «Ідея змінює країну». З початку 2021 р. в рамках програми розвитку молодіжних рад на Львівщині зареєстровано 12 консультативно-дорадчих органів. Загальна кількість учасників у радах – понад 300 осіб. У *Чернігівській області*²⁶ протягом 2011–2015 рр. проведено 226 молодіжних заходів, спрямованих на самореалізацію та розвиток творчого потенціалу молоді, підвищення її активної громадянської позиції, патріотичне виховання, формування здорового способу життя.

*Вінницька область*²⁷ сім років поспіль проводить обласний молодіжний Форум «Вінниччина молодіжна – ініціою та дій», метою якого є залучення молодих людей до участі в прийнятті рішень. Учасниками його стали понад 650 осіб, які мали змогу створити молодіжні проєкти для розвитку учнівства, студентства та молодіжних рад у територіальних громадах. У *Волинській області*²⁸ на регулярній основі проводиться робота щодо залучення молоді та молодіжних об'єднань до розробки і здійснення державної молодіжної політики на регіональному та локальному рівнях. У 2021 р. молодь *Запорізького регіону*²⁹ взяла активну участь у формуванні головного документа молодіжної політики – Програма «Молодь Запорізького краю 2022–2026», до якого долучились представники студентської молоді та стейкхолдери Запорізького обласного центру молоді.

Отже, досвід останніх десятиліть переконливо доводить, що досягнення успіхів у формуванні на державному рівні ідей, думок, активних дій у сфері молодіжної політики та молодіжної роботи досягаються саме завдяки посиленій участі молоді у суспільному житті та процесах прийняття рішень. Значну роль молодь відіграє завдяки власній готовності йти на ризики в умовах невизначеності, перевазі порівняно з іншими групами населення легше адаптуватися до умов середовища, яке швидко змінюється, володінню високим рівнем мобільності, активності й інноваційності. Тому використання інноваційного потенціалу, носієм якого є молодь, для України є вагомим, стратегічним інструментом політичного та соціально-економічного розвитку.

2.2. Громадянська та суспільно-політична активність молоді

Останні десятиріччя суттєвим чином змінили роль і місце молоді в громадянському суспільстві України, вплинули на генезу її політичних поглядів, переконань і ціннісних орієнтирів. Визначення місця молоді в становленні

²⁵ Інформація від Львівської ОДА.

²⁶ Інформація від Чернігівської ОДА.

²⁷ Інформація від Вінницької ОДА.

²⁸ Інформація від Волинської ОДА.

²⁹ Інформація від Запорізької ОДА.

українського громадянського суспільства можна розглядати в контексті генези її уявлення про майбутнє як власне так і всієї країни. У 2010 р. соціологічні опитування показували, що понад третину молоді віком 18–35 років (36,0%) сприймали Україну як сировинну країну, що постачає ресурси й товари низького ступеня переробки в інші країни. Ще практично стільки ж (35,4%) молодих респондентів вважали цей варіант майбутнього для країни цілком можливим. Таким чином, сумарно понад дві треті молоді бачили тогочасну Україну та її майбутнє як майбутнє країни з низьким технологічним рівнем виробництва. Лише 8,0% тогочасної молоді вважали Україну провідною промисловою країною, що випускає високотехнологічну продукцію та успішно конкурує з іншими країнами, майже стільки ж (9,5%) були переконані, що Україна – передова в науковому відношенні країна. У 2010 р. 30,6% опитаних порівняно високо оцінювали вітчизняний туристичний потенціал. Крім того, достатньо високо оцінювався і культурний потенціал.

Висока оцінка природного, історичного та культурно-мистецького потенціалу, а також туристичної інфраструктури країни давала підставу респондентам досить оптимістично оцінювати можливість набуття Україною ролі міжнародного культурного (49,8%) або міжнародного туристичного центру (45,7%). Водночас перспектива перетворення України на провідну промислову країну, що випускає високотехнологічну продукцію або на країну передової освіти сприймалася більш стримано (відповідно 38,1% та 40,4%).

Отже, найімовірніший у свідомості молодих людей шлях розвитку України – це виконання ролі постачальника сировини та напівфабрикатів для глобальної економіки. Крім того, молодь покладає надії на культурний потенціал країни, а також на природне середовище, які здатні приваблювати туристичні потоки. На думку молоді, ролі, що пов'язані зі зміною структури виробництва, розвитком науки та наукомісткого виробництва, підготовкою висококваліфікованих кадрів з метою скласти конкуренцію іншим країнам світу, є менш імовірними. Такі настрої були притаманні не тільки молоді, але й іншим віковим групам населення (табл. 2.2.1).

У 2010–2011 рр. серед передумов успішної модернізації молодь (як і старше покоління) нечасто називала “розвиток демократії та підвищення суспільно-політичної активності громадян” (17,3% серед 18–35-річних та 15,4% серед тих, кому за 35 років). За даними соціологічного дослідження, проведеного компанією «GfK Ukraine» на замовлення Українського фонду демократії «Спочатку люди» у серпні 2011 р., 61% молодих українців вважали, що знають або приблизно знають загальні засади демократії, 20% – щось чули/читали, 19% – не знають, що це таке. Найчастіше це поняття асоціювалось в українській молоді із забезпеченням громадянських прав і свобод, про що зазначили 59% респондентів³⁰.

За даними дослідження “Сучасна молодь України”, проведеного Інститутом Горшеніна у березні 2013 р., майже половина молоді віком 15–21 рік (46,1%) у містах з населенням понад 100 тис. жителів, відповідаючи на запитання: “Які демократичні цінності мають для Вас практичне значення?”, відповіли, що такою цінністю є свобода слова і ця цінність була поставлена на перше місце серед всіх

³⁰ Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри (за підсумками 2011 року). Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. Київ, 2012. С. 57–58. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Uchast-molodi-v-suspilnomu-zhitti.-Dosvid-mozhlivosti-barieri.-Shhorichna-dopovid.pdf

запропонованих варіантів. Ще 38,1% відповіли, що такою цінністю є особиста недоторканність, а 49,4% були переконані, що тоді в Україні існувала загроза свободі слова та демократії³¹.

На передодні Революції Гідності 2013–2014 рр. для молодих українців (як і протягом усіх років незалежності) був притаманний досить високий рівень соціальної апатії та низький рівень соціального оптимізму. За даними міжнародного дослідження «Європейські цінності» (2008–2009 рр.), середній бал оцінки впливу на хід власного життя за шкалою, де «1» означає «зовсім не впливаю», а «10» – «дуже впливаю», серед української молоді становив 6,61 бала і був одним з найгірших серед тих 48 країн, де проводилось опитування³². За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, лише четверть молодих людей вважала, що їхнє життя залежить від них самих більше, ніж від зовнішніх обставин. При цьому такі настрої майже не змінювалися з часом: про це говорили 24% опитаних у 1994 р., 26% у 2000 р., 28% у 2005 р. та 25% у 2012 р.

Як і сьогодні, у 2010–2013 рр. молодь значно менше порівняно зі старшим поколінням цікавиться політикою (10% проти 19%, серед представників середнього віку, або 32% серед тих, кому 60 років і більше). За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, постійно понад половину молоді віком 18–35 років відповідають, що якби Уряд України ухвалив рішення, яке утискає їхні законні права та інтереси, вони не змогли б нічого зробити проти цього: у 1994 р. так сказали 63% респондентів, у 2000 р. – 60%, у 2005 р. – 51%, у 2008 р. та 2010 р. – по 56%, у 2012 р. – 60%. Подібні оцінки спостерігаються і стосовно неправомірних рішень місцевої влади: у своїй неспроможності їм протидіяти заявили у 1994 р. – 50% молоді, у 2000 р. – 51%, у 2005 р. – 37%, у 2008 р. – 42%, у 2010 р. – 43%, у 2012 р. – 50%³³.

Залученість молоді до роботи організацій громадянського суспільства була вкрай низькою. За даними моніторингу громадської думки, який проводить Інститут соціології НАН України, у квітні 2012 р. лише 28% серед молодих людей віком 18–35 років сказали, що для них особисто була важливою участь у діяльності політичних партій і громадських організацій, тоді як 38% опитаних відповіли, що для них ця участь є неважливою, при цьому для 15% вона була «зовсім не важливою». Показником низького рівня залученості молоді до громадянської активності у політичній сфері є те, що протягом 2005–2012 рр. хоча кількість молодіжних і дитячих організацій зростала, проте серед загалу громадських організацій їх частка дещо скорочувалася: якщо на початок 2005 р. вона становила 13,5%, то на початок 2012 р. – 11,7%³⁴.

Ці та інші матеріали соціологічних досліджень і статистичні дані засвідчували, що в тих умовах готовність української молоді до модернізаційних процесів,

³¹ Інститут Горшеніна провів опитування на тему: «Сучасна молодь України: кар'єра». URL: <http://vnz.org.ua/novyny/studentstvo/3703-instytut-gorshenina-proviv-opytuvannja-na-temu-suchasna-molod-ukrayiny-karera>

³² За матеріалами міжнародного дослідницького проекту «Європейські цінності». URL: <https://smc.org.ua/27-zhovtnya-o-12-00-vidbudetsya-prezentatsiya-rezultativ-7-yi-hvyli-svitovogo-doslidzhennya-tsinnostej-1830/>

³³ За матеріалами міжнародного дослідницького проекту «Європейські цінності». URL: <https://smc.org.ua/27-zhovtnya-o-12-00-vidbudetsya-prezentatsiya-rezultativ-7-yi-hvyli-svitovogo-doslidzhennya-tsinnostej-1830/>

³⁴ Громадські організації в Україні у 2011 році: статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2011. С. 8.

зокрема до розбудови громадянського суспільства в країні мало чим відрізняється від показників старшого покоління³⁵.

³⁵ Детальніше про участь молоді в розбудові громадянського суспільства можна познайомитися в роботах автора (Див.: Головенько В.А. Готовність української молоді до розбудови громадянського суспільства в країні. Український соціум. 2008. № 4 (27). С. 149–166. <https://doi.org/10.15407/socium2008.04.149>; Головенько В.А. Готовність молоді України до розбудови громадянського суспільства. Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. № 1–2. С. 124–133; Головенько В.А. Стан громадської активності студентської молоді як важливий показник її готовності до розбудови громадянського суспільства в Україні. Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 14–15 травня 2010 року. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2010. С. 18–27.).

Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо реальних варіантів майбутнього України

	Україна вже сьогодні є такою		Це цілком можливо		Це мало ймовірно		Це нереально		Важко відповісти	
	Серед тих, кому 18–35 років	Серед старших за 35 років	Серед тих, кому 18–35 років	Серед старших за 35 років	Серед тих, кому 18–35 років	Серед старших за 35 років	Серед тих, кому 18–35 років	Серед старших за 35 років	Серед тих, кому 18–35 років	Серед старших за 35 років
Україна – сировинна країна, що постачає ресурси і товари низького ступеня переробки в інші країни	36,0	35,2	35,4	34,2	14,5	14,1	5,3	5,2	8,8	11,2
Україна – країна високої культури, твори її письменників, музикантів, художників викликають інтерес в усьому світі	21,2	24,5	49,8	44,7	18,1	16,4	4,6	6,1	6,3	8,2
Україна – країна унікальної природи, історії, з розвинутою туристичною інфраструктурою, сюди їдуть туристи з усього світу	30,6	30,0	45,7	44,0	14,6	12,7	4,8	5,9	4,3	7,2
Україна – передова в науковому відношенні країна, її вчені роблять відкриття та винаходи, що користуються попитом в усьому світі	9,5	10,8	40,4	41,3	29,9	24,8	12,3	12,1	7,9	11,0
Україна – провідна промислова країна, що випускає високотехнологічну продукцію і успішно конкурує з іншими країнами	8,0	9,5	38,1	35,3	30,0	29,8	16,2	15,7	7,8	9,7
Україна – країна передової освіти, сюди їдуть навчатися з усього світу	11,2	10,7	36,4	37,8	27,3	25,4	16,3	14,1	8,8	12,0

Джерело: за даними дослідження «Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні», проведеного Центром соціальних досліджень «Софія» у листопаді 2011 р.

Молодь у цілому позитивно ставилася до суспільно активних молодих людей. Під час дослідження «Молодіжна політика – 2012: чинник формування сучасної української молоді» про це заявили 71% опитаних віком 18–25 років. При цьому лише 4% серед них повідомили, що хотіли б бути схожими на таких людей. У грудні 2011 р., відповідаючи на запитання стосовно того, чи схожі на них люди, для яких важливо придумувати нові ідеї, створювати щось нове, йти власним шляхом, 85,3% молодих респондентів віком 14–35 років відповіли ствердно, що це так. Лише 17,1% молоді сказали, що такі люди дуже схожі на них, при цьому якщо серед 14–17-річних таких 21,8%, то серед 30–35-річних – лише 12,8%³⁶.

21.11.2013 р. розпочалися протести як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про зупинення процесу підготування до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, та найбільших своїх обертів цей протест набрав після розгону Євромайдану 30.11.2013 р. Саме з молоді почався Майдан, це було декілька десятків, а потім і сотень небайдужих студентів, яких незабаром стало ще більше. Лише за два роки в Україні зафіксовано більш ніж 328 тис.³⁷ масових заходів, пов'язаних з подіями Майдану. Молодь брала найактивнішу участь у Революції Гідності у 2014 р. За оцінками експертів³⁸, Майдан дав суттєвий імпульс розвитку громадянського суспільства в Україні. Громадянське суспільство вже зробило значні кроки у своєму розвитку, відкрилися нові можливості розвитку. Цей імпульс відбувся завдяки тому, що Майдан активізував громадянську активність людей, показав їхні можливості та силу, примножив «соціальний капітал» у суспільстві та виробив навички самоорганізації. **Безсумнівними позитивними навичками стали формування волонтерського руху та високий рівень довіри й підтримки Збройних сил України.** Після Революції Гідності, у 2014–2015 рр. громадянське суспільство мало найбільший рівень впливу на владу, який дещо зменшився протягом наступних років, але лишається істотним. Зростання молодіжної громадянської активності набуло свого максимального рівня у 2014–2015 рр.

Активність молоді, як і всього населення після періоду політичної та громадянської мобілізації знизилася і вже в наступний політичний цикл, станом на 2017–2018 рр. вже менше ніж 10% молоді постійно стежили за політичним життям в Україні та кожна 5 молода людина відслідковує головні події в політичному житті країни. Водночас третина молоді (29,5%) не мала інтересу до політичних процесів у державі (табл. 2.2.2 та 2.2.3³⁹).

³⁶ Ціннісні орієнтації сучасної молоді України (за результатами досліджень): інформаційна брошура. Київ: СПД Соколянський А.Ю., 2011. С. 7.

³⁷ Євромайдан. URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD>

³⁸ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 14–17 лютого 2019 р. провів опитування представників українських НДО з метою з'ясувати думки та оцінки щодо розвитку громадянського суспільства після Революції Гідності, його здобутки та втрати за останні 5 років і перспективи подальшого розвитку. Усього опитано 84 представники НДО.

³⁹ Аналітичні звіти (Див.: Молодь України – 2017. Результати соціологічного дослідження. Тернопіль: Терно-граф, 2017. 72 с. URL:

https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/socdoslidjennya-2017.pdf; Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження; Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік). Київ, 2019.

Таблиця 2.2.2

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?», %

Інтерес до політичного життя проявляється дуже рідко	30,1	31,9	26,3
Взагалі не цікавлюся політикою	32,1	29,5	17,4
Стежу за головними подіями в політичному житті, другорядні	22,4	25,9	36,8
Постійно стежу за політичним життям в Україні	9,3	8,9	15,6
Важко відповісти	6,3	3,8	4,0

Джерело: Молодь України – 2017, 2018, 2019.

Таблиця 2.2.3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?», за віком, %

	<i>Серед усіх</i>	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки
Інтерес до політичного життя проявляється дуже рідко	31,9	28,2	30,2	33,9	33,3
Стежу за головними подіями в політичному житті, другорядні	25,9	16,9	25,1	30,9	26,9
Взагалі не цікавлюся політикою	29,5	43,0	34,1	22,5	25,4
Постійно стежу за політичним життям в Україні	8,9	6,5	7,2	8,8	11,5
<i>Важко відповісти</i>	3,8	5,4	3,4	3,9	2,9

Джерело: Молодь України – 2018.

Серед головних чинників «аполітичності» сучасної молоді – недовіра політикам і владі, зневіра щодо вагомості своєї громадянської позиції та низька самооцінка власної політичної культури (табл. 2.2.4).

Таблиця 2.2.4

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чому Вас не цікавить політичне життя країни?»*, %

	2017	2018	2019
Не довіряю політикам та владі	48,0	51,1	27,6
Від мене все рівно нічого не залежить	30,1	27,0	15,6
Я нічого в цьому не розумію	23,6	21,7	12,7
Через недовіру до наявної інформації	18,9	18,5	24,8
Через відсутність достовірної інформації	15,4	14,5	23,1
Я надто зайнятий іншим	15,1	12,7	15,1
Важко відповісти	5,1	4,0	13,6

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2017, 2018, 2019.

У 2019 р. соціологи зазначали вищу, ніж зазвичай, активність молоді на президентських виборах, яка відповідно позначилася і на рівні довіри політикам, показник тих, хто не довіряє політикам і владі стрімко скоротився серед молоді з 51,1% до 27,6%. Цей феномен Є. Головаха назвав «електоральним Майданом»⁴⁰. Необхідність артикуляції своєї громадянської позиції через участь у виборах молодь пояснює своїм громадянським обов'язком і можливістю електорально репрезентувати свою підтримку або не підтримку політичного курсу держави (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, чому люди, зокрема молодь, повинні брати участь у виборах?»*, %

Це громадянський обов'язок кожного брати участь у виборах	56,7	52,8	54,9
Можливість показати свою згоду/незгоду з політикою держави/керівництва регіону/позицією депутата	36,3	31,4	39,4
Небажання, щоб до влади прийшли партія/кандидат, яким не довіряю	19,5	15,0	17,8
Можливість підтримати партію/кандидата, яким симпатизуєш	15,2	14,9	26,7
Не обов'язково брати участь у виборах	9,1	9,8	3,8
Брати участь, щоб у виборний орган пройшла людина, що представляє наш округ, регіон	6,5	7,3	11,0
За звичкою приходять на виборчу дільницю, участь у виборах бере все близьке оточення – родичі/друзі/сусіди та інші	5,3	6,0	9,1
Просто цікаво, хто переможе у змаганні партій/кандидатів	1,9	4,2	5,2
Представники партії, кандидата «зацікавлюють» подарунками/грошима	0,3	0,7	1,4
Важко відповісти	4,7	5,4	4,1

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2017, 2018, 2019.

Відповідаючи на проєктивне запитання: «Існують різні способи, щоб продемонструвати свою політичну позицію. Чи вдавалися Ви до якогось із зазначених способів участі у політичній діяльності?», незначна частка молоді зазначила про свою готовність брати участь у волонтерському русі або роботі громадської організації – 19,0%, у мирних демонстраціях – 17,6%, підписанні політичних вимог – 16,2% (табл. 2.2.6).

На думку молоді, найефективнішими заходами впливу на владу можуть бути її участь у виборах всеукраїнського та місцевого рівнів, а також у радикальних протестах (табл. 2.2.7).

⁴⁰ Євген Головаха: Феномен Зеленського – своєрідний «електоральний Майдан». *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520/#:~:text>

Таблиця 2.2.6

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Існують різні способи, щоб продемонструвати свою політичну позицію. Чи вдавалися Ви до якогось із зазначених способів участі у політичній діяльності?», %

Підписання політичних вимог / підтримання онлайн-петицій	70,5	16,2	9,8	3,5
Участь у мирних демонстраціях, мітингах	69,0	17,6	9,6	3,8
Участь у акціях протесту, непокори	78,5	12,6	5,2	3,7
Участь у волонтерському русі або роботі громадської організації (в контексті політичних цілей)	72,9	19,0	5,2	2,9
Робота в політичній партії чи політичній групі	82,4	11,0	3,5	3,1
Припинив/ла купувати товари з політичних або екологічних причин	71,7	10,8	12,8	4,7
Участь у політичній діяльності в інтернеті/соціальних мережах	80,4	12,1	3,9	3,6
Участь у дебатах з політиками	84,1	10,2	2,0	3,7

Джерело: Молодь України – 2018.

Наявні розбіжності між показниками 2018 та 2019 років яскраво ілюструють вплив виборчого циклу (Президентських виборів) на свідомість і активність молоді.

Таблиця 2.2.7

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Вкажіть, будь ласка, що із зазначеного може вплинути на дії та рішення влади?»*, %

Нічого	37,5	17,6
Ваша участь у всеукраїнських виборах	21,0	34,8
Радикальний протест (захоплення адмінбудівель, блокування доріг та ін.)	17,1	17,6
Ваша участь у місцевих виборах	16,7	29,6
Складання звернень і запитів до місцевої влади, підписання петицій	15,9	33,8
Ваша участь у мирних протестах, мітингах	15,1	28,1
Ваша участь у громадських слуханнях, зборах	9,0	16,9
Важко відповісти	11,6	10

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2018, 2019.

До рішучої внутрішньополітичної діяльності молодь може спонукати погіршення економічного стану, зниження доходів, спричиненого підвищенням цін і тарифів, захист прав людини, а також не розв'язання екологічних проблем і проблеми в сфері охорони здоров'я (табл. 2.2.8).

Таблиця 2.2.8

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Які із зазначених проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?»*, %

Підвищення цін, тарифів, зниження доходу	42,6
Захист прав людини	37,2
Екологічні проблеми	28,9
Проблеми в сфері охорони здоров'я	27,1
Проблеми в житловій сфері	22,8
Захист материнства та дитинства	18,1
Важко відповісти	18,0
Порушення прав роботодавцем	16,9
Захист тварин від жорстокого поводження	15,8
Проблеми в сфері освіти	15,5
Захист територіальної цілісності	15,1
Захист прав учасників АТО	8,7
Захист традиційних/релігійних цінностей	7,7
Проблеми міграції в Україні	6,7
Захист релігійних свобод	4,7
Нічого	1,0
Інше	0,4

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2018.

Молодь залишається основним провайдером євроатлантичної інтеграції та позитивно оцінює актуальні геополітичні та соціально-політичні процеси, що відбуваються в Україні: 82,5% підтримує вступ України до Євросоюзу і 79,8% – до НАТО, 79,3% – антикорупційну реформу, 78,7% – створення постійної професійної армії, 78,4% – дерегуляцію та стимулювання розвитку підприємництва й інвестицій, 77% – реформу державного управління (табл. 2.2.9).

Громадянська активність сучасної молоді більшою мірою реалізована участю в учнівському або студентському самоврядуванні та в діяльності спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля (табл. 2.2.10).

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви ставитеся до таких процесів у житті України?», %

	Позитивно	Скоріше, позитивно	Скоріше, негативно	Негативно	Важко відповісти
Вступ України до НАТО	41,3	37,6	8,1	4,0	9,1
Вступ України до Європейського Союзу	43,5	38,5	7,7	2,7	7,8
Посилення санкцій проти Росії	32,5	33,7	14,1	10,7	9,1
Надання Україні зброї іншими державами	34,0	34,4	14,9	7,1	9,8
Реформа децентралізації влади	34,7	41,5	8,6	4,1	8,3
Медична реформа	34,2	34,4	14,5	8,1	8,9
Реформа системи пенсійного забезпечення	35,7	34,3	12,6	7,0	10,4
Освітня реформа	35,0	34,9	14,4	7,0	8,8
Антикорупційна реформа	44,9	33,3	8,5	4,0	9,4
Реформа державного управління	37,8	38,5	9,2	3,6	11,0
Реформа органів правопорядку (судів, прокуратури, поліції)	38,2	37,2	9,9	4,3	10,5
Дерегуляція та стимулювання розвитку підприємництва й інвестицій	38,6	38,9	8,2	3,5	10,9
Дерусифікація гуманітарного простору, введення мовних квот на радіо, телебаченні	30,5	29,0	19,6	11,1	9,4
Процеси декомунізації, знесення ідолів, зміна назв міст, вулиць тощо	29,8	28,1	18,4	14,5	9,3
Надання «особливого статусу» окупованим районам Донбасу	22,3	28,9	18,5	16,9	13,5
Створення Православної церкви України та надання канонічності єдиній Православній помісній церкві в Україні	29,6	32,1	14,4	8,8	15,2

Джерело: Молодь України – 2019.

Молодь демонструє невисокі показники готовності залучатися до громадської активності в повсякденному житті: 32,4% молодих людей без зацікавленості ставляться до участі у громадській діяльності, а 25,8% не мають змоги долучитись через брак вільного часу, проте 20,7% – нічого не заважає (табл. 2.2.11).

Протягом останнього десятиліття залишається невирішеною проблема низької (чи недостатньої) участі української молоді у суспільному житті. Окремі національні показники є значно меншими, ніж у країнах ЄС, де посилення участі молоді в суспільному житті є одним з пріоритетів молодіжної політики. Водночас з початком Революції Гідності сталися суттєві зміни суспільно-політичної активності молоді, які визначили її впливову роль у громадянському суспільстві України. І хоча після часів Майдану активність молоді, як і всього суспільства

знизилися, молодь залишається основним чинником змін в українському суспільстві.

Таблиця 2.2.10

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?»*, %

	2018	2019
Ні, я не брав участі в діяльності жодної організації громадянського суспільства	80,5	54,2
Учнівського або студентського самоврядування	7,9	25,4
Спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля	5,1	10,6
Молодіжних рад	–	8,6
Діяльності організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом, музикою	2,9	8,9
Волонтерських ініціатив	4,1	7,9
Політичних партій	1,7	5,2
Благодійних або гуманітарних організацій	3,6	4,9
Молодіжних і дитячих громадських організацій	2,4	4,6
Профспілок, професійних об'єднань	3,4	3,5
Організацій з охорони навколишнього природного середовища	1,3	3,2
Релігійних організацій	1,0	2,0
Організацій споживачів	0,6	1,4
Пластових (скаутських) організацій	0,6	–
Об'єднаннях співвласників багатоквартирного будинку	1,5	–

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2018, 2019.

Мобілізаційний характер молодіжної активності (як і всього українського суспільства), з одного боку, є рушійною силою змін, з іншого, – саме відсутність сталих інституційних механізмів – постійно діючої розвинутої системи інститутів громадянського суспільства – заважають повній реалізації молодіжного потенціалу.

Незважаючи на це, саме молодь була і залишається найбільшим прибічником євроатлантичної інтеграції України (понад 80% підтримують вступ до ЄС, близько 80% – до НАТО), а також схвалюють необхідність внутрішніх реформ (майже 80% підтримували антикорупційну реформу, реформу державного управління, створення постійної професійної армії, дерегуляцію та стимулювання розвитку підприємництва й інвестицій).

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Що заважає Вам брати активнішу участь у громадській діяльності?»*, %

Мене не цікавлять подібні акції	32,4
Я дуже багато працюю, я не маю часу	25,8
Нічого не заважає	20,7
Там, де я живу, немає організацій, яким я довіряю/немає акцій, які я підтримую	11,6
Не знаю про доступні можливості	10,2
Я не вірю, що моя участь може щось змінити	9,0
Ніхто мене не запросив/не попросив/не запропонував	6,9
Вважаю, що держава повинна подбати про розв'язання цієї проблеми	3,4
<i>Важко відповісти</i>	3,5

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

У 2021 р. тільки третина молодих людей (33,7%) знала про наявність і діяльність дитячих та молодіжних громадських організацій в Україні і практично стільки ж (39,4%) – ні. Активну участь в їхній діяльності беруть лише 2,1% (табл. 2.2.12).

Таблиця 2.2.12

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи знаєте Ви про наявність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні та про їх діяльність», %

	2018	2019	2021
Так, і я є членом такої організації	1,0	3,4	2,1
Так, і я іноді відвідую їх окремі заходи	3,7	10,8	5,2
Дізнаюся про їхню діяльність із засобів масової інформації, але не відвідую заходи	13,1	17,1	14,1
Тільки знаю, що такі існують	34,7	31,4	33,7
Ні, не знаю	46,1	32,3	39,4
<i>Важко відповісти</i>	1,4	5,0	5,5

Джерело: Молодь України – 2018, 2019, 2021.

У 2018 р. дуже мала частка молоді підтвердила свою активну участь у діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні. Лише 1,0% є членами таких організацій, а ще 3,7% інколи відвідували їх заходи. У 2019 р. показник обізнаності був найвищим, порівняно з 2018 і 2021 роками. У 2021 р. 2,1% респондентів були членами дитячих і молодіжних громадських організацій, а 5,2% відвідували їх окремі заходи.

Отже, за даними моніторингових досліджень останніх трьох років, понад половину молоді залишається незалученою до діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій. У 2021 р. сума відповідей «тільки знаю, що такі є», «не знаю» та «важко відповісти» разом становлять 78,6% (у 2019 р. – 68,7%, 2018 р. – 82,2%). Зауважимо, що низький рівень охоплення та залучення молоді останніх двох років частково пояснюється докорінними змінами, спричиненими пандемією COVID-19, з огляду на яку, утримання показників на рівні 2018 р. є позитивом, адже треба враховувати, що традиційні молодіжні та громадські

активності зазвичай передбачають масовість, велику кількість соціальних контактів, активну акційну складову. Такі докорінні зміни змістили акценти, характер активності молоді, її поведінку, відповідно, змінилися і активності організацій, коли безпосередня участь і «відвідування» відійшли на другий план, що ставить питання про пошук інших індикаторів для фіксації активності молоді он-лайн.

Зауважимо, що громадська активність молоді переважно концентрується в молодіжних (31,0%), дитячих (21,1%) та фізкультурно-спортивних (18,3%) і культурно-просвітницьких (15,5%) громадських організаціях (табл. 2.2.13).

Таблиця 2.2.13

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Членом якої організації Ви є?»*, N = 71, %**

Молодіжна громадська організація	31,0
Дитяча громадська організація	21,1
Фізкультурно-спортивна громадська організація	18,3
Культурно-просвітницька громадська організація	15,5
Ветеранська громадська організація	8,5
Жіноча громадська організація	7,0
Наукова громадська організація	2,8
Інше	4,2
Важко відповісти	12,7

Джерело: Молодь України – 2021.

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

В Україні молодь, хоча і є найбільш інноваційною, мобільною та орієнтованою на позитивні зміни часткою суспільства, проте, на жаль, її потенціал розкривається неактивно. За даними наведених моніторингових досліджень «Молодь України», лише 2–3% молодих людей є членами громадських організацій, а більшість української молоді не бере участі в діяльності жодної організації громадянського суспільства. Молодь України, за винятком зламних моментів новітньої історії України, не цікавиться політикою, що впливає на формування у молоді уявлень про політично активну участь переважно (і навіть лише) через такі заходи впливу, як участь у виборах та/або протестах.

2.3. Молодіжна волонтерська діяльність

Волонтерська діяльність стала важливою складовою суспільного розвитку, основою розбудови громадянського суспільства, а участь у ній молоді є надзвичайно важливою. В Україні волонтерський рух завжди був популярним серед різних суспільних верств, особливо в молодіжному середовищі. За підрахунками громадських експертів, добровільну допомогу різним соціальним групам населення на волонтерських засадах надавали до 15% населення України⁴¹. З 2014 р. в умовах анексії Криму, російської збройної агресії на Сході України найпоширенішою формою волонтерської діяльності, до якої активно залучилася молодь, стала допомога українським військовим і пораненим (70%), переселенцям з Кримського півострова та із зони бойових дій на Сході України (23%). Найпоширеніша сфера волонтерської роботи в 2015 р., до якої долучилася молодь, – збирання коштів для учасників АТО (46%)⁴². Слід додати, що до волонтерської діяльності у постмайданний період долучилися громадяни різних професій. Маємо констатувати появу феномену «мережевого волонтерства», коли до волонтерської мережі вступають родичі, друзі, знайомі знайомих. Відповідаючи на запитання: «Хто залучив Вас до волонтерської діяльності?», 54% молодих волонтерів вказали, що це була їхня власна ініціатива, решта учасників опитування зазначили, що отримали пропозицію від друзів (30%), колег по роботі (18%), через інтернет-зв'язки (12%), родичів (9%), членів громадської організації (8%). Порівняно з 2014 р., у подальші роки спостерігався спад волонтерської активності молоді. Так, у 2015 р., за результатами соціологічного дослідження, проведеного українською дослідницькою кампанією «GfK Ukraine», одна третина молоді віком 14–34 роки (36%) зазначила, що має досвід волонтерської роботи⁴³, у 2016 р. цей показник становив лише 13%⁴⁴.

Після Революції Гідності та зростання активності волонтерського руху в Україні спостерігається повернення до попередніх показників. За результатами опитування молоді 2018 р.⁴⁵ лише кожен п'ятий (проти кожного третього в 2015 р.) віком 18–34 роки має досвід волонтерської діяльності.

Водночас молодь у цілому довіряє, насамперед, волонтерським організаціям та об'єднанням, а близько 40% молоді підтверджує свою готовність захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими

⁴¹ Лозовицький О.С. Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=73474

⁴² Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року). Київ: Міністерство молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. 200 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/shorichni_dopovidi/dopovid-molod-final-redaktirovannaya-12-16.pdf

⁴³ Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). Київ: Міністерство молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2016. 200 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/shorichni_dopovidi/shorichna-dopovid.pdf

⁴⁴ Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2016 року). Тернопіль: Тернограф, 2017. 100 с. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2017/11/16/9/Derjavna_dopovid_za_pidsymkami_2016_roky.pdf

⁴⁵ Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження.

методами, такими, як благодійність або волонтерство. Така готовність є вищою в молоді західного (51,7%), північного (46,3%) та центрального (40,9%) макрорегіонів країни. Водночас молодь переважно сприймає волонтерів як патріотів України (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України)⁴⁶ (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Розподіл відповідей молоді віком 18–34 роки на запитання: «У країні зараз активно розвивається волонтерський рух. Що Ви можете сказати про людей, які до цього активно долучилися?»⁴⁷ у 2015 р.*, %

Вони багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше	41,8
Вони реально врятували країну і не відомо, що було б, якби не вони	37,5
Це справжні патріоти України і саме з них вийдуть наступні лідери держави	26,9
Під виглядом волонтерів надто часто маскуються шахраї, що обирають довірливих людей	20,9
З цих людей треба формувати новий Уряд України, оскільки вони проявляють себе не словами, а справами	14,9
Волонтерам не варто було брати на себе обов'язки чиновників, оскільки ті цим добре користуються, продовжуючи нічого не робити	14,0
Більшість волонтерів роблять це заради можливості зробити кар'єру	8,5
У цьому немає нічого особливого, люди завжди допомагали країні в скрутні часи	7,9
Важко відповісти	7,0
Волонтерський рух не такий потужний, щоб про це багато говорити	5,7
Я нічого про цей рух не знаю	5,7

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати декілька варіантів відповідей.

Особливої уваги заслуговують волонтерські активності молоді правозахисного, гуманітарного, екологічного й політичного характеру. Станом на 2021 р. вже третина молоді (32%) має досвід волонтерської діяльності (табл. 2.3.2).

⁴⁶ Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2015. 36 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>

⁴⁷ Запитання не використовувалось у моніторингових опитуваннях наступних років.

Таблиця 2.3.2

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи займались Ви коли-небудь волонтерством?», %

	2015	2018	2021
Займались протягом останніх 12 місяців і раніше	10,5	5,3	13,7
Займались протягом останніх 12 місяців, але раніше не займались	11,5	2,3	6,1
Не займались протягом останніх 12 місяців, але раніше займались	14,2	8,9	12,2
Ні	63,8	83,5	68,0

Джерело: Молодь України – 2015, 2018, 2021.

Після зростання активності волонтерського руху після Революції Гідності в Україні, в останній рік знов спостерігається повернення до попередніх показників. За даними останнього опитування молодь активізувала свою волонтерську активність у багатьох напрямках. Допомога нужденним, сиротам та інвалідам (53,1%), збір коштів для учасників АТО (52,0%), збір коштів на інші благодійні цілі (35,8%), участь у прибиранні та впорядкуванні території (34,1%) – найбільш задіяні сфери волонтерської діяльності серед опитаних, які займалися волонтерською діяльністю. Найменш задіяною сфера волонтерської діяльності є участь у вдосконаленні системи врядування, боротьбі з корупцією, вдосконаленні державної служби, просуванні реформ – 3,0% (табл. 2.3.3).

Таблиця 2.3.3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Назвіть, будь ласка, в яких сферах волонтерської діяльності Ви коли-небудь брали участь?», N = 639*, %

Допомога нужденним, сиротам та інвалідам	53,1
Збір коштів для учасників АТО	52,0
Збір коштів на інші благодійні цілі	35,8
Участь у прибиранні та впорядкуванні території	34,1
Участь в озелененні свого міста/села	28,5
Організація дозвілля та відпочинку молоді	18,6
Безоплатна допомога у дитячих садках, школах тощо	14,6
Допомога людям похилого віку, робота у будинках для людей похилого віку	13,6
Участь в охороні культурної спадщини	9,4
Допомога у зв'язку з пандемією	7,2
Участь в акціях протесту	7,0
Участь у забезпеченні правопорядку	4,5
Участь у вдосконаленні системи врядування, боротьбі з корупцією, вдосконаленні державної служби, просуванні реформ	3,0
Ніколи не доводилося брати участі в таких заходах	0,0
Інше	1,9

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2021.

Високий інтерес до волонтерства виявляється в тому, що молодь довіряє, насамперед, саме волонтерським організаціям і об'єднанням, а близько 40% молоді у 2019 р. підтверджували свою готовність захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як благодійність або волонтерство.

Важливою ознакою становлення громадянського суспільства є рівень і характер громадянської активності: менше ніж половина (45,2%) опитаних зазначила, що залучення до волонтерської діяльності було власною ініціативою (табл. 2.3.4).

Таблиця 2.3.4

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Хто залучив Вас до волонтерської діяльності?»*, %**

	N = 639
Це моя особиста ініціатива	45,2
Друзі/знайомі або родичи	40,2
Школа/вчитель	16,6
Колеги по роботі	11,7
Члени Вашої громадської організації	6,9
Через інтернет-зв'язки	5,8
Інше	0,2
Важко відповісти	2,2

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Опитана молодь найбільше долучилась б у майбутньому до таких сфер волонтерської діяльності, як допомога нужденним, сиротам та інвалідам (27,8%), участь в озелененні свого міста/села (22,1%). Найбільш варіативні у виборі сфер волонтерської діяльності опитані із західного макрорегіону так само, як і сільська молодь порівняно з міською.

Важливе значення посідають також і місцеві активності. За результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2017», громадянська активність сучасної молоді більшою мірою реалізована в облаштуванні простору своїх населених пунктів – 31,3%, організації суспільного життя у своїй спільноті – 12,2% (табл. 2.3.5).

Таблиця 2.3.5

**Розподіл відповідей респондентів віком 14–34 роки на запитання:
«Чи берете Ви участь у будь-яких заходах, що стосуються життя Вашого населеного пункту (міста, селища, села, району, вулиці, будинку)?», %**

	Так	Ні
Беру участь в облаштуванні території (двору, вулиці) та інших спільних заходах із сусідами, мешканцями	31,3	68,7
Організація суспільного життя (економічна, соціальна, політична, духовна сфери) у своїй спільноті	12,2	87,8
Організація громадських слухань або зборів громадян	8,9	91,1
Ініціюю електронні петиції або збір підписів до різних органів влади	7,6	92,4
Ініціюю колективні письмові звернення до органів влади	7,5	92,5

До волонтерської діяльності більшість молоді спонукало бажання допомогти конкретним людям – 51,1%, принесення користі суспільству – 22,7%, причетність до спільної справи – 19,6% (табл. 2.3.6).

Таблиця 2.3.6

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Що спонукало/спонукає Вас до волонтерської діяльності?»*, %**

	N = 1430
Бажання допомогти конкретним людям	51,1
Принесення користі суспільству	22,7
Причетність до спільної справи	19,6
За компанію з іншими	17,0
Волонтерство відповідає моїм принципам, життєвій позиції	14,5
Набуття навичок, корисних для професійної діяльності або улюбленої справи	8,1
Пропозиція від шанованої людини, від якої не можна було відмовитися	6,4
Особиста вигода/інтерес	5,5
Отримання соціального престижу	4,5
Інше	0,2
Важко відповісти	16,0

Джерело: Молодь України – 2021. N = 2000.

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді

Про національну волонтерську платформу⁴⁸ обізнані певною мірою 32,6% опитаних (табл. 2.3.7).

Таблиця 2.3.7

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Чи знаєте Ви про національну волонтерську платформу?»», %**

Так, знаю і користуюся її послугами	1,3
Так, знаю і відвідував/ла її	4,2
Знаю, але не користувався/лась	27,1
Ні, не знаю нічого	67,4

Джерело: Молодь України – 2021, N = 2000.

Основними мотивами участі у волонтерській діяльності є реалізація соціально відповідальних громадських ініціатив, спрямованих на розв'язання нагальних соціальних та інших проблем власними силами чи силами громади; виконання особистого обов'язку перед собою і перед суспільством за принципом: «Якщо не я – то хто?» та бажання добровільно і безоплатно надати допомогу тим, хто її потребує.

Про наявність органів учнівського та студентського самоврядування в Україні та про їх діяльність зовсім не обізнані більше третини опитаних (38,0%). Проте активність з різною частотою проявляли 45,8% опитаних – сума відповідей

⁴⁸ Волонтерство в Україні. URL: <https://platforma.volunteer.country/>

«тільки знаю, що такі є», «так, хоча зараз я не член, але раніше брав/ла активну участь» та «так, я іноді беру активну участь» (табл. 2.3.8).

Таблиця 2.3.8

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи знаєте Ви про наявність органів учнівського та студентського самоврядування в Україні та про їх діяльність?»*, %

Ні, не знаю	38,0
Тільки знаю, що такі є	31,7
Так, знаю про такі із засобів масової інформації	11,6
Так, хоча зараз я не член, але раніше брав/ла активну участь	9,7
Так, я іноді беру активну участь	4,4
Так, я є активним членом	1,5
Важко відповісти	3,1

* Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати всі слушні відповіді.

Джерело: Молодь України – 2021, N = 2000.

Цікавою в цьому плані є вербальна готовність молоді до участі в громадських ініціативах. За результатами цього ж дослідження, близько половини молоді заявили про таку можливість (рис. 13).

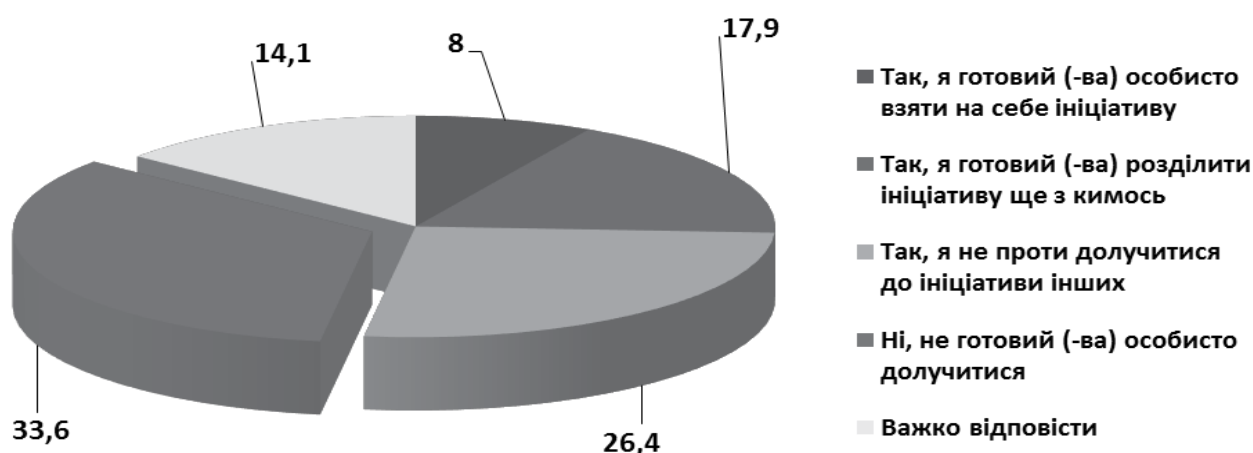

Рис. 13. Розподіл відповідей молоді віком 14–34 роки на запитання: «Чи готові Ви особисто долучитися до громадських ініціатив свого міста, селища, села, області, вулиці, будинку тощо?», %

Лише 25,9% займають більш активну позицію – беручи ініціативу на себе чи розділяючи її з іншими. Іншу групу (26,4%) можна умовно назвати потенційно активною через готовність долучитися до ініціативи інших.

З огляду на багатоаспектність і важливість розвитку волонтерської діяльності серед молоді та з метою активного залучення громадян до волонтерства, необхідно посилити систему засобів мотивування та популяризації волонтерської діяльності. Оскільки грошова винагорода за роботу добровольців використовується рідко, повинні бути віднайдені інші, не менш значущі стимули. Доцільно при формуванні системи соціально-психологічного мотивування волонтерства серед молоді доречно передбачити різні форми винагородження та заохочення як формального (нагороди, сертифікати, плакати, медалі, значки,

офіційні прийоми на честь досягнень волонтерів, подяки у щорічних звітах, надання письмових рекомендацій при вступі до закладів вищої освіти, при працевлаштуванні та переведенні на більш престижну роботу), так і неформального характеру (подяки в усній формі, запрошення у театри, кіно, на тренінги й семінари тощо).

Головна роль молодіжної участі зумовлена перевагами молодих людей порівняно з іншими групами населення в аспектах готовності ризикувати в умовах невизначеності, легше адаптуватися до швидких змін середовища, бути мобільнішими, активнішими і, що особливо важливо – більш інноваційними. Тому використання інноваційного потенціалу молоді є вагомим, стратегічним інструментом суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України, що неодмінно має братися до уваги при формуванні державної молодіжної політики і якомога повніше втілюватися в практику молодіжної роботи.

2.4. Національно-патріотичні настрої молоді

Переважає більшість молоді (92,6%) вважає Україну своєю Батьківщиною, 77,4% – знає текст Державного Гімну України, 76,4% – пишається тим, що є громадянами України, 75,3% – позитивно оцінює свої знання історії країни; більше половини молоді вважає, що громадяни України мають обов'язково вільно володіти українською мовою (66,5%) та 59,4% використовує у побуті речі з українською символікою (табл. 2.4.1).

Таблиця 2.4.1

Ступінь прихильності молоді державницькій позиції*, %

Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?	76,4	12,0	11,6
Чи вважаєте Ви Україну своєю Батьківщиною?	92,6	4,4	3,0
Чи знаєте Ви історію України?	75,3	13,4	11,3
Чи знаєте Ви текст Державного Гімну України?	77,4	17,1	5,5
Чи обов'язково громадяни України повинні вільно володіти українською мовою?	66,5	26,2	7,2
Чи використовуєте Ви у побуті речі з українською символікою?	59,4	31,7	8,8

Джерело: Молодь України – 2018, N = 2001.

На запитання: «Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь?», від 49,2% до 51,4% молоді відповіли, що у сім'ї, на роботі/у школі та закладі вищої освіти спілкуються українською мовою (2018 р. – до 48,1%); для 42,8% (2018 р. – 42,0%) молоді українська мова є мовою спілкування з друзями та знайомими (табл. 2.4.2).

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся ...?»*, %**

	Українською			Російською			Українською та російською однаковою мірою			Іншою		
	2021	2019	2018	2021	2019	2018	2021	2019	2018	2021	2019	2018
У сім'ї	49,2	53,8	48,0	31,4	23,7	32,4	19,2	22,0	19,4	0,3	0,5	0,2
На роботі (у школі, закладі вищої освіти)	51,4	52,9	48,1	23,5	20,4	26,3	25,0	26,2	25,4	0,2	0,6	0,2
З друзями, знайомими	42,8	43,1	42,0	31,8	23,1	31,4	25,3	33,2	26,4	0,1	0,6	0,2

Джерело: Молодь України – 2018, N = 2001; 2019, N = 2001; 2021, N = 2000.

За результатами опитування, 18,9% молоді готові захищати Україну зі зброєю в руках у разі мобілізації та 1,5% серед усіх опитаних вже брали або беруть участь у бойових діях (табл. 2.4.3).

Таблиця 2.4.3

Готовність у разі необхідності захищати Україну зі зброєю в руках, %

	2017	2018
Ні, поки не маю таких намірів	28,4	32,0
Ні, не готовий/-ва за будь-яких обставин	26,0	21,6
Так, якщо мене мобілізують	18,4	18,9
Ні, не готовий/-ва, але з часом можливо розгляну таку необхідність	14,8	14,9
Так, я вже брав/-ла або беру участь у бойових діях	2,6	1,5
<i>Важко відповісти</i>	9,8	11,1

Джерело: Молодь України – 2017, N = 2000; 2018, N = 2001.

Водночас 41,8% молоді підтверджує свою готовність захищати незалежність та територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як волонтерство чи благодійність (табл. 2.4.4).

Таблиця 2.4.4

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи готові Ви захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими, як волонтерство, благодійність тощо?»*, %

Так готовий	32,2	36,5
Ні, мене це не цікавить	28,7	28,3
Так я вже це робив(ла)/роблю	8,0	5,3
Ні, Україна не варта цього	7,5	5,1
Важко відповісти	23,6	24,9

Джерело: Молодь України – 2017, N = 2000; 2018, N = 2001.

Тільки 4,8% молодих людей відповідаючи на запитання «Чи берете Ви особисто участь у здійсненні реформ в Україні?» дало ствердну відповідь. Громадянська позиція молоді підтверджується високим відсотком патріотично налаштованих людей – 71,8% (табл. 2.4.5).

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи вважаєте Ви себе патріотично налаштованою людиною?», %

Скоріше, так	44,1
Так	27,7
Скоріше, ні	13,1
Ні	9,9
<i>Важко відповісти</i>	5,3

Джерело: Молодь України – 2019, N = 2000.

За результатами опитування, 24,2% молоді готова захищати Україну зі зброєю в руках у разі мобілізації та 3,2% молоді серед усіх опитаних уже брали або беруть участь у бойових діях (табл. 2.4.6); 60,5% молодих людей готові захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як волонтерство, благодійність (табл. 2.4.7).

Таблиця 2.4.6

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи готові Ви в разі потреби захищати Україну зі зброєю в руках?», %

Так, якщо мене мобілізують	24,2
Ні, поки не маю таких намірів	24,2
Ні, не готовий/-ва, але з часом, можливо, розгляну таку	24,5
Ні, ні за яких обставин	12,9
Так, я вже брав/-ла або беру участь у бойових діях	3,2
<i>Важко відповісти</i>	11,2

Джерело: Молодь України – 2019, N = 2000.

Таблиця 2.4.7

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи готові Ви захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як волонтерство, благодійність тощо?», %

Так, готовий	47,9
Ні, мене це не цікавить	21,0
Так, я вже це робив / роблю	12,6
Ні, Україна не варта цього	4,4
<i>Важко відповісти</i>	14,2

Джерело: Молодь України – 2019, N = 2000.

На думку молоді, найсильніше патріотизм виявляється у волонтерській діяльності та службі в армії, знанні та шануванні історії України, спілкуванні державною мовою та участі у виборах. Середні оцінки отримали такі вчинки, як купувати українське та відзначати знакові історичні події. Найнижчі оцінки отримали носіння національного вбрання, участь у патріотичних партіях і рухах та ведення патріотичних розмов, агітація за Україну та українське.

За роки проведення АТО зросла пошана військовослужбовців і людей, задіяних у волонтерській діяльності. Водночас готовність захищати Україну із зброєю у руках порівняно з «мирними» роками значно зменшилася (хоча в останні роки спостерігається незначна позитивна динаміка). Очевидно, це пояснюється тим, що гіпотетична війна викликає менше остраху, тоді як реальні

шанси померти або втратити своє здоров'я у реальних бойових діях змушують переосмислювати цінність власного життя⁴⁹.

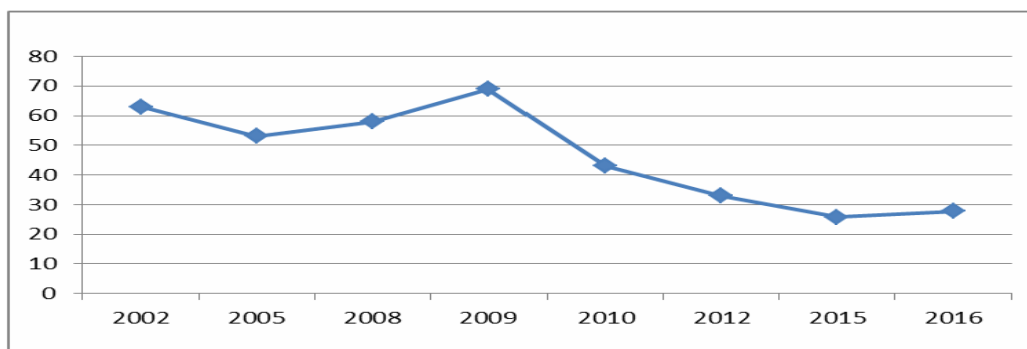

Рис. 3. Готовність захищати Україну із зброєю у руках
(за результатами досліджень Інституту Горшеніна, Соціологічної групи «Рейтинг», Центру Разумкова, Центру незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» [3; 4; 6; 7; 11])

Зауважимо, що станом на 2018 р. 71% молоді вважали, що країні потрібні радикальні зміни⁵⁰. Спостерігається позитивна динаміка щодо готовності брати відповідальність за забезпечення власного життя на себе, не перекладаючи її на державу: твердження «Влада повинна брати на себе більше відповідальності у забезпеченні життя кожного громадянина» втрачає підтримку.

Щодо національно-патріотичного напрямку молодіжної політики, слід зазначити, що для нього протягом минулого десятиліття сформувалося досить сприятливе підґрунтя: абсолютна більшість молоді (майже 93%) станом на 2018 р. вважали Україну Батьківщиною, понад три чверті знали текст Державного Гімну України, пишалися українським громадянством, позитивно оцінювали свої знання історії країни, понад дві третини вважали, що громадяни України мають обов'язково вільно володіти українською мовою, майже 60% використовували в побуті речі з українською символікою. Водночас у національно-патріотичному напрямі залишаються значні резерви для молодіжної роботи, покликаної змінювати ситуацію в таких аспектах: вважали себе безсумнівно патріотично налаштованою людиною у 2019 р. близько 28% української молоді і ще близько 44% вважали, що це, скоріше, так, ніж ні (разом близько 72%).

Більше ніж 13% думали, скоріше, ні, ще майже 10% заперечували своє патріотичне налаштування і понад 5% не могли впевнено визначитися (разом близько 28%). Хоча на 2019 р. більше ніж 24% молоді готові були в разі мобілізації захищати Україну зі зброєю в руках (у 2018 р. таких було близько 19%, у 2017 р. – близько 18%) і що важливо – від 2% до понад 3% за ці роки вже набули такий досвід на практиці.

Однією з важливих складових молодіжної політики щодо громадського сектору та патріотичного виховання доцільно надалі визначати не тільки підтримку проєктів, але й інвестування в неформальну освіту й навчання, зокрема, із суспільствознавчої тематики (про ефективність конвенційних заходів відстоювання прав і свобод). У цілому розвиток інституційної спроможності стає актуальною потребою, яка має бути врахована в молодіжній політиці щодо громадського сектору України.

⁴⁹ Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року).

⁵⁰ Суспільно-політичні настрої населення: нові виклики. Соціологічна група «Рейтинг». Квітень 2018. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_042018_press_ua.pdf

РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Фактори, що вплинули на розвиток державної молодіжної політики: сучасні процеси та реформи

Останнє десятиліття стало періодом випробувань і викликів для України. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, формування громадянського суспільства, сплеск патріотичних настроїв суспільства, реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, галузеві реформи у сферах освіти, охорони здоров'я, цифровізація держави, з однієї сторони, та збройна агресія Російської Федерації, бойові дії на території України, економічні, енергетичні, демографічні кризові явища – з іншої, визначили умови соціального розвитку молоді в Україні. Революція Гідності визначила якісні зміни у внутрішній та зовнішній політиці України на наступний період.

Історичною подією, що характеризує сучасний стан і перспективи розвитку нашої держави, стало підписання та ратифікація у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони. У ст. 434 глави 23 «Освіта, навчання та молодь» Угоди зазначено про наміри сторін поглиблювати співробітництво та обмін досвідом у галузі молодіжної політики та неформальної освіти. За цей період розширено участь України у програмі ЄС «Еразмус+» (молодіжних і спортивних проєктах), інших інструментах ЄС для молоді (діє Інформаційний центр молодіжного компонента програми ЄС «Еразмус+» в Україні, Україна вперше приєдналася до проведення заходів у рамках Європейського тижня молоді⁵¹).

У 2011–2021 рр. активізувалося співробітництво з Радою Європи, одним з важливих напрямів діяльності якої є розвиток поглибленого партнерства у молодіжній сфері з країнами Центральної та Східної Європи. Україна має двосторонні відносини з Радою Європи на міжвідомчому та громадському рівнях. З метою розвитку співпраці у сфері молодіжної політики з Радою Європи українською стороною було створено першу Рамкову програму співробітництва у сфері молодіжної політики між Державною службою молоді та спорту України та Департаментом Ради Європи з питань молоді на 2012–2013 роки. Друга Рамкова програма співробітництва у сфері молодіжної політики між Міністерством молоді та спорту України і Радою Європи охоплювала 2014–2015 рр., третя – 2016–2020 рр.⁵².

Важливими документами Ради Європи останніх років стали Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про молодіжну роботу (2017 р.), про доступ молодих людей до прав (2016 р.), про доступ молодих людей з

⁵¹ Інформаційні матеріали щодо співробітництва з ЄС та виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сферах молоді, фізичної культури та спорту. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/mizhnarodne-spivrobotnictvo/yevropejska-integraciya/spivrobotnictvo-z-yes/spivrobotnictvo-z-yes-u-sferah-molodi-ta-sportu>

⁵² Інформаційна довідка про співробітництво між Україною та Радою Європи у сфері молодіжної політики. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/mizhnarodne-spivrobotnictvo/mizhnarodne-spivrobotnictvo/spivrobotnictvo-z-radoyu-yevropi>

неблагополучних районів до соціальних прав (2015 р.). До пріоритетних питань співробітництва з Радою Європи належать втілення стандартів знаку якості Ради Європи для молодіжних центрів і Стратегію молодіжного сектору Ради Європи до 2030 року⁵³.

Питання утвердження інститутів громадянського суспільства знайшло відображення у Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016 р. та планів заходів з її реалізації протягом 5 років і Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки⁵⁴. Ці документи визначають загальнодержавний курс на сприяння громадським ініціативам, самоорганізації, побудову взаємодії та діалогу між органами публічної влади й інститутами громадянського суспільства. Важливою є роль громадянського суспільства у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру⁵⁵. Особливого значення цей стратегічний вектор діяльності набуває для молодіжної політики та відкриває нові перспективи для посилення суб'єктності молодіжних громадських об'єднань у процесі її формування та реалізації, розвитку форм прямої участі молоді у вирішенні питань розвитку та інтеграції молоді, розширення можливостей її залучення до суспільного життя, у тому числі до розвитку територіальних громад.

Потужний вплив на розвиток молодіжної політики останніх років спричинив процес децентралізації влади. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, розпочата у 2014 р., визначила напрями та механізми формування ефективної системи місцевого самоврядування для створення повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, що знайшло закріплення у Концепції, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р⁵⁶. Протягом 2014–2021 рр. Україна пройшла основні етапи реформи. У 2015 р. було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який визначив порядок побудови нової територіальної основи базового рівня адміністративно-територіального устрою⁵⁷. У результаті об'єднання на 2020 р. в Україні створено 1470 нових територіальних громад⁵⁸ та 136 укрупнених районів замість 490⁵⁹. Подальше утвердження та втілення

⁵³ Співробітництво з Радою Європи. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodne-spivrobitnictvo/spivrobotnictvo-z-radoyu-uevropi>

⁵⁴ Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#Text>; Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

⁵⁵ Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 27.09.2021 р. № 487/2021.

⁵⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>

⁵⁷ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

⁵⁸ Кабінет міністрів України затвердив адміністративні центри та плани територій 1470 об'єднаних територіальних громад 24 областях України. Укрінформ. 12.06.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3044124-kabmin-zatverdiv-admincentri-ta-plani-teritorij-1470-tergromad.html>

⁵⁹ Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>

сучасної моделі в життя територіальних громад є актуальним завданням для розвитку місцевого самоврядування як форми публічної влади.

Одним з основних факторів, які визначають сучасний розвиток держави і суспільства стала цифровізація, що знайшло втілення в масштабному проєкті «Цифрова держава», покликаному побудувати систему цифрових публічних послуг. У результаті в Україні ефективно функціонує онлайн-портал державних послуг «Дія» як інструмент взаємодії держави, громадян і бізнесу⁶⁰. У межах цього проєкту передбачено реалізувати понад 90 різних проєктів, зокрема цифрової трансформації вищої, фахової, передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти (e-Університет); модернізації Єдиної державної електронної бази з питань освіти; створення та модернізації єдиної електронної системи моніторингу працевлаштування випускників⁶¹. У 2020 р. схвалено Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери, що відкриває нові перспективи удосконалення системи соціального захисту населення на основі єдиних підходів, стандартів і технологій⁶². Важливим напрямом цифровізації є забезпечення інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС⁶³. Розвиток сервісної держави на основі цифрових технологій відкриває значні перспективи для подальшого удосконалення механізму формування та реалізації молодіжної політики в Україні. Додатковим викликом для розвитку цифровізації стала пандемія коронавірусної хвороби.

За останнє десятиліття в Україні відбулася низка змін в одній з найважливіших сфер соціалізації молоді – освіті. Так, у 2014 р. було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту», у 2017 р. – «Про освіту». У новому законодавстві вдалося посилити роль студентського самоврядування в реалізації принципів автономії та самоврядування у вищій освіті шляхом: конкретизації прав та напрямів діяльності органів студентського самоврядування в управлінні закладами вищої освіти, захисті прав і інтересів студентів; урізноманітнення форм органів студентського самоврядування⁶⁴. Для розвитку молодіжної роботи в Україні важливим є здійснення кроків щодо інституціоналізації неформальної освіти та введення цього поняття в загальну систему освіти на рівні Закону України «Про освіту»⁶⁵. Перед сучасною системою освіти України стоїть виклик створити належні умови для здобуття якісної та доступної освіти як умови для збереження та розвитку потенціалу молоді.

Отже, протягом останнього десятиріччя під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів відбулися суттєві зміни в українському суспільстві, які сприяли демократизації публічної влади, розвитку інститутів громадянського суспільства, зокрема, пов'язаних з тенденціями поширення інструментів участі, запровадження інновацій у контексті євроінтеграційних процесів.

⁶⁰ Цифрова держава. Дія. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/>

⁶¹ Проєкти цифрової трансформації. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/projects>

⁶² Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-p#Text>

⁶³ Євроінтеграція. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/projects/yevrointegraciya>

⁶⁴ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

⁶⁵ Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

3.2. Оновлення законодавчих засад державної молодіжної політики

Після 20-річного періоду формування та розвитку державної молодіжної політики в Україні комплекс законодавчих актів молодіжного сектору було представлено такими документами: Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 р. № 2859-XII, Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-XII, Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. № 281-XIV, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III.

Необхідно зазначити, що 05.07.2012 р. на підставі Закону України «Про зайнятість населення» № 5067-VI втратив чинність Закон України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» від 04.11.2004 р. № 2150-IV.

Незважаючи на наявність важливих положень та внесення змін до зазначених законів, загострювалося питання щодо суттєвого оновлення молодіжного законодавства України. Одним з найважливіших постало питання про законодавче закріплення молодіжної роботи на основі кращих практик зарубіжних держав, зокрема європейських. Зробити це було можливо як шляхом ухвалення окремого закону з питань молодіжної роботи, так і шляхом включення відповідних норм у вже наявні законодавчі акти. Додавали актуальності потреби в оновленні молодіжного законодавства запити на розвиток різних форм участі молоді у суспільному житті, розвитку молодіжного руху, інституційного розвитку молодіжного сектору, діяльності консультативно-дорадчих органів тощо.

Спроби модернізувати Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» у напрямі розвитку молодіжної інфраструктури передбачало створити законодавче підґрунтя для розбудови мережі молодіжних центрів. Законопроект № 1248 від 04.12.2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення окремих положень молодіжної політики та утворення молодіжних центрів)» прийнято у першому читанні 26.11.2015 р., але він не знайшов підтримки в другому читанні 18.01.2017 р. Зазначимо, що 07.02.2017 р. Верховна Рада України зареєструвала законопроект № 6048 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо запровадження стандартів Ради Європи для молодіжних центрів і децентралізації роботи з молоддю)». Верховна Рада України цей законопроект також не підтримала.

Після Революції Гідності проявилася активність представників влади та громадськості щодо кардинального оновлення молодіжного законодавства шляхом створення принципово нового закону, який мав замінити вже наявні основні суто молодіжні закони України. 10.12.2015 р. у Верховній Раді України VIII скликання було зареєстровано проект Закону України «Про молодь», робота над яким тривала більше ніж 5 років. В українському парламенті дев'ятого скликання проект Закону України «Про молодь», реєстраційний номер 2076 було зареєстровано 05.09.2019 р. Згодом було внесено проект Закону України «Про основні засади молодіжної політики» (№ 3718 від 23.06.2020 р.). До процесу розроблення та удосконалення документа залучено широке коло експертів,

представників інститутів громадянського суспільства, усіх зацікавлених представників різних сфер, які взяли участь у роботі робочих груп, проведенні громадських обговорень, презентацій у різних регіонах України та на міжнародному рівні.

Закон було схвалено 27.04.2021 р. під назвою «Про основні засади молодіжної політики». Як зазначається в Законі України, він «визначає мету, завдання, основні засади, напрями та механізми реалізації молодіжної політики в Україні, гарантії участі молоді у її формуванні та реалізації, особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань»⁶⁶.

Після ухвалення нового Закону України втратили чинність Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» знайшли своє місце раніше висвітлені в Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» аспекти та було запроваджено масштабні інновації. Традиційними для українського молодіжного законодавства було виокремлення таких питань, як визначення молодіжної політики, повноважень органів публічної влади, формування та реалізації молодіжної політики, організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих об'єднань, особливості реалізації прав молоді (забезпечення житлом, освіта, культура, туризм, оздоровлення та відпочинок, фізична культура та спорт, охорона здоров'я, підтримка молодих сімей, обдарованої молоді, зайнятість і підприємництво), фінансування молодіжної політики. Водночас абсолютно новими стали розділи, присвячені участі молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики, молодіжній роботі, розвитку молодіжних центрів і молодіжної інфраструктури, Українському молодіжному фонду, міжнародному співробітництву у сфері молодіжної політики.

Молодіжна політика в Україні здійснюється з дотриманням таких принципів:

1) рівності прав дітей і молоді – недопущення надання привілеїв або встановлення обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, мови, етнічного або соціального походження, сімейного або майнового стану, місця проживання або іншими ознаками;

2) участі молоді – створення механізмів і гарантій залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні та реалізації молодіжної політики, повага до поглядів і переконань молоді;

3) обґрунтованості – всі рішення з питань молодіжної політики формуються відповідно до потреб і прагнень української молоді, що визначаються за результатами соціологічних опитувань, статистичної інформації, наукових досліджень з урахуванням національного та міжнародного досвіду;

4) міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії – залучення органів державної влади й органів місцевого самоврядування, суб'єктів молодіжної роботи, будь-

⁶⁶ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

яких інших заінтересованих сторін до формування та реалізації молодіжної політики⁶⁷.

Наскрізним для нового молодіжного закону стало визнання потреби та необхідності участі молоді у суспільному житті. Відбулося істотне розширення та оновлення спектра питань, що визначають предметне коло молодіжної політики (табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

Основні питання молодіжної політики

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ	Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-ІХ ⁶⁸
<p>Принципи соціального становлення та розвитку молоді. Законодавство про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді. Компетенція органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у сфері соціального становлення та розвитку молоді. Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Праця молоді. Підтримка підприємницької ініціативи та діяльності молоді. Сприяння підвищенню рівня життя молоді. Житлові умови молоді. Освіта, культурний розвиток молоді. Охорона здоров'я, фізичний розвиток молоді. Гарантії правового захисту молоді. Правовий статус молодіжних громадських організацій. Гарантії діяльності молодіжних громадських організацій</p>	<p>Участь молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики. Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації молодіжної політики. Організаційні та правові засади утворення й діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань. Молодіжна робота (зокрема, питання розвитку молодіжних центрів і молодіжної інфраструктури). Український молодіжний фонд. Особливості реалізації окремих прав молоді. Фінансове забезпечення молодіжної політики. Міжнародне співробітництво у сфері молодіжної політики. Відповідальність за порушення законодавства у сфері молодіжної політики</p>

Кардинально оновилася термінологія молодіжної політики в Україні: з'явилися нові терміни, частина отримала оновлений зміст, а частину – вилучено (табл. 3.2.2).

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

Інновації термінології молодіжного законодавства

<p>Нові та оновлені терміни Закону України «Про основні засади молодіжної політики»</p>	<p>Вилучені терміни Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»</p>
<p>Нові терміни: бюджетний грант у сфері молодіжної політики; вулична культура; дитяча громадська організація; дитяче громадське об'єднання; інституційна підтримка; інституційний розвиток; молодіжна інфраструктура; молодіжна політика; молодіжна робота; молодіжний працівник; молодіжний проєкт; молодіжний простір; молодіжний центр; неформальне молодіжне об'єднання; обдарована молодь; проєктна підтримка; суб'єкти молодіжної роботи.</p> <p>Оновлені терміни: молодь; молада сім'я; молодіжна громадська організація</p>	<p>Вилучені терміни: державна молодіжна політика; неповнолітні; соціальне становлення молоді; перше робоче місце; молодіжні центри праці; молада сім'я; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; молодіжні громадські організації; молодіжні трудові загони</p>

До ухвалення нового закону в обігу перебували два майже тотожні поняття «державна молодіжна політика» (Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні») та «сприяння соціальному становленню та розвитку молоді» (Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»). У новий законодавчий акт включено поняття «молодіжна політика», яке суттєво відрізнялося від попереднього (табл. 3.2.3).

Визначення поняття «молодіжна політика» в українському законодавстві

Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» ⁶⁹	Закон України «Про основні засади молодіжної політики» ⁷⁰
<i>Державна молодіжна політика</i> – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України	<i>Молодіжна політика</i> – напрям державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації та інтеграції дітей і молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах дітей і молоді та за їх участю

На розвиток молодіжного законодавства України суттєвий вплив здійснила наявна співпраця з молодіжним сектором Ради Європи, який керується власним визначенням сутності молодіжної політики. Наводимо порівняння відповідних термінів у табл. 3.2.4.

Таблиця 3.2.4

Визначення поняття «молодіжна політика»: підходи України та Ради Європи

Закон України «Про основні засади молодіжної політики» ⁷¹	Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи про доступ молодих людей з неблагополучних районів до соціальних прав ⁷²
<i>Молодіжна політика</i> – напрям державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації та інтеграції дітей і молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах дітей і молоді та за їх участю	<i>Молодіжна політика</i> – стратегія, яку реалізують органи державної влади з метою надання молодим людям можливостей і досвіду, що сприятимуть підтримці успішної інтеграції їх в суспільство та дозволять їм бути активними й відповідальними членами своїх громад, а також агентами змін

Новий закон передбачив необхідність розроблення й ухвалення Національної молодіжної стратегії та державних цільових програм у сфері молодіжної політики національного, регіонального та місцевого рівнів. Керівники органів публічної влади всіх рівнів отримали можливість призначати радників з питань молоді на громадських або інших засадах.

⁶⁹ Декларація Верховної Ради України «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 р. № 2859-ХІІ.

⁷⁰ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-ІХ.

⁷¹ Там само.

⁷² Доступ молодих людей з неблагополучних районів до соціальних прав. Рекомендація CM/Rec(2015)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам. URL: <https://rm.coe.int/access-to-social-rights-cmrec-2015-3-ukr/1680a153fa>

Законодавчі інновації забезпечили підґрунтя для діяльності консультативно-дорадчих органів на всіх рівнях публічної влади України (молодіжні ради при місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, Національна рада з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, мережі молодіжних центрів і просторів (загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів). Державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр» – відповідно до Закону України є структурою, що сприяє розвитку регіональних і місцевих регіональних центрів. Закріплення в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» норм щодо діяльності молодіжних центрів забезпечило визнання реального стану справ, коли за умов багаторічного зволікання з включенням до молодіжного законодавства самого поняття «молодіжний центр», мережа таких структур невпинно збільшувалася.

Також у Законі України введено терміни:

– *«молодіжний простір»* на означення приміщення, будівлі або її частини, земельної ділянки, що використовується для здійснення молодіжної роботи;

– *«молодіжна інфраструктура»* на означення будівлі, споруди, молодіжного простору, іншого приміщення, земельної ділянки, що використовуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами молодіжної роботи для реалізації молодіжної політики та/або для здійснення молодіжної роботи.

Введення та розмежування понять “молодіжний центр”, “молодіжний простір” та “молодіжна інфраструктура” на рівні Закону України зумовлено потребою розроблення низки підзаконних нормативно-правових актів у відповідному напрямі. Зокрема, підпунктом дев'ятим частини другої статті 8 Закону України передбачено, що Мінмолодьспорту розробляє критерії та процедури присудження молодіжним центрам національного знаку якості, моніторингу та оцінки ефективності їхньої діяльності. На виконання цих вимог розроблено наказ Мінмолодьспорту “Про затвердження Порядку присудження молодіжним центрам національного знаку якості, моніторингу та оцінки ефективності їхньої діяльності”, який врегульовує організаційні вимоги до формування та використання сертифіката, що підтверджує присудження молодіжному центру Національного знаку якості, визначення організаційних засад формування та ведення реєстру сертифікатів Національного знаку якості, а також переліку відомостей, що містяться в реєстрі. У жовтня 2021 р. проект наказу оприлюднено на офіційному вебсайті Мінмолодьспорту для проведення консультацій з громадськістю.

Абзацом четвертим частини восьмої статті 15 Закону України передбачено, що Мінмолодьспорту відповідає за затвердження рекомендацій щодо організації роботи молодіжного простору. На виконання цих вимог розроблено проект наказу Мінмолодьспорту “Про затвердження Рекомендацій щодо організації діяльності молодіжного простору”, що надає роз'яснення органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, закладам освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, підприємствам, установам та організаціям, незалежно від форми власності та підпорядкування щодо організації роботи молодіжних просторів на базі наявних підприємств, установ та організацій внаслідок набрання чинності Законом України «Про основні засади молодіжної політики», в якому

терміни «молодіжний центр» і «молодіжний простір» вживаються у новому значенні. Протягом серпня – листопада 2021 р. Мінмолодьспорту було проведено ряд обговорень з представниками молодіжних центрів і просторів України, громадськими організаціями, активною молоддю щодо запропонованого проекту акта. У жовтні 2021 р. проект наказу було оприлюднено на офіційному вебсайті Мінмолодьспорту для проведення консультацій з громадськістю.

На основі українського (Українського культурного фонду), зарубіжного та європейського (Європейського молодіжного фонду) досвіду запроваджено ідею створення Українського молодіжного фонду як бюджетної установи, що уповноважена Кабінетом Міністрів України здійснювати підтримку молодіжних проєктів і виконання окремих завдань молодіжної політики.

З метою формування належної нормативно-правової бази для забезпечення діяльності Українського молодіжного фонду Міністерство молоді та спорту України у партнерстві з ІСАР Єднання та іншими партнерськими організаціями провело 1 національне та 5 регіональних обговорень проєкту акта за участі представників структурних підрозділів з питань молоді та спорту обласних і Київської міської держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та установ, закладів, які працюють з молоддю, молодіжних центрів, фахівців молодіжної сфери, молодіжних працівників, органів учнівського та студентського самоврядування, молодіжних осередків політичних партій, міжнародних організацій, активної молоді, інших зацікавлених сторін.

До дискусійних пропозицій, які намагалися реалізувати ініціатори законопроектів «Про молодь» (у версіях 2015 та 2019 років) та «Про основні засади молодіжної політики» (від 23.06.2020 р. № 3718), насамперед, належить спроба змінити запроваджений у 2004 р. підхід щодо визначення віку молоді (14–35 років). Запропоновано встановити вікові рамки 14–29 років. Проте парламент залишив наявний підхід – 14–35 років.

Особливістю розвитку молодіжного законодавства останніх років є позитивно вирішене питання щодо державної підтримки національного скаутського руху. 25.03.2019 р. Верховна Рада України VIII скликання зареєструвала законопроект «Про державне визнання і підтримку Пласту – Національної скаутської організації України» № 1084, 30.05.2019 р. народні депутати цієї каденції прийняли цей законопроект, доля якого остаточно вирішилася вже парламентом IX скликання та наступним президентом. Після розгляду пропозицій глави держави Верховна Рада України прийняла закон з урахуванням пропозицій Президента України, який його підписав того ж дня, 17.12.2019 р. В остаточному варіанті документ отримав назву Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху».

Новий закон було спрямовано на визнання «історичного внеску пластового руху в освіту дітей і молоді, здобуття та становлення української державності», створення «засад державної політики щодо сприяння пластового, скаутського руху».

Цей закон визначив мету та завдання підтримки, забезпечення доступності пластового, скаутського руху для дітей і молоді, правовий статус пластових,

скаутських організацій, державну підтримку з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У документі апробовано певні терміни, які згодом були включені до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» (інституційний розвиток, інфраструктура, проєкт). Відтоді у законодавчому полі України виникла ситуація, коли питання діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій врегульовуються як для всіх молодіжних і дитячих громадських організацій та об'єднань в цілому, так і для пластового, скаутського руху зокрема.

Ухвалення нового молодіжного закону передбачає розробку низки підзаконних нормативно-правових актів уряду, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування. Так, Міністерство молоді та спорту України у жовтні 2021 р. винесло на обговорення проєкти документів щодо діяльності Національної ради з питань молоді, молодіжних центрів і молодіжних просторів, радників з питань молоді, утворення Українського молодіжного фонду, підготовки, підвищення кваліфікації та стандартів оцінки якості підготовки молодіжних працівників.

Отже, у 2012–2021 рр. відбулися великі зміни у сфері молодіжного законодавства України, які характеризувалися з одного боку, зменшенням кількості молодіжних законів, з іншого, – суттєвим оновленням концептуальних засад, організаційних підходів та інструментів молодіжної політики України. Нині замість чотирьох наявні два законодавчі акти молодіжної сфери Закону України «Про основні засади молодіжної політики» та Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю». Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» залишається чинним, але відбулося його фактичне перенесення зі сфери молодіжної політики у сферу соціальної політики.

3.3. Запровадження стратегічного планування у молодіжній сфері України

Стратегічний підхід протягом 1990–2000-х років знайшов своє втілення в різних сферах державної політики в Україні, але аж до початку 2010-х років застосовувався у молодіжному секторі. При цьому крім національного досвіду представників інших сфер управлінські розробники молодіжної політики та її дослідники були добре ознайомлені з досвідом запровадження молодіжних стратегій в Європейському Союзі, Раді Європи, окремих країнах, зокрема тих, що входили до пострадянського простору.

Перший досвід розроблення молодіжної стратегії в Україні було накопичено в процесі пошуку шляхів активізації та зміцнення молодіжного сектору в умовах поглиблення співпраці з молодіжним сектором Ради Європи. Так, у 2011–2012 рр. велася робота з підготовки Міжнародного огляду молодіжної політики в Україні. У Рекомендації 32 висновків Команди міжнародних оглядачів Ради Європи «Молодіжна політика в Україні» під назвою «Стратегічне планування молодіжної політики» визначалася необхідність «застосувати

методологію стратегічного планування на всіх етапах молодіжної політики, і насамперед на етапі моніторингу й оцінки»⁷³.

Перший стратегічний документ у сфері молодіжної політики ухвалено указом Президента України «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» від 27.09.2013 р. № 532/2013.

Документ базувався на визначенні проблеми як молоді, так і реалізації молодіжної політики. Метою документа є забезпечення запровадження комплексної, послідовної та взаємоузгодженої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань, що представляють інтереси молоді, у справі формування та реалізації державної молодіжної політики, створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов для стимулювання освіти, зайнятості, ініціатив, творчості та інноваційної діяльності молоді⁷⁴.

Завданнями Стратегії було визначено консолідацію зусиль щодо створення умов для інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її освітнього та творчого потенціалу; забезпечення участі молоді у формуванні та реалізації державної молодіжної політики; підвищення ефективності реалізації державної молодіжної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях; підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці. Пріоритетами реалізації державної молодіжної політики названо саме ті питання й у тій послідовності, як це було визначено у чинному законодавстві. Їх аналіз дозволяє дійти висновку про певне оновлення концептуальних підходів, коли йшлося про активізацію участі молоді у суспільно-політичному житті та сприяння інтеграції української молоді в європейське молодіжне співтовариство.

Реалізація стратегії передбачала три етапи: перший (2013–2015 рр.) містив певну конкретизацію щодо внесення змін до молодіжних законів, зменшення віку молоді до 28 років, розроблення та затвердження регіональних молодіжних програм, запровадження плану заходів з підтримки молоді; другий (2016–2018 рр.) та третій (2019–2020 рр.) етапи передбачали, зокрема, збільшення обсягів фінансування молодіжних програм і передачу функцій реалізації державної молодіжної політики органам місцевого самоврядування та громадським об'єднанням. Очікувані результати виконання стратегії були визначені як позитивні зрушення за усіма напрямками реалізації державної молодіжної політики та були визначені через неконкретизовані формулювання «створення умов», «популяризація», «поліпшення», «активізація», «підвищення» тощо. Необхідно зазначити, що заплановані зміни до молодіжного законодавства до 2020 р., так і не були внесені.

На регіональному рівні наявний досвід створення стратегії розвитку молодіжної політики. Так, у Дніпропетровській області у 2013 р. затверджено Регіональну стратегію розвитку молодіжної політики на 2014–2020 роки «Молоді – впевнений старт». Пріоритетами цієї стратегії названо: конкурентоспроможність молоді на ринку праці, інноваційну активність молоді, здоровий спосіб життя та

⁷³ Кжаклевска Е., Вільямсон Г. Молодіжна політика в Україні. Висновки Команди міжнародних оглядачів Ради Європи. Страсбург: Вид-во Ради Європи, 2013. 187 с. С. 172.

⁷⁴ Указ Президента України «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» від 27.09.2013 р. № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text>

сімейні цінності, соціальну реінтеграцію молоді, що опинилася в складних життєвих обставинах, патріотичне виховання, соціальну та громадську активність⁷⁵. Місцеві стратегії розвитку молодіжної політики ухвалювали на рівні територіальних громад: 2019 р. – Доманівська селищна рада Миколаївської обл., 2020 р. – Слобожанська селищна рада Дніпропетровської обл.

У певний період до молодіжного сектору було віднесено питання національно-патріотичного спрямування. 13.10.2015 р. Президент України затвердив **Стратегію** національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Документ мав на меті: визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання дітей і молоді, розвитку відповідних інститутів держави та суспільства, забезпечення змістовного наповнення національно-патріотичного виховання.

У ньому надавалася характеристика стану і проблем національно-патріотичного виховання дітей та молоді, визначався широкий спектр основних напрямів від вдосконалення нормативно-правової бази до створення ефективної системи моніторингу (у цілому 15), цільові групи, сфери, стандарти національно-патріотичного виховання. Стратегія окремо визначала питання підвищення кваліфікації та професійної компетентності фахівців.

18.05.2019 р. Президент України затвердив нову Стратегію національно-патріотичного виховання, визнавши **Стратегію** національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки такою, що втратила чинність. У такий спосіб стратегічне планування у сфері національно-патріотичного виховання було виключено з молодіжного сектору.

Удосконалення стратегічного планування у сфері молодіжної політики відбувалося на основі широкого залучення громадськості та експертів, що дозволило отримати інноваційну за своїм змістом Національну молодіжну стратегію до 2030 року (затверджена указом Президента України від 12.03.2021 р. № 94/2021). У документі міститься сучасне бачення концептуальних засад молодіжної політики, запроваджено інноваційне визначення пріоритетів його реалізації, до яких належать такі: безпека, здоров'я, спроможність, інтегрованість. Визначення кожного з пріоритетів наведено у табл. 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

Основні пріоритети Національної молодіжної стратегії до 2030 року

Назва пріоритету	Визначення пріоритету
Безпека	Підвищення безпечності середовища та посилення життєстійкості молоді
Здоров'я	Формування навичок здорового способу життя, розвиток і збереження фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни
Спроможність	Залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності, конкурентоспроможності, формування у молоді громадянських компетентностей
Інтегрованість	Підвищення мобільності, соціальної та культурної інтеграції молоді в суспільне життя України та світу

⁷⁵ Розпорядження Дніпропетровської обласної державної адміністрації «Про Регіональну стратегію розвитку молодіжної політики на 2014–2020 роки «Молоді – впевнений старт» від 18.12.2013 р. № Р-1074/0/3-13. URL: <https://adm.dp.gov.ua/npas/r-107403-13-vid-18-grudnya-2013-roku-pro-regionalnu-strategiyu-rozvitku-molodizhnoi-politiki-na-20142020-roki-molodi-d27ca2916516f91ec2257c59007757c6>

На першому етапі (2021–2022 рр.) реалізації стратегії має відбутися:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення реалізації державної молодіжної політики, яка відповідає сучасним світовим практикам і забезпечує впровадження ефективних механізмів та інструментів для роботи з молоддю;

- розроблення та затвердження державних цільових програм, інших програм, які спрямовані на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування.

На другому етапі реалізації Стратегії (2022–2030 рр.) заплановано:

- забезпечення ефективного виконання нормативно-правових актів, державних цільових програм, інших програм, спрямованих на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування;

- виконання міжнародних договорів у молодіжній сфері;

- проведення оцінки ефективності реалізації молодіжної політики;

- розроблення за результатами оцінки рекомендацій про становище молоді, їх обговорення та презентація за участю експертів та інших заінтересованих сторін;

- подальше удосконалення законодавства у сфері молодіжної політики⁷⁶.

Особливістю стратегії є включення 28 (від зростання народжуваності до зменшення частки молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок) індикаторів її реалізації, що дозволяють охарактеризувати результати здійснення молодіжної політики. Важливе місце серед індикаторів посідають ті, які сприяють розвитку участі молоді, підсиленню ролі громадянського суспільства.

У документі знайшло своє відображення питання цифровізації молодіжної сфери. Йдеться про застосування цифрових технологій та інструментів, «покращення цифрових компетентностей молоді та забезпечення доступу до нового покоління цифрової інфраструктури».

Національна молодіжна стратегія до 2030 року передбачала розроблення та затвердження державних цільових програм, інших програм, які спрямовані на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування. У попередній стратегії до 2020 року передбачалося лише розроблення та затвердження плану заходів щодо підтримки молоді та розроблення та затвердження лише регіональних програм реалізації державної молодіжної політики.

Напередодні початку третього десятиліття формування та реалізації молодіжної політики в незалежній Україні ухвалено Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2009–2015 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2009 р. № 41). Визначено такі завдання: 1) створення умов для творчого розвитку особистості, інтелектуального самовдосконалення молоді; 2) утвердження патріотизму, духовності, моральності та формування загальнолюдських цінностей у молоді; 3) пропаганда та формування здорового способу життя; 4) створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді; 5) надання фінансової підтримки молодіжним і дитячим громадським організаціям; 6) забезпечення розвитку міжнародного

⁷⁶ Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 р. № 94/2021.

молодіжного співробітництва; 7) проведення моніторингу становища молоді в Україні⁷⁷.

Завдання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 148) визначено таким чином: 1) формування громадянської позиції і національно-патріотичне виховання молоді; 2) популяризація й утвердження здорового та безпечного способу життя й культури здоров'я серед молоді; 3) набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти (розвиток неформальної освіти); 4) створення умов для працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді); 5) створення умов для забезпечення молоді житлом; 6) забезпечення партнерської підтримки молоді, що проживає на тимчасово непідконтрольних Уряду України територіях Донецької та Луганської областей, у тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим і м. Севастополь, та внутрішньо переміщених осіб; 7) надання фінансової підтримки молодіжним і дитячим громадським організаціям; 8) забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва; 9) надання фінансової підтримки молодіжній організації «Пласт – Національна скаутська організація України»⁷⁸.

Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 579) містить такі завдання: 1) підвищення рівня компетентностей молоді, зокрема громадянських; 2) підвищення рівня культури волонтерства серед молоді; 3) активізація залучення молоді до процесів ухвалення рішень; 4) зміцнення соціальної згуртованості молоді; 5) виконання програм для підготовки фахівців, які працюють з молоддю, зокрема програми «Молодіжний працівник»; 6) забезпечення функціонування молодіжних центрів; 7) сприяння створенню умов для розвитку спроможності інститутів громадянського суспільства; 8) здійснення експертно-аналітичних, інформаційних і підсумкових оціночних заходів; 9) забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва⁷⁹.

Важливим аспектом документа є звернення до проблематики використання цифрових інструментів і підвищення цифрової грамотності.

Аналіз завдань молодіжних програм, що реалізовувалися в Україні в 2011–2012 рр., свідчить про поступове зміщення акцентів на проблематику участі молоді, запровадження такої сучасної термінології європейського та світового рівнів, як соціальна згуртованість, спроможність інститутів громадянського суспільства, підвищення рівня компетентностей, а також розвитку інституційної та кадрової складових молодіжної роботи й волонтерства.

Таким чином, у зазначений період запроваджено та вдосконалено стратегічне планування у молодіжній сфері. Нині на основі запровадження нових

⁷⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 роки» від 28.01.2009 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2009-%D0%BF#Text>

⁷⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 18.02.2016 р. № 148.

⁷⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» від 02.06.2021 р. № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text>

концептуальних підходів до розуміння та змісту молодіжної політики визначено стратегічні пріоритети, завдання та показники покращення ситуації в молодіжному середовищі. Ухвалена Національна молодіжна стратегія до 2030 року сприятиме створенню цільових молодіжних програм на регіональному та місцевому рівнях.

3.4. Обґрунтований підхід до формування й реалізації державної політики у молодіжній сфері на національному та регіональному рівнях

Сучасне бачення молодіжної політики включає такий важливий аспект, як врахування потреб молоді та аналіз досвіду попередньої діяльності для вироблення стратегій, програм, проєктів і заходів на поточному та майбутньому етапах. Обґрунтований підхід до формування та реалізації публічної політики знайшов широке відображення у молодіжній сфері. Є декілька понять, які використовуються для визначення цього підходу. Міжнародні організації та представники інших країн послуговуються термінами «молодіжна політика, заснована на даних (доказах)» (Evidence-based youth policy), «молодіжна політика, заснована на знаннях» (Knowledge-based youth policy), «соціальна практика, заснована на знаннях і даних (інформації)» (Knowledge- and data-based social practice) та іншими. Поняття «магічний трикутник молодіжної політики», яке віднині стало широко відомим у молодіжному секторі України, означає постійну співпрацю представників органів публічної влади, молодіжних працівників і дослідників молодіжної проблематики.

У «Словнику термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти» міститься таке визначення: «Молодіжна політика, заснована на даних (Evidence-based youth policy) – умовний термін для молодіжної політики, яка не лише ґрунтується на політико-правових принципах, але й максимально враховує інформацію про соціальне становище молодих людей, їхні очікування, цінності та стиль життя. Незалежні та всеосяжні дослідження у сфері молоді є одним з найважливіших засобів для отримання таких даних нарівні зі статистикою та іншою емпіричною інформацією»⁸⁰.

В Україні знайшли поширення поняття «обґрунтована молодіжна політика», «доказова молодіжна політика», які використовуються для адаптації англomовної термінології. Необхідно зазначити, що вже на початковому етапі запровадження молодіжної політики в Україні питанню вивчення молодіжного середовища було надано велику увагу. Так, в Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» до числа головних завдань державної молодіжної політики було віднесено «вивчення становища молоді», а також запроваджено такі складові механізму формування та реалізації державної молодіжної політики як проведення у Верховній Раді України щорічних слухань про становище молоді та підготовку доповіді з цього питання Верховній Раді України і Президенту України.

⁸⁰ Словник термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти. Рада Європи. 2021. URL: <https://rm.coe.int/ukr-eng-dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the/1680a1b388>

У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» закріплено принцип обґрунтованості, який передбачає, що «всі рішення з питань молодіжної політики формуються відповідно до потреб і прагнень української молоді, які визначаються за результатами соціологічних опитувань, статистичної інформації, наукових досліджень з урахуванням національного та міжнародного досвіду»⁸¹.

Молодіжне законодавство України на сучасному етапі визначає такі повноваження центрального органу виконавчої влади, що створює належні умови для формування та реалізації молодіжної політики, інших центральних органів виконавчої влади у сфері молодіжної політики: забезпечення підготовки щорічної доповіді про становище молоді в Україні та подання її до Верховної Ради України, Президенту України, Кабінету Міністрів України; здійснення наукового, методичного, інформаційного забезпечення реалізації молодіжної політики⁸².

На рівні стратегічного планування в останнє десятиліття питання обґрунтованої молодіжної політики спочатку було побіжно висвітлено під час проведення аналізу ситуації у молодіжній сфері. Так, в «Стратегії розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» на рівні загальних положень йшлося про «низький рівень наукового обґрунтування процесу реалізації державної молодіжної політики». Проте серед завдань або засобів їх реалізації цей аспект не висвітлювався⁸³.

На поточному етапі відбулися позитивні зрушення узгодження визначення стратегічних напрямів розвитку молодіжної політики та врахування при цьому такої важливої складової, як дотримання доказового, обґрунтованого підходу. У «Національній молодіжній стратегії до 2030 року» названо такий її базовий принцип, як «доказовість і науковість – всі рішення ґрунтуються на об'єктивній інформації про становище молоді у суспільстві, її цінностях, потребах та очікуваннях». Ще більш важливим стало виокремлення розділу документа «Моніторинг та оцінка реалізації Стратегії», у якому зазначається, що цей нормативно-правовий акт «передбачає проведення щорічної оцінки ефективності реалізації молодіжної політики та моніторингу виконання її завдань, реалізації проектів і здійснення заходів у рамках виконання державної цільової соціальної програми «Молодь України», проведення аналізу становища молоді в Україні на державному, регіональному та місцевому рівнях».

Для цього в «Стратегії розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» передбачено: здійснення досліджень потреб, інтересів, цінностей, соціально-економічного становища молоді; проведення аналізу статистичних даних стану молоді в Україні, зокрема демографічного стану; створення за участю міжнародних інституцій бази аналітичних даних (досліджень, опитувань і матеріалів) про становище молоді в Україні, а також розроблення методики оцінювання ефективності реалізації молодіжної політики.

Крім того, в новій стратегії міститься розгорнутий перелік індикаторів її реалізації, збирання даних про які та аналіз отриманої інформації мають створити ґрунтовну базу доказової молодіжної політики⁸⁴.

⁸¹ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

⁸² Там само.

⁸³ Указ Президента України «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» від 27.09.2013 р. № 532/2013.

⁸⁴ Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 р. № 94/2021.

Державні цільові молодіжні програми, що виконувалися в Україні у 2011–2021 рр., мали свої особливості щодо визначення завдань, заходів та інструментів для розвитку доказової молодіжної політики. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009–2015 роки базувалася на необхідності впровадження сучасних технологій, системи збору й обробки актуальної та достовірної інформації про можливості й потреби молоді, розроблення нових стандартів роботи з молоддю. При цьому робилося посилення на досвід європейських країн як свідчення про позитивні результати активної взаємодії щодо реалізації державної молодіжної політики. Документ передбачав проведення моніторингу становища молоді в Україні, підготовку щорічної доповіді про становище молоді в Україні для використання на парламентських слуханнях і здійснення наукових досліджень з проблем молоді.

Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки при визначенні оптимального варіанта реалізації молодіжної політики акцентувала увагу на забезпеченні застосування кращих досягнень світової та європейської практики формування і реалізації політики у молодіжній сфері. Процес реалізації програми передбачав здійснення комплексу експертно-аналітичних, організаційних, впроваджувальних і підсумкових оціночних заходів із застосуванням гендерного підходу⁸⁵.

Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки базується на наявному досвіді вирішення проблем молоді, містить відповідну інформацію соціологічного опитування «Молодь України – 2018» щодо оцінки та аналізу 24 форм участі молоді в житті суспільства (волонтерська діяльність, участь у діяльності інститутів громадянського суспільства, молодіжних центрів, у житті суспільства через інтернет, відстоювання власної думки, мобільність, політична активність тощо), які увійшли до Індексу участі молоді в суспільному житті. Крім того, застосовано порівняння українських показників з даними міжнародного проєкту регулярних опитувань громадської думки «Євробарометр» за 2019 р.

Оптимальний варіант розв'язання проблеми у молодіжному середовищі передбачає, зокрема, співпрацю органів публічної влади з партнерами щодо обміну досвідом між ними для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні. Заплановано застосування концептуально оновлених підходів і використання широкого кола інноваційних механізмів та інструментів, що запроваджуються для роботи з молоддю, шляхом поширення найкращого досвіду останніх років, впровадження рекомендацій українських і міжнародних експертів, молодіжного сектору Ради Європи, використання досвіду молодіжної роботи країн Європейського Союзу, рекомендацій ООН щодо підтримки молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності.

Виконання програми «Молодь України» на 2021–2025 роки передбачає здійснення комплексу експертно-аналітичних підсумкових оціночних заходів, які базуються на основі даних, структурованих за статтю, віком, місцем проживання та іншими ознаками, що має забезпечити проведення аналізу становища дівчат,

⁸⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 18.02.2016 р. № 148.

жінок, хлопчиків і чоловіків у суспільстві. На наступні п'ять років для здійснення експертно-аналітичних, інформаційних і підсумкових оціночних заходів заплановано проведення 15 досліджень, доповідей, моніторингів щодо становища молоді в Україні⁸⁶.

У процесі формування та реалізації молодіжної політики в Україні важливе значення мають різноманітні статистичні дані. Державна служба статистики України надає інформацію про кількість, зайнятість, освіту, стан здоров'я, доступ до інтернету та інші питання життєдіяльності молодих людей у контексті висвітлення демографічної, соціальної й економічної статистики. Органи публічної влади, недержавні організації створюють власні статистичні звіти щодо окремих напрямів роботи, проєктів, програм, заходів.

У 2011–2021 рр. найвагомішими інструментами забезпечення обґрунтованої молодіжної політики на національному рівні були доповіді про становище молоді, репрезентативні соціологічні опитування молодих громадян, парламентські слухання з молодіжної проблематики, узагальнення кращих практик молодіжної роботи.

Останнє десятиліття характеризується тим, що при підготовці доповідей про становище молоді розглянуто широке коло актуальних питань, які відобразилися в такій тематиці: «Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри» (за підсумками 2011 р.), «Участь молоді у суспільному житті: економічна активність» (за підсумками 2012 р.), «Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло» (за підсумками 2013 р.), «Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки» (за підсумками 2014 р.), «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» (за підсумками 2015 р.), «Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації» (за підсумками 2016 р.), «Участь молоді в процесах реформування держави» (за підсумками 2017 р.), «Молодь на ринку праці: навички ХХІ століття та побудова кар'єри» (за підсумками 2018 р.).

Парламентські слухання про становище молоді у зазначений період проводилися з різними інтервалами. Представники влади, інститутів громадянського суспільства, дослідники, експерти та інші учасники обговорювали таку тематику: «Оздоровлення та відпочинку дітей і молоді» (09.02.2011 р.), «Оздоровлення та відпочинку дітей і молоді» (03.04.2013 р.), «Участь молоді в суспільному житті: економічна активність» (20.11.2013 р.), «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» (02.11.2016 р.), «Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації» (15.11.2017 р.).

Найпомітнішим позитивним зрушенням останніх шести років стало проведення соціологічних опитувань у молодіжному середовищі. У 2015, 2017–2019 рр. відбулися всеукраїнські соціологічні дослідження «Молодь України», а у 2016 р. – «Цінності української молоді». Метою досліджень було виявити основні проблеми соціального становища молоді України, її цінності та уподобання, аналіз форм молодіжної участі в суспільному житті. До основних завдань

⁸⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» від 02.06.2021 р. № 579.

належало вивчення сучасних запитів української молоді щодо напрямів реалізації державної молодіжної політики; питань працевлаштування та зайнятості молоді; освітніх планів молоді, її залучення до неформальної освіти; громадянської позиції та активності молоді; цінностей та уподобань молоді; залучення молоді до здорового способу життя; проведення вільного часу та дозвілля молоді; рівня оцінки молоддю державної молодіжної політики; напрямів і форм залучення молоді до управління державними справами та розвитком громад; впливу молоді на становлення громадянського суспільства, реформування економіки, гуманітарної сфери, європейської та євроатлантичної інтеграції України; ролі молоді в процесах реформування держави.

Нині ведеться робота з розроблення, апробації та запровадження низки індексів молодіжної сфери. У Національній молодіжній стратегії до 2030 року закріплено Індекс самостійності молоді, який базується на самозайнятості, участі в громадській і волонтерській діяльності, об'єднанні для спільного впливу на соціальні процеси, власних доходах і проживанні окремо від батьків. Показники Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки мають стати основою для визначення Індексу участі молоді в суспільному житті. У 2019–2021 рр. на основі опитувань молодих мешканців ряду міст запроваджено муніципальний Індекс благополуччя молоді.

У 2017–2021 рр. завдяки реалізації програми «Молодіжний працівник» та проведення щорічного Конкурсу кращих практик молодіжної роботи, створено базу даних «Кращі практики молодіжної роботи», готуються щорічні каталоги здобутків різних регіонів і територіальних громад.

У молодіжному секторі України функціонує ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», який є державною бюджетною неприбутковою науково-дослідною установою та належить до сфери управління Міністерства молоді та спорту України. Метою його діяльності визначено наукове забезпечення формування та реалізації державної політики у молодіжній сфері, сфері національно-патріотичного виховання на національному та місцевому рівнях, а до основних напрямів діяльності належать питання підготовки проєктів нормативно-законодавчих актів, розробка аналітичних матеріалів, проведення соціологічних досліджень, розробка та впровадження інноваційних технологій і проєктів, здійснення науково-методичного супроводу окремих соціальних проєктів.

Великий внесок з організації заходів і підготовки аналітичних матеріалів у контексті розвитку доказової молодіжної політики роблять представництва ООН та Ради Європи в Україні, українські неурядові організації, аналітичні центри, дослідницькі структури, наукові інституції інших секторів, заклади вищої освіти та окремі дослідники. Так, в партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Фондом ООН у галузі народонаселення розроблено проєкт «Молодіжна політика в Україні: аналітика, політика, практика (екосистема молодіжної політики)». В IREX командою програми «Мріємо та діємо» у березні – квітні 2021 р. проведено дослідження щодо молодіжних центрів. На онлайн-платформі програми «Молодіжний працівник» за сприяння Програми розвитку ООН створено базу українських, зарубіжних і міжнародних досліджень та методичних матеріалів з питань молодіжної політики та молодіжної роботи. Громадська організація

«Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», яка є колективним членом Соціологічної асоціації України, проводить дослідження у молодіжній сфері, здійснювала підготовку ряду доповідей про становище молоді.

У Дніпропетровському регіональному інституті державного управління в 2016–2020 рр. проводилися щорічні всеукраїнські науково-практичні конференції «Молодіжна політика та молодіжна робота», ведеться підготовка докторів філософії, здійснено захист кандидатських дисертацій з молодіжної проблематики.

Представники України здійснюють співпрацю з Молодіжним партнерством між Європейським Союзом і Радою Європи, яке керує дослідницькою діяльністю Європейського центру знань з молодіжної політики (ЕКСУР) та Пулу європейських молодіжних дослідників (PEUR). Підготовлено й опубліковано матеріали щодо застосування в Україні інструментів доказової молодіжної політики⁸⁷. У виданнях Ради Європи вміщено публікації українських дослідників з висвітленням досвіду та визначенням перспектив розвитку молодіжної політики в контексті доказового підходу⁸⁸.

Застосування цифрових технологій і розвиток баз даних молодіжної сфери дозволяють представникам регіонального та місцевого рівнів використовувати наявні в обігу матеріали. Вебсайт Міністерства молоді та спорту України містить розділ «База досліджень», завдяки якому можна отримати доступ до електронних версій матеріалів соціологічних досліджень і текстів доповідей про становище молоді.

Процес створення необхідної бази даних для проведення обґрунтованої молодіжної політики на регіональному рівні ще тільки починається, демонструючи перший досвід. Так, у Дніпропетровській області проведено репрезентативні соціологічні дослідження «Молодь Дніпропетровщини 2018» та опитування потреб молоді регіону (2021 р.). У Сумській області проаналізовано підходи до створення виконавчих органів з питань молоді сільських, селищних і міських рад, запропоновано модель розподілу повноважень на місцевому, районному та обласному рівнях.

Таким чином, можна стверджувати про те, що в нормативно-правових актах України в останні роки відбулося розширене закріплення положень про необхідність забезпечення бази даних і застосування підходів доказової політики. У практичній сфері має місце активізація роботи щодо підготовки аналітичних матеріалів і проведення прикладних досліджень з молодіжної проблематики, які мають бути спрямовані на удосконалення молодіжної політики.

⁸⁷ Borenko Y., Ostrikoval A. Contribution of non-programme countries to EU youth wiki chapter I: Ukraine youth policy governance. 2017. P. 12–13. URL: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262379/Ukraine_Youth-Wiki-Chapter-1.pdf/ae882d8a-d251-ee1c-d881-d79a1eaf9128

⁸⁸ Borenko J. Challenges for recognition of non-formal learning and learning mobility in Ukraine: education, labour market and society. Learning mobility and non-formal learning in European contexts – policies, approaches and examples. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2013. P. 90 – 96; Borodin Ye. Implementing CSYP in Ukraine – Experience and challenges. Needles in haystacks. Finding a way forward for cross-sectoral youth policy: Youth Knowledge book № 21. 2017. P. 177–194; Borodin Ye. Youth work in Ukraine: from Soviet model to international integration. *The history of youth work in Europe. Pan-European and transnational youth organisations. The overall lessons learned from the history project. Volume 7* / Williamson H., Basarab T. (eds). 2019. P. 175–190. URL: <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261623/PREMS-096319-History-7-WEB.pdf/bb1f0438-5184-836a-fed3-27f793900bad>

3.5. Міжсекторальна взаємодія впровадження молодіжної політики на державному та регіональному рівнях

Міжсекторальна співпраця у молодіжній сфері визначається як одна з найголовніших умов забезпечення ефективності та результативності публічної політики на різних рівнях. Йдеться про спільні дії різноманітних суб'єктів і стейкхолдерів молодіжної політики, починаючи з розроблення стратегій, програм, проєктів, планів заходів тощо до моніторингу та оцінки результатів їх виконання. Під міжсекторальною співпрацею розуміється декілька її форм: між владою, громадськістю та бізнесом; між різними секторами публічного управління; між міжнародним і національним секторами тощо.

Прикладом результативної співпраці публічно управлінського та громадського молодіжних секторів є модель спільного управління Ради Європи, до якої залучені Європейський керівний комітет для молоді (The European Steering Committee for Youth) як урядовий елемент, Дорадча рада з питань молоді (The Advisory Council on Youth) як громадський елемент, Спільна рада з питань молоді (The Joint Council on Youth), Програмний комітет з питань молоді (The Programming Committee on Youth) – як спільні структури представників влади та молодіжної громадськості.

Національна молодіжна стратегія до 2030 року визначає співпрацю різних секторів як базову умову для прогресу у молодіжній сфері: «Успішна самореалізація та розвиток молоді в Україні залежать від узгодженості дій багатьох заінтересованих сторін: органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, бізнесу, родини тощо»⁸⁹. На всіх етапах виконання Стратегії передбачається спільна та скоординована діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, установами та закладами, що працюють з молоддю, молодіжними центрами, фахівцями, що працюють з дітьми та молоддю, молодіжними працівниками, молодіжними консультативно-дорадчими органами, органами учнівського та студентського самоврядування, міжнародними організаціями, представниками роботодавців, бізнесу, а також за безпосередньою участю молоді.

У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» закріплено принцип міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, який передбачає «залучення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів молодіжної роботи, будь-яких інших заінтересованих сторін до формування та реалізації молодіжної політики»⁹⁰. Запроваджено на законодавчому рівні такий інструмент співпраці представників різних секторів, як Національна рада з питань молоді як консультативно-дорадчий орган, що утворюється при Кабінеті Міністрів України з метою вироблення узгодженої позиції щодо формування та реалізації молодіжної політики, налагодження взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із суб'єктами молодіжної роботи з питань розвитку та реалізації молодіжної політики. Міністерство молоді та спорту України розробило та винесло для проведення

⁸⁹ Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 р. № 94/2021.

⁹⁰ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

консультацій з громадськістю проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Національної ради з питань молоді».

Президент України 10.09.2021 р. утворив з метою сприяння розвитку потенціалу молоді, її самореалізації й активної участі у суспільному житті та прийнятті рішень щодо молодіжної політики Раду з молодіжних питань як консультативно-дорадчий орган при главі держави⁹¹.

Прикладами планування міжсекторальної співпраці органів державної влади стали державні цільові соціальні програми «Молодь України», що реалізовувались у 2009–2021 рр., до виконавців яких Кабінетом Міністрів України включено Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство економіки України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство юстиції України, Національну соціальну сервісну службу України, Координаційний центр з надання правової допомоги (за згодою), обласні та Київську міську державні адміністрації. Урядовий комітет з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, міжнародного співробітництва, культури, молоді, спорту та інформаційної політики дозволяє посилити співпрацю Міністра молоді та спорту України з представниками інших міністерств.

У 2011–2020 рр. Міністерство молоді та спорту України щороку проводило Конкурс проєктів молодіжних та дитячих громадських організацій. З 2021 р. цей конкурс проводиться з використанням програмного модуля «Е-Конкурси» онлайн-платформи взаємодії органів виконавчої влади з громадянами й інститутами громадянського суспільства (платформа Взаємодія – <https://vzaemo.diia.gov.ua/>). Молодіжний сектор увійшов до числа перших організаторів подібних заходів з використанням цифрових технологій. Громадський сектор дедалі активніше включається в процеси створення нового законодавства через участь в експертних робочих групах. Цьому сприяє об'єднання ключових акторів молодіжної політики в асоціації: громадська організація «Асоціація молодіжних працівників України», громадська спілка «Асоціація молодіжних центрів України», громадська організація «Українська асоціація молодіжних рад» .

За останні десять років поглибилася співпраця Міністерства молоді та спорту України та міжнародних організацій. Накопичено великий досвід спільних дій з агенціями ООН. У 2015 р. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) розпочав в Україні міжнародний молодіжний проєкт U-Report⁹², який через онлайн-опитування допомагає з'ясувати ставлення молоді до різних аспектів суспільного життя. Це інструмент, завдяки якому молоді люди можуть впливати на ті процеси, які для них важливі. Опитування U-Report використовуються під час багатьох заходів у молодіжній сфері на національному та регіональному рівнях.

Проєкт Програми розвитку ООН в Україні «Громадянське суспільство задля

⁹¹ Указ Президента України «Про Раду з молодіжних питань» від 10.09.2021 р. № 462/2021.

⁹² Join U-Report, Your voice matters. URL: <https://ukraine.ureport.in/about/>

розвитку демократії та прав людини в Україні»⁹³, який розпочався у квітні 2017 р. та триватиме до березня 2022 р., базується на досягненнях попереднього проекту «Демократизація та права людини в Україні (2013–2016 рр.)». У рамках проекту надано експертну підтримку Міністерству молоді та спорту України, розбудовано мережу хабів громадянського суспільства. Окремим напрямом проекту є розширення можливостей молоді завдяки спеціалізованому навчанню молодіжних працівників у рамках програми «Молодіжний працівник». Проект «Сприяння соціальній згуртованості шляхом залучення молоді»⁹⁴ (серпень 2020 р. – грудень 2021 р.) включив проведення дослідження «Соціальна згуртованість молодих людей в Україні», розробка навчальних матеріалів, залучення молодих людей, молодіжних центрів і організацій до впровадження пілотних навчальних програм.

Молодіжні програми стали одними з важливих частин декількох проектів Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Так, програма Децентралізація була найефективнішою (DOBRE)⁹⁵, у 2018–2020 рр. впроваджено навчальну програму «Молодіжний працівник в ОТГ», завдяки якій створено молодіжні центри та простори, молодіжні ради, проведено дослідження потреб і запитів молоді в громадах, надано допомогу підрозділам місцевих рад. У 2021 р. розпочалася нова програма «Мріємо та діємо»⁹⁶ спільно з IREX і проектом «Говерла».

Активно долучаються до творення молодіжної політики національного та місцевого рівнів Рада Європи:

– проект «Молодь за демократію в Україні»⁹⁷ передбачає співпрацю з представниками органів місцевої влади та молодіжних організацій для спільного сприяння посиленню участі молоді й громадської активності у селах і містах України (зокрема, молодих людей з інвалідністю, молоді з числа меншин, а також молодих мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб), шляхом розвитку спроможності зацікавлених сторін молодіжної політики та підвищення якості молодіжної політики й роботи з молоддю, згідно зі стандартами Ради Європи;

– проект «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», що реалізується у партнерстві з ГО «Форум розвитку громадянського суспільства», у рамках якого впроваджується інноваційна цифрова методика Ради Європи з напрацювання пропозицій під час проведення консультацій щодо напрацювання публічних управлінських рішень у процесі їх прийняття. Методика спрямована на навчання фахівців практичному використанню інструментарію CivicLab для напрацювання, аналізу та прогнозування результатів варіантів управлінських рішень у процесі їх прийняття з урахуванням пропозицій від заінтересованих сторін. Завдяки співпраці Мінмолодьспорту та проекту Ради Європи у 2021 р. сертифіковано 14 фахівців за методикою «CivicLab».

⁹³ Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні. UNDP Україна. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/projects/civil-society-for-democracy-and-rights.html>

⁹⁴ Сприяння соціальній згуртованості шляхом залучення молоді. UNDP Україна. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/projects/social-cohesion-through-youth-participation.html>

⁹⁵ Програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). Децентралізація. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/dobre>

⁹⁶ Мріємо та діємо разом. URL: <https://www.mriemotadiemorazom.org>

⁹⁷ Молодь за демократію в Україні. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/youth-for-democracy-in-ukraine>

Програма Британської Ради для молоді «Активні громадяни»⁹⁸ – у галузі міжкультурного діалогу та соціального розвитку. В Україні проект розрахований на розвиток серед молоді знань і навичок, які сприяли б міжкультурному діалогу та вирішенню конфліктів у масштабі всієї України, насамперед, на Сході України.

У межах проекту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» (SC3) Британська Рада та три її партнери (ГО «Міцна громада», ГО «Молодіжна Платформа» та Херсонський регіональний благодійний фонд «Об'єднання») планують організувати 23 локальні та 24 обласні пітчінги проектів соціальної дії у 2020–2023 рр. Проект «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» (SC3) співфінансується Британською Радою та Європейським Союзом.

У межах програми «House of Europe», що фінансується Європейським Союзом, Британська Рада організовує Active Citizens Camps – платформи для розвитку лідерського потенціалу та соціальної відповідальності молоді, поширення досвіду, генерації ідей, усвідомлення можливостей для підвищення спроможності громад.

Найбільша ініціатива державно-приватного партнерства для молоді України – «Український пакт заради молоді»⁹⁹, який започатковано з метою поєднання зусиль державного й освітнього секторів з представниками компаній-роботодавців для підвищення спроможності молоді та створення ціннісної пропозиції для працевлаштування молоді 17 березня 2016 р. Центром «Розвиток КСВ» і Міністерством молоді та спорту України у межах «Європейського Пакту заради молоді». За майже 5 років Пакт підписали топменеджери 148 компаній, серед яких провідні банки, телекомунікаційні й торговельні компанії, великі виробничі підприємства, а також місцевий малий і середній бізнес. На зміну документу, що діяв у 2016–2020 рр., прийшов «Український пакт заради молоді – 2025», який має на меті об'єднати зусилля компаній, держави та освіти для розв'язання проблем працевлаштування молодих людей. Представники бізнесу взяли на себе зобов'язання: 1) сприяти партнерству між бізнесом та освітнім сектором; 2) створювати місця для стажування та першої роботи молоді; 3) надавати молоді менторську підтримку. Партнером ініціативи виступив Фонд ООН у галузі народонаселення, а з 2020 р. – програма UNITY (USAID).

На регіональному рівні громадські організації залучаються до виконання цільових програм з питань молоді, для них організуються конкурси проектів (Вінницька, Сумська, Луганська області). На місцевому та регіональному рівні міжсекторна співпраця налагоджена з поліцією. Яскравим прикладом такої співпраці є краща практика молодіжної роботи 2020 р. «Помічник патрульного»¹⁰⁰. У сфері культури створюється багато молодіжних просторів на базі бібліотек і будинків культури.

Отже, питання міжсекторальної співпраці у сфері молодіжної політики знайшло своє нормативно-правове визначення в законодавчих, стратегічних і програмних документах України. У період, що розглядається, відбулися позитивні

⁹⁸ Активні громадяни. British Council Україна. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens>

⁹⁹ Український пакт заради молоді – 2025. Career Hub. URL: <https://careerhub.in.ua/pact-for-youth-2025/>

¹⁰⁰ Каталог кращих практик молодіжної роботи – 2020. URL: <https://youth-worker.org.ua/library/katalog-2020/>

зміни щодо співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з громадським і бізнесовим секторами, представниками міжнародних організацій.

3.6. Визнання молодіжної роботи як відповідь на запит молоді

Важливим напрямом подальшого розвитку молодіжної політики в Україні є забезпечення інформування й імплементації молодіжної роботи на національному, регіональному та місцевому рівнях. Комітет міністрів Ради Європи рекомендував державам-членам цієї організації «особливу увагу приділити необхідності розробки стратегій, концепцій, законодавства, сталих структур і ресурсів, ефективної координації з іншими секторами, а також відповідної політики, яка сприяє рівному доступу до молодіжної роботи всіх молодих людей»¹⁰¹.

До початку 2010-х років поняття «молодіжна робота» було відсутнє в нормативно-правовому полі України, а його використання у сфері практичної роботи – дуже обмеженим. Дослідники звертали увагу на необхідність розроблення проблематики молодіжної роботи в контексті розвитку державної молодіжної політики, сприяючи вирішенню цього питання в Україні¹⁰².

Відсутність у законодавстві та практичному використанні молодіжного сектору України понять «молодіжна робота» та «молодіжний працівник» створювала доволі парадоксальну ситуацію. На практиці проводилася масштабна багатовимірною молодіжна робота з різними категоріями молоді, яку здійснювали молодіжні працівники, а відповідні поняття не використовувалися. Наявним був розрив між усталеною практикою міжнародних організацій, зарубіжних країн та українськими підходами. Питання полягало не в тому, щоб розпочинати молодіжну роботу з нульової відмітки (запроваджувати її), а лише у її відповідному визнанні.

В Угоді про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе зобов'язання щодо співробітництва й обміну досвідом у галузі молодіжної політики та неформальної освіти для молоді, що фактично означало забезпечення сприяння розвитку молодіжної роботи. Ця діяльність спрямована у таких напрямках: реформування та модернізація систем вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; поглиблення співробітництва між закладами вищої освіти; розширення можливостей закладів вищої освіти; активізації мобільності студентів і викладачів; увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти¹⁰³.

¹⁰¹ Рекомендація CM/Rec(2017)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про молодіжну роботу. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016808e555f>

¹⁰² Бородін Є.І. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991–2004 рр.): моногр. Дніпропетровськ: Пороги, 2008. 429 с. С. 17, 253; Бородін Є.І. Молодіжна політика. Соціологія політики: енциклопедичний словник / В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов та ін. Київ: Вид-во Європейського університету, С. 249–250.

¹⁰³ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Посилення співпраці України з молодіжним сектором Ради Європи вивело питання про визнання молодіжної роботи та молодіжних працівників у практичну площину під час активізації діяльності щодо оновлення концептуальних і нормативно-правових засад молодіжної політики в Україні.

У висновках Команди міжнародних оглядачів Ради Європи «Молодіжна політика в Україні» (2013 р.) молодіжна робота розглядалася в контексті залучення й участі молоді та стосувалася питань діяльності молодіжних центрів, позакласного навчання, посилення ролі молодіжних організацій, визнання неформальної освіти. Автори дійшли такого висновку: в Україні термін «молодіжна робота» не використовується, але наявні різні форми роботи з молоддю. Учасникам пропонувалося запитання: «Що для Вас означає термін «молодіжна робота?», «Чи означає він робота з молоддю для молоді?». Рекомендація 23 отримала назву «Сприяння освіті в рамках молодіжної роботи» та передбачала застосування методології неформальної освіти, розвиток навичок ведення молодіжної роботи, «що вимагає проведення навчання для молодіжних працівників і визнання цього навчання через відповідні механізми»¹⁰⁴.

Поширенню використання в Україні посібників, підготовлених молодіжним сектором Ради Європи (з питань протидії мові ненависті он-лайн «Закладинки», участі у місцевому та регіональному житті «Скажи своє слово!», освіти з прав людини за участі молоді «Компас») та інструменту для оцінювання та розвитку компетентностей молодіжної роботи «Портфолію молодіжної роботи Ради Європи» сприяв їх переклад українською мовою у 2015–2017 рр.

У 2014 р. Міністерство молоді та спорту України, ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» розпочали реалізацію програми «Молодіжний працівник», яка передбачає проведення спільних тренінгів (базових, спеціалізованих, тренінгів для тренерів) для публічних службовців молодіжної сфери та представників громадського руху, інших організацій, що займаються неформальною освітою. Ініціатори цієї діяльності зазначали, що вона спрямована на «офіційне визнання понять «молодіжна робота» та «молодіжний працівник»»¹⁰⁵. Реалізація програми «Молодіжний працівник» привела до започаткування у 2017 р. щорічних форумів молодіжних працівників і працівниць, конкурсу найкращих практик молодіжної роботи та програми обмінів для молодіжних працівників. Можна стверджувати, що зазначена діяльність призвела до створення такої ситуації, у якій подальша відмова від визнання молодіжної роботи та молодіжних працівників стала неможливою.

Міністерство молоді та спорту України 19.09.2018 р. затвердило «Порядок реалізації програми «Молодіжний працівник»», у якому визначила такі основні завдання: 1) підвищення компетентностей фахівців молодіжної сфери, зокрема підвищення кваліфікації державних службовців щодо формування та реалізації державної політики у молодіжній сфері шляхом проведення короткострокових навчальних курсів на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях; 2) узагальнення інформації про випускників Програми та кращих практик молодіжної роботи в Україні; 3) налагодження ефективного діалогу між органами

¹⁰⁴ Кжаклевска Е., Вільямсон Г. Молодіжна політика в Україні. Висновки Команди міжнародних оглядачів Ради Європи. С. 134.

¹⁰⁵ Щорічні програмні звіти. Молодіжний працівник. URL: <https://youth-worker.org.ua/annual-reports/>

державної влади й інститутами громадянського суспільства для сприяння розвитку молоді в Україні; 4) консультування молоді щодо участі у формуванні державної політики у молодіжній сфері; 5) обмін кращими міжнародними й національними практиками молодіжної роботи та реалізації молодіжної політики¹⁰⁶.

Реалізація програми відбувалася як шляхом проведення очних заходів, так і застосування цифрових інструментів. Поширення коронавірусної хвороби спричинило переведення форумів молодіжних працівників і працівниць 2020 та 2021 рр. в онлайн-формат. За результатами базових тренінгів, свідоцтво про проходження навчання отримали понад 4240 осіб (станом на 01.11.2021 р.). На той час група «Молодіжний працівник» в соціальній мережі «Facebook» налічувала 9100 учасників.

Представники України брали участь у міжнародних заходах сфери молодіжної роботи, зокрема, у всіх трьох Європейських конвентах (з'їздах) молодіжних працівників (2010, 2015 та 2020 років). Створено Асоціацію молодіжних центрів України та Асоціацію молодіжних працівників України.

Важливим кроком, який опосередковано сприяв визнанню молодіжної роботи в Україні на законодавчому рівні, стало ухвалення Верховною Радою України нового Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. У ньому поряд з формальною освітою було визначено ще неформальну та інформальну освіту. Відповідно до Закону України «Про освіту» визначення цих термінів подано у табл. 3.6.1¹⁰⁷. Результати навчання, здобуті шляхом неформальної освіти, мали визнавати в системі формальної освіти. Для визнання молодіжної роботи це мало значення, оскільки вона здійснюється саме методами формальної та неформальної освіти.

Таблиця 3.6.1

Визначення формальної та неформальної освіти

Назва терміна	Визначення терміна
Формальна освіта	Освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти, визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою
Неформальна освіта	Освіта, яка здобувається переважно за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій

У сфері молодіжного законодавства запровадження поняття «молодіжна робота» тривало довгий час. Варіант внесення змін до наявної Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» та Закону України

¹⁰⁶ Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Порядку реалізації програми «Молодіжний працівник» від 19.09.2018 р. № 4334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-18#Text>

¹⁰⁷ Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.

«Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» не використовувався, обрано інший – зазначити питання, пов’язані з молодіжною роботою вже в оновленому законодавстві. У проєктах законів «Про молодь» від 10.12.2015 р. № 3621 та від 05.09.2019 р. № 2076 пропонувалися поняття «молодіжна робота», «молодіжний працівник», «молодіжний центр». У законопроекті «Про основні засади молодіжної політики» від 23.06.2020 р. № 3718 до них додалося ще поняття «суб’єкт молодіжної роботи». У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» відбулося повноцінне та структуроване визнання молодіжної роботи, що знайшло своє відображення у запровадженні широкого кола нових термінів і виокремленні розділу для створення законодавчих засад здійснення молодіжної роботи.

Ключовими стали поняття «молодіжна робота», «молодіжний працівник», «суб’єкти молодіжної роботи» (табл. 3.6.2).

Таблиця 3.6.2

Базові поняття молодіжної роботи в Законі України «Про основні засади молодіжної політики»¹⁰⁸

Назва терміна	Визначення терміна
Молодіжна робота	Діяльність, спрямована на залучення дітей і молоді до суспільного життя, що здійснюється дітьми та молоддю, разом з дітьми та молоддю або в інтересах дітей і молоді за допомогою інструментів спільного прийняття рішень
Молодіжний працівник	Особа, яка здійснює молодіжну роботу, пройшла спеціалізовану підготовку в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику, та отримала свідоцтво встановленого зразка
Суб’єкти молодіжної роботи	Фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи, незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, що здійснюють молодіжну роботу. До суб’єктів молодіжної роботи належать, зокрема, молоді особи, молодіжні та дитячі громадські об’єднання, інші громадські об’єднання, молодіжні ради, органи (організації) учнівського та студентського самоврядування, молодіжні центри, молодіжні працівники, радники з питань молоді, благодійні організації, неформальні молодіжні об’єднання

Крім трьох основних названих термінів безпосереднє відношення до молодіжної роботи певною мірою мали всі інші вісімнадцять термінів. При цьому словосполучення «молодіжна робота» включено до тексту визначень ще шести понять («бюджетний грант у сфері молодіжної політики», «молодіжна інфраструктура», «молодіжний проєкт», «молодіжний простір», «молодіжний центр», «проєктна підтримка»).

Розділ V Закону України «Про основні засади молодіжної політики» отримав назву «Молодіжна робота», у якому містяться дві статті «Зміст молодіжної роботи» (ст. 13) та «Молодіжні працівники» (ст. 14). До основних завдань молодіжної роботи належать: 1) розвиток і задоволення різноманітних

¹⁰⁸ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

потреб та інтересів дітей і молоді, сприяння їх особистісному розвитку та самореалізації; 2) формування у дітей і молоді загальнолюдських, загальнокультурних і загальнонаціональних цінностей, навчально-пізнавальних, громадянських, соціальних, комунікативних, підприємницьких та інших компетентностей; 3) розвиток волонтерства, вуличних культур, неформальних молодіжних об'єднань, програм національних і міжнародних обмінів, молодіжного туризму; 4) впровадження програм професійної орієнтації, популяризації та утвердження здорового і безпечного способу життя, культури здоров'я; 5) організація змістовного дозвілля, культурного, емоційного розвитку особистості; 6) забезпечення партнерської підтримки дітей і молоді, які проживають на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб; 7) впровадження інклюзивного підходу та забезпечення рівного доступу кожної молодої особи до якісних послуг і можливостей молодіжної роботи.

Питання діяльності молодіжних працівників окреслені шляхом визначення мети та можливості створення робочих місць для них, зокрема, шляхом заключення трудових угод, контрактів на підприємствах, в установах та організаціях комунальної форми власності. Мета діяльності молодіжних працівників розуміється як «реалізація молодіжної політики, організація молодіжної роботи та створення умов для всебічної самореалізації молоді в різних сферах суспільного життя, розкриття її потенціалу, захист інтересів і прав молоді»¹⁰⁹.

Порівняння української практики з включення питань молодіжної роботи в закон, присвячений молодіжній політиці в цілому, з досвідом тих країн, де наявні окремі закони про молодіжну роботу, свідчить про застосування рамкового підходу. Велика кількість питань потребує додаткової конкретизації як на законодавчому, так і на підзаконному рівнях. Можна передбачити, що у майбутньому виникне необхідність або ухвалити окремий закон з питань молодіжної роботи, або внести ґрунтовні зміни до Закону України «Про основні засади молодіжної політики».

Нині можна стверджувати про створення необхідних законодавчих засад визнання молодіжної роботи та діяльності молодіжних працівників в Україні в контексті розвитку молодіжної роботи на міжнародному рівні. Підходи щодо визначення поняття «молодіжна робота» Україною та Радою Європи наведено у табл. 3.6.3.

Важливим інструментом у процесі визнання молодіжної роботи в Україні стали національні молодіжні програми, зіставлення яких може продемонструвати прогрес у зазначеній сфері. Так, у тексті Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 роки використовувалися поняття «робота з молоддю» та «робота серед молоді». У наступній Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2016–2020 роки вже використовується назва програми «Молодіжний працівник», а у Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2021–2025 роки використовуються поняття «молодіжна робота» та «молодіжний працівник» (щодо окремої програми та осіб, які займаються цією діяльністю).

¹⁰⁹ Там само.

У 2021 р. діяльність Міністерства молоді та спорту України щодо визнання молодіжної роботи передбачає ініціювання та здійснення із залученням зацікавлених партнерів заходів щодо визнання професії «молодіжний працівник» та створення системи здобуття освіти й підвищення кваліфікації молодіжних працівників. Виходячи з досвіду зарубіжних держав, до Національного класифікатора України «Класифікатор професій ДК 003:2010» внесено нову професію «фахівець з питань молоді (молодіжний працівник)», код професії КП 2359.2 «Інші професіонали в галузі навчання».

Таблиця 3.6.3

Визначення поняття «молодіжна робота» Україною та Радою Європи

Термін Закону України «Про основні засади молодіжної політики» ¹¹⁰	Термін Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про молодіжну роботу ¹¹¹
<p>Молодіжна робота – діяльність, спрямована на залучення дітей і молоді до суспільного життя, що здійснюється дітьми та молоддю, разом з дітьми та молоддю або в інтересах дітей і молоді за допомогою інструментів спільного прийняття рішень</p>	<p>Молодіжна робота – охоплює широкий спектр діяльності соціального, культурного, освітнього, екологічного та/або політичного характеру, що здійснюється молоддю, з молоддю та для молоді, в групах або індивідуально. Молодіжна робота здійснюється молодіжними працівниками, які працюють на платній або добровільній основі, і базується на неформальних та інформальних процесах навчання, орієнтованих на молодь і добровільну участь. Молодіжна робота по суті є соціальною практикою, роботою з молодими людьми та суспільствами, в яких вони живуть, сприяючи активній участі, залученню молоді в їх громади та до прийняття рішень</p>

Одночасно розроблено план заходів щодо затвердження професійного стандарту професії «фахівець з питань молоді (молодіжний працівник)», до роботи над яким мають бути залучені представники органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства, суб'єкти молодіжної роботи, експерти, дослідники, інші фахівці.

Визнання нової професії у сфері молодіжної роботи актуалізує питання щодо професійної освіти зазначених фахівців. Відтепер постає питання щодо галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів освіти, яка дозволяє професійно займатися молодіжною роботою.

Отже, запровадження понять «молодіжна робота» та «молодіжний працівник» викликано потребою модернізації молодіжної політики в Україні, в

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Рекомендація CM/Rec(2017)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про молодіжну роботу.

основі якої лежить зарубіжний досвід і реальні потреби сучасної молоді. Здійснення молодіжної роботи потребує визнання як самого напряму діяльності у молодіжній сфері, так і осіб, що її здійснюють у державних, муніципальних установах, закладах, організаціях, інститутах громадянського суспільства тощо. Для роботи з молоддю та для молоді необхідно визначити статус і вимоги до осіб, які її здійснюють. Протягом більш ніж двадцяти років визнання молодіжної роботи в Україні залишалося поза порядком денним, а з 2014 р. активізувався процес щодо навчання молодіжних працівників, внесення змін у законодавство, визначення напрямів та інструментів молодіжної роботи. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» забезпечив базові вимоги для подальшого розвитку молодіжної роботи, підтримки та визнання діяльності молодіжних працівників. Органи державної влади розпочали розроблення підзаконних нормативно-правових актів у зазначеній сфері.

РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЇ У МОЛОДІЖНОМУ СЕКТОРІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

4.1. Формування молодіжних структур органів місцевого самоврядування в процесі децентралізації

Процес децентралізації актуалізував питання створення в територіальних громадах виконавчих органів місцевого самоврядування з питань молоді. До початку процесу об'єднання територіальних громад склалася ситуація, коли молодіжні структури місцевих рад створювали в містах обласного значення та обласних центрах. Наявний до 2020 р. районний поділ передбачав, що реалізація державної молодіжної політики в інших територіальних громадах здійснювалася завдяки діяльності відповідального за молодіжний напрям структурного підрозділу районної державної адміністрації.

Закон України «Про основні засади молодіжної політики» визначив як одне з головних питань повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації молодіжної політики. До переліку повноважень органів місцевого самоврядування у сфері молодіжної політики належать: 1) розробка та реалізація регіональних і місцевих програм у сфері молодіжної політики з урахуванням положень Національної молодіжної стратегії, регіональних і місцевих потреб і запитів молоді, здійснення оцінки ефективності їх реалізації; 2) включення питань підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників до регіональних і місцевих програм, інших програм у сфері молодіжної політики; 3) забезпечення формування, оптимізації та розвитку молодіжної інфраструктури; 4) сприяння створенню та діяльності молодіжних центрів, забезпечення діяльності молодіжних центрів комунальної форми власності, інших установ, що забезпечують соціальний захист, самореалізацію та розвиток потенціалу молоді; 5) надання всебічної підтримки установам та організаціям, що здійснюють підготовку та підвищення кваліфікації молодіжних працівників, членів молодіжних і дитячих громадських об'єднань; 6) сприяння діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань, інших суб'єктів молодіжної роботи, у тому числі шляхом їх залучення до реалізації місцевих і регіональних програм, надання грантів на конкурсних засадах, у порядку, визначеному законодавством; 7) сприяння створенню молодіжних рад, інших консультативно-дорадчих і робочих органів для забезпечення участі молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики, вирішення інших питань, що стосуються молоді; 8) розробка місцевих фінансово-кредитних механізмів забезпечення економічної доступності житла для молодих сімей і молодих осіб; 9) можливість встановлювати премії, стипендії, інші заохочувальні відзнаки за особливі досягнення молоді в різних сферах¹¹².

Закон України «Про місцеве самоврядування» з врахуванням положень Закону України «Про основні засади молодіжної політики» визначив повноваження органів місцевого самоврядування у сфері молодіжної політики в одному кластері з освітою, охороною здоров'я, культурою, фізкультурою та

¹¹² Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

спортом, до власних (самоврядних) повноважень сільських, селищних, міських рад належать:

- управління молодіжними центрами територіальних громад, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організацію їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення;
- створення необхідних умов для виховання дітей та молоді, розвитку їхніх здібностей, сприяння діяльності молодіжних громадських об'єднань, молодіжних центрів;
- вирішення питань про надання молодіжним і дитячим громадським об'єднанням на пільгових умовах у користування приміщень під молодіжні центри, молодіжні простори, необхідних для реалізації завдань молодіжної політики;
- сприяння роботі різноманітних громадських і неприбуткових організацій, які діють у сфері молодіжної політики;
- сприяння розвитку молодіжних і дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, молодіжних рад, молодіжної інфраструктури¹¹³.

Водночас сучасне законодавство не передбачає делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, які містили б посилання на молодіжну політику.

Міністерство молоді та спорту України у співпраці з органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, експертами та молодіжними лідерами розробило «Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації», яку затвердило рішенням своєї колегії 21.12.2017 р. з метою її подальшого запровадження на місцевому рівні. Ядром зазначеної моделі було визначено структурний підрозділ сільської, селищної, міської ради, який є відповідальним за молодіжну політику разом з молодіжними працівниками¹¹⁴.

У методичних рекомендаціях для спеціалістів, які реалізують державну політику у молодіжній сфері, «Молодіжна політика в умовах децентралізації», підготовлених ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» за участі представників Міністерства молоді та спорту України, йшлося про те, що «має бути створено відділ по роботі з молоддю або введено посаду спеціаліста по роботі з молоддю у відповідному відділі, що займається гуманітарними питаннями»¹¹⁵. Спроможним ОТГ пропонувалося створити окремі структурні підрозділи з питань молоді.

На думку авторів методичних рекомендацій, відділ/спеціаліст по роботі з молоддю виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради має виконувати такі завдання:

- розробляти пропозиції щодо розвитку молодіжної інфраструктури та підтримувати молодіжні ініціативи;
- лобювати молодіжні інтереси в органах виконавчої влади ОТГ;

¹¹³ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Ст. 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

¹¹⁴ Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth>

¹¹⁵ Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І.В. Пешої. 2-е вид. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2019. 40 с. С. 14. URL <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/542/1.pdf>

- надавати адміністративну підтримку діяльності молодіжних центрів і молодіжних працівників;
- налагоджувати взаємодію з державними та громадськими структурами і закладами, які працюють з молоддю, представниками бізнесу;
- оцінювати ефективність молодіжної роботи на рівні територіальної громади (відповідно до розроблених показників);
- звітувати перед виконавчим комітетом щодо ефективності молодіжної роботи¹¹⁶.

У процесі об'єднання територіальних громад Асоціація міст України за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) запропонувала в 2016 р. примірне (модельне) положення про відділ освіти, молоді та спорту сільської, селищної, міської об'єднаної територіальної громади¹¹⁷. Таку саме формулу об'єднаного управління для органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад запропонували представники Інституту громадянського суспільства¹¹⁸.

В обласних центрах і містах обласного значення вже був досвід відповідальних за молодіжну політику виконавчих органів, вони займалися реорганізацією. Прикладом може слугувати Дніпровська міська рада, яка із загального гуманітарного підрозділу виокремила окремий департамент молодіжної політики та національно-патріотичного виховання. У Львові в міській раді є управління молодіжної політики. Найпоширенішою комбінацією є об'єднання молодіжного та спортивного напрямів (управління молоді та спорту Хмельницької, Херсонської, Кременчуцької, Білоцерківської міських рад, відділи молоді та спорту Роменської та Кам'янської міських рад та ін.). Проте для створених у процесі об'єднання нових територіальних громад доводилося вирішувати питання як щодо започаткування молодіжних підрозділів, так і про визначення реальних можливостей стосовно ресурсів для утримання виконавчих органів у цілому. На практиці більшість місцевих рад створювали багатопрофільні (багатофункціональні) структурні підрозділи не тільки гуманітарного, але й соціально-гуманітарного спрямування. Перелік запропонованих підходів, які засновано на різноманітних комбінаціях, виглядає таким чином:

- відділ освіти, культури, спорту та молодіжної політики (Великодолинська селищна рада Одеської області);
- відділ освіти, молоді та спорту, туризму, культури та релігій (Бишівська сільська рада Київської області);
- відділ освіти, охорони здоров'я, молоді та спорту, культури, туризму та соціального захисту населення (Студениківська сільська рада Київської області, Рубіжанська міська рада Луганської області);

¹¹⁶ Там само. С. 18.

¹¹⁷ Положення про відділ освіти, молоді та спорту. *Практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Модуль 3. Організація роботи виконавчих органів місцевого самоврядування. Примірні положення структурних підрозділів*. Київ, 2016. С. 13–19. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/61/mod3web.pdf>

¹¹⁸ Ткачук А., Сергієнко О., Врублевський О., Наталенко Н. Збірник проектів нормативних актів об'єднаних громад. Київ: Легальний статус, 2016. 144 с. С. 94–103.

- відділ культури, туризму, молоді, спорту, національностей і релігій (Миколаївська сільська рада Дніпропетровської області);
- відділ культури, молоді та спорту (Бородянська селищна рада Київської області, Тетіївська міська рада Київської області);
- відділ освіти, молоді, спорту, культури та релігії (Привільська сільська рада Луганської області);
- управління у справах сім'ї, молоді, фізичної культури і спорту (Калуська міська рада Івано-Франківської області);
- відділ у справах сім'ї, молоді та спорту (Чорноморська міська рада Одеської області);
- відділ сім'ї та молоді (Броварська міська рада Київської області);
- відділ сім'ї, молоді та соціального захисту (Великоплосківська сільська рада Одеської області);
- відділ освіти, культури, молоді та спорту, соціального захисту населення (Новомиколаївська сільська рада Херсонської області);
- відділ освіти, соціального захисту, культури, сім'ї, молоді та спорту (Поромівська сільська рада Волинської області);
- відділ освіти, сім'ї, молоді та спорту, культури і туризму та соціального захисту (Саранчуківська сільська рада Тернопільської області);
- відділ освіти, культури, молоді, спорту та соціального захисту населення (Крупецька сільська рада Хмельницької області);
- відділ соціального захисту населення, сім'ї, дітей та молоді (Березанська селищна рада Миколаївської області);
- відділ соціального захисту, обслуговування населення, у справах дітей, сім'ї та молоді (Кам'яномостівська сільська рада Миколаївської області);
- відділ освіти, молоді, спорту, культури, туризму та соціального захисту населення (Чкаловська сільська рада Запорізької області);
- відділ освіти, культури та спорту, дітей, сім'ї та молоді, соціального захисту (Чорноморська сільська рада Миколаївської області).

Одним з пріоритетів Національної молодіжної стратегії до 2030 року є залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності, конкурентоспроможності, формування у молоді громадянських компетентностей шляхом створення умов і можливостей для розвитку та посилення органів учнівського та студентського самоврядування, студентських і молодіжних консультативно-дорадчих органів при обласних, Київській, Севастопольській міських держадміністраціях, молодіжних рад як дієвих інструментів участі молоді у процесах ухвалення рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях¹¹⁹.

Закон України «Про основні засади молодіжної політики» передбачив наявність молодіжних рад як молодіжних консультативно-дорадчих органів, що можуть утворюватися при органах місцевого самоврядування «з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях»¹²⁰. Питання затвердження положення про молодіжну раду та організаційно-методичне забезпечення її діяльності належить до завдань тієї

¹¹⁹ Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 р. № 94/2021.

¹²⁰ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

сільської, селищної, міської ради, при якій утворено молодіжну раду. До функцій молодіжної ради належать: 1) сприяння реалізації права молоді на участь у формуванні та реалізації молодіжної політики; 2) внесення до органу, при якому її утворено, пропозицій щодо організації консультацій з молоддю; 3) надання пропозицій, висновків, рекомендацій щодо питань формування та реалізації молодіжної політики, що є обов'язковими для розгляду органом, при якому її утворено; 4) розробка спільно з молодіжними та дитячими громадськими об'єднаннями, іншими суб'єктами молодіжної роботи пропозиції щодо пріоритетів молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях; 5) здійснення моніторингу й оцінки ефективності реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях; 6) участь у розробленні проєктів нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію молодіжної політики; 7) вивчення стану виконання законів України, інших нормативно-правових актів, що стосуються молоді, на регіональному та місцевому рівнях; 8) здійснення громадської експертизи фінансування заходів молодіжної політики; 9) виконання інших завдань, визначених положенням про молодіжну раду¹²¹.

Молодіжна рада при органі місцевого самоврядування є важливим партнером, насамперед, для молодіжного підрозділу сільської, селищної, міської ради, хоча за законодавчим визначенням є партнером всього органу місцевого самоврядування (як депутатського корпусу, так і виконавчих органів). Відповідно до практики реалізації молодіжної політики, молодіжні ради разом з молодіжними структурними підрозділами органу місцевого самоврядування утворюють єдиний молодіжний кластер.

Створення та діяльність молодіжних рад здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типових положень про консультативно-дорадчі органи» від 18.12.2018 р. № 1198. Типовим положенням визначено, що молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального рівня утворюється як молодіжна рада при обласній, Київській, Севастопольській міській держадміністрації, обласній раді, а молодіжний консультативно-дорадчий орган місцевого рівня утворюється як молодіжна рада при сільській, селищній, міській, районній у місті (в разі її створення) раді.

Громадська організація «Молодіжна платформа» у співпраці з Мінмолодьспорту та за підтримки Фонду Ганса Зайделя в Україні на вебпорталі youthcouncil.com.ua, створила інтерактивну мапу молодіжних рад, розробила покрокову інструкцію цих дорадчих органів, запровадила навчальний курс з основ менеджменту молодіжних рад місцевого рівня (зокрема, в онлайн-форматі).

У вересні 2020 р. представники майже усіх областей України створили Українську асоціацію молодіжних рад, яка здобула статус юридичної особи та має на меті підвищення рівня молодіжної участі в ухваленні рішень.

За даними обласних державних адміністрацій восени 2021 р. в Чернігівській області діє 14, в Херсонській – 18, на Волині – 15, на Донеччині – 12, у Рівненській – 8, у Закарпатській – 8, у Вінницькій – 39 молодіжних консультативно-дорадчих органів (молодіжних рад) при місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Оскільки законодавство не визначає створення молодіжних рад обов'язковим заданням органів місцевого

¹²¹ Там само.

самоврядування, можливість їх створення визначається самостійно органом місцевого самоврядування. При цьому процес характеризується поступовим збільшенням кількості молодіжних рад. За даними Міністерства молоді та спорту України, станом на 01.11.2021 р. в Дніпропетровській області молодіжні ради створено в 35 (з 86) територіальних громадах, Луганській – 11 (з 26), Львівській 17 (з 73).

Таким чином, протягом останнього десятиліття в результаті реформи місцевого самоврядування в усіх територіальних громадах постало питання створення виконавчих органів з питань молодіжної політики. Конкретні умови кожної сільської, селищної, міської ради спричинили появу різних видів підрозділів гуманітарного або соціально-гуманітарного спрямування. Оновлення підходів до створення та організації діяльності молодіжних рад у контексті розвитку молодіжної участі сприяло активізації громадського молодіжного сектору. Актуальним залишається завдання створення молодіжних рад у кожній територіальній громаді з одночасним дотриманням основних вимог щодо їх створення, забезпечення волевиявлення молоді та їх залучення до процесів формування й реалізації молодіжної політики на місцевому рівні.

4.2. Розвиток мережі молодіжних центрів і молодіжних просторів

Інфраструктура молодіжної роботи як складова частина соціальної інфраструктури являє собою сукупність установ, що виконують соціальні функції та орієнтовані на цільові установки молодіжної політики, створюють умови для соціально-психологічної адаптації та соціальної інтеграції різних груп і категорій молодих людей відповідно до їх інтересів і потреб у саморозвитку та самореалізації (культурно-дозвілєва діяльність, професійне самовизначення та трудова спрямованість, ціннісні орієнтири тощо).

Відповідно, молодіжні центри та простори, основним видом діяльності яких є робота з молоддю, і є одними з головних елементів інфраструктури молодіжної політики.

У 2010–2017 рр. функціонували підліткові клуби. У 2017 р. їх залишалось близько 1000 і ще близько 100 створено за ініціативи громадських організацій¹²². Проте 20.12.2017 р. затверджено “Типове положення про молодіжний центр”¹²³ і, таким чином, такі поняття як “молодіжний центр” і “молодіжний простір” з'явилися вперше. Кількість молодіжних центрів і просторів за областями, а також динаміка їх змін за роками показано в табл. 4.2.1 та рис. 14.

¹²² Методичні рекомендації. Молодіжні центри. Основні принципи та засади. Краматорськ, 2017. URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/molodizni_centri.pdf

¹²³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі» від 20.12.2017 р. № 1014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2017-p#Text>

Географія осередків по роботі з молоддю в Україні

№ п/п	Регіон	Кількість молодіжних центрів та просторів			
		2017	2018 ¹²⁴	2019 ¹²⁵	2020 ¹²⁶
1	Вінницька	-	7	7	3
2	Волинська	1	8	13	14
3	Дніпропетровська	2	12	12	24
4	Донецька	37	86	99	68
5	Житомирська	-	2	2	4
6	Закарпатська	-	-	1	11
7	Запорізька	1	7	11	12
8	Івано-Франківська	2	3	4	6
9	Київська	-	5	5	6
10	Кіровоградська	1	4	4	3
11	Луганська	-	5	12	15
12	Львівська	-	1	1	16
13	Миколаївська	-	2	2	2
14	Одеська	1	2	2	7
15	Полтавська	-	1	3	7
16	Рівненська	-	1	1	3
17	Сумська	1	4	2	6
18	Тернопільська	1	3	5	9
19	Харківська	1	4	21	20
20	Херсонська	2	3	6	4
21	Хмельницька	2	-	3	3
22	Черкаська	1	3	3	5
23	Чернівецька	-	-	-	1
24	Чернігівська	1	2	2	6
25	м. Київ	-	1	1	5
Загальна кількість		54	165	221	260

¹²⁴ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2018. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/10.12.2018.pdf>

¹²⁵ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2019. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/10.09.2019.pdf>

¹²⁶ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/Моніторинг__10.09.2020.pdf

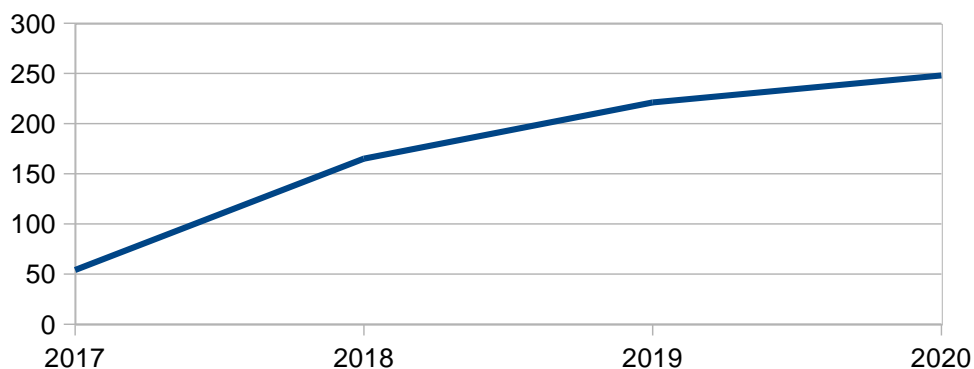

Рис. 14. Динаміка змін кількості молодіжних центрів і просторів у 2017–2020 рр.

Отже, найбільша кількість молодіжних центрів і просторів функціонує в Донецькій області – 119. Значна їх частка розташована в невеликих містах і громадах, а також недалеко від буферної зони між підконтрольними Уряду України населеними пунктами та тимчасово непідконтрольними Уряду України територіями Донецької області. Така кількість молодіжних осередків створюється за кошти обласного та міського бюджетів (проект «Гідна країна для гідних людей»), а також за підтримки міжнародних партнерів: UNICEF, GIZ, Vilnius Open Youth Center «MES» тощо.

Чернівецька область станом на 01.01.2021 р. не має жодного осередку по роботі з молоддю. Така ситуація свідчить про наявну проблему щодо реалізації молодіжної політики в цій області, що впливає на:

- недостатню участь молодих людей у суспільному житті, а також у процесах ухвалення рішень, які стосуються молоді;
- недостатній рівень обізнаності молоді в таких сферах і напрямках, як волонтерство, інклюзія, освіта та просвітницька діяльність з прав людини, здоровий спосіб життя, національно-патріотичне виховання, підприємницька діяльність тощо;
- відсутність інфраструктури для проведення молодіжної роботи.

Проте прийнята Регіональна програма реалізації державної молодіжної політики у Чернівецькій області на 2021–2025 роки¹²⁷ спрямована на поліпшення ситуації та усунення відповідних проблем.

У 2020 р. в Києві відбулося офіційне відкриття Всеукраїнського молодіжного центру – державної установи, яка належить до сфери управління Міністерства молоді та спорту України. Всеукраїнський молодіжний центр є експертно-ресурсним центром молодіжної роботи, діяльність якого спрямована на підтримку та розвиток молодіжної роботи та молодіжних центрів на території всієї України¹²⁸.

Хмельницька область. У м. Хмельницькому рішенням 22 сесії Хмельницької міської ради від 04.07.2018 р. № 15 створено комунальну установу «Молодіжний центр», яка підпорядковується управлінню молоді та спорту Хмельницької міської ради. Молодіжний центр розпочав роботу у жовтні 2018 р.

¹²⁷ Регіональна програма молодіжної політики у Чернівецькій області на 2021–2025 роки. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/mol.pdf>

¹²⁸ Всеукраїнський молодіжний центр. URL: <https://auyc.org.ua/who-we-are/>

Пріоритетні напрями діяльності центру: освітній напрям, інклюзивний напрям, культурно-масові заходи та національно-патріотичне виховання молоді.

21.11.2017 р. у м. Кам'янець-Подільський розпочав діяльність Молодіжний центр «LoveKa». Форма власності – комунально-громадська, утримання здійснює громадська організація «Кам'яний острів» і громадські активісти міста. З 2017 р. у м. Кам'янець-Подільський розпочав свою роботу Молодіжний центр «Пласт в Кам'янці-Подільському», який створений і діє на громадських засадах.

На етапі облаштування та відкриття перебуває туристично-молодіжний центр Етнопарк «Кам'янецька Січ». Цей проєкт став переможцем «Битви стартапів» і належить громадській організації «Подільський край», Федерації козацького фехтування «Ратар». Діяльність центру спрямовуватиметься на популяризацію козацьких традицій, національно-патріотичного виховання, всебічного розвитку молоді через спорт, культуру та здоровий спосіб життя. У м. Кам'янці-Подільському працює «Школа відповідального батьківства», створена в рамках реалізації українсько-шведсько-литовського проєкту «Childrens Great Growth II».

У м. Шепетівка з 2019 р. діє Клуб національно-патріотичного виховання молоді «23», робота якого спрямована на духовний розвиток і національно-патріотичне виховання молоді.

Завдяки Типовому положенню про молодіжний центр, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1014, по всій Україні почалася хвиля створення та розвитку молодіжних центрів, проводилося реформування установ, частка яких належала до підліткових клубів. Планом пріоритетних дій Уряду на 2017 р. передбачено формування державної політики у молодіжній сфері, яка ґрунтується на системі загальноєвропейських принципів (насамперед, створення та розвиток мережі молодіжних центрів на базі діючих установ, що працюють з молоддю)¹²⁹.

За результатами дослідження “Концепція сучасного молодіжного центру: бачення молоді”¹³⁰, серед опитаної молоді віком 10–35 років 25% взагалі не знають, чи є в їхній громаді молодіжний центр/простір, а 36% заявили, що відвідують і мали досвід відвідування молодіжного центру в своїй громаді. Частка впевнених, що подібні заклади відсутні, становить 18%; 17% респондентів знають про наявність осередків по роботі з молоддю, проте не відвідують їх. Серед інших відповідей кілька осіб зазначили, що на території їхньої спільноти були заклади для молоді (скейт-парк, молодіжні центри), але зараз вони закриті або перебувають в аварійному стані (рис. 15).

¹²⁹ Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ: Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України, 2018. 100 с.

¹³⁰ Концепція сучасного молодіжного центру: бачення молоді, березень-квітень, 2021.

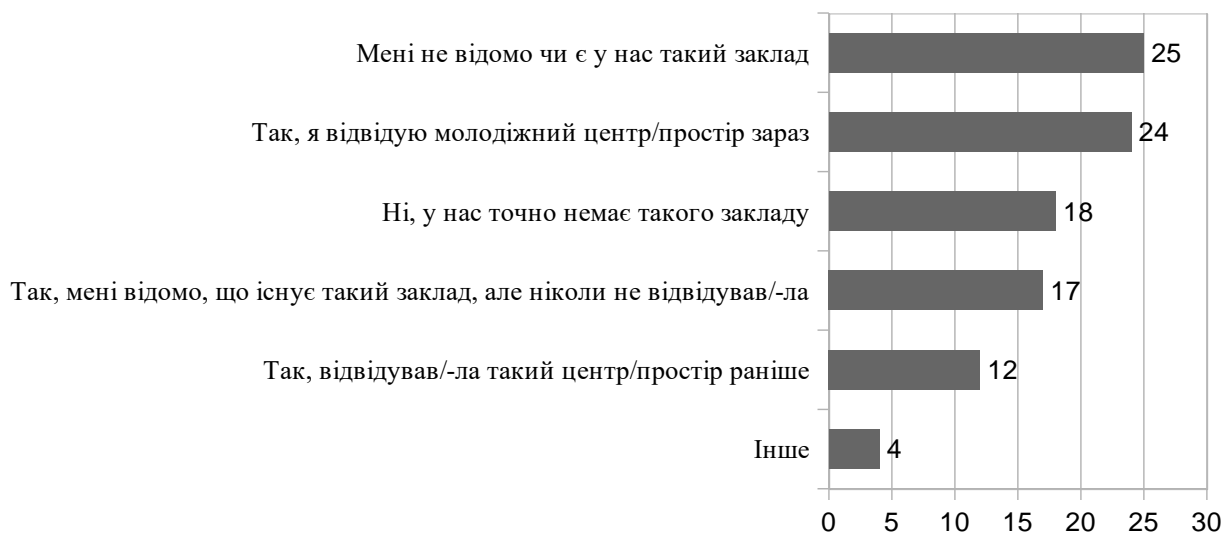

Рис. 15. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи відомо Вам про наявність молодіжного центру/простору на території Вашого населеного пункту?», серед усіх опитаних, N = 227, %

Джерело: за даними соціологічного дослідження «Концепція сучасного молодіжного центру: бачення молоді».

Мені не відомо, чи є у нас такий заклад
Так, мені відомо, що є такий заклад....

Найбільша кількість молоді, впевненої, що на території їхніх населених пунктів не функціонують подібні заклади, була з Кіровоградської, Львівської, Чернігівської, Херсонської та Полтавської областей. Серед них 53% проживають у містах, 47% – у сільській місцевості. Де-факто це може вказувати не тільки на відсутність молодіжних центрів у громадах, але й на низьку обізнаність про їх наявність.

Якби була можливість, 81% опитаних, які не мають такого місця для молоді або не знали про його наявність на території своєї громади, хотіли б його відвідувати. Для 18% респондентів, які не бажають або не впевнені чи хочуть відвідувати такий заклад, головною причиною відмови від відвідування була або відсутність вільного часу, або відсутність цінності у відвідуванні подібного закладу (рис. 16).

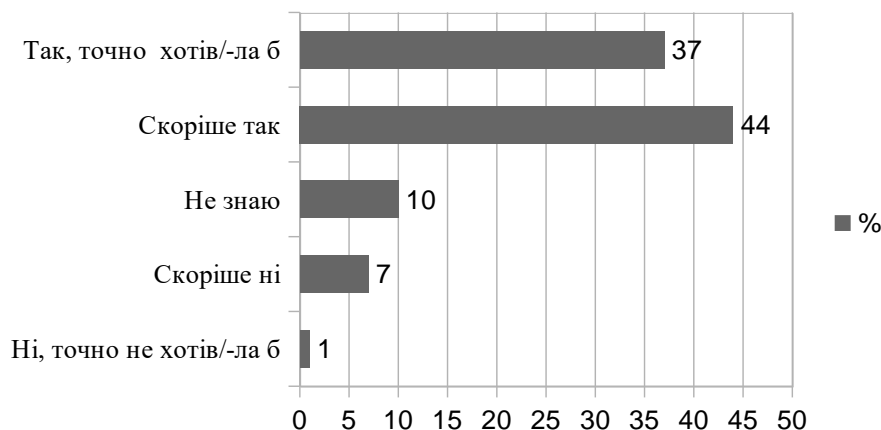

Рис. 16. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи хотіли б Ви відвідувати такий заклад?», N = 97, % кількості опитаних, які не мають такого

місця для молоді або не знають, чи є таке місце на території їхнього населеного пункту

Джерело: за даними соціологічного дослідження «Концепція сучасного молодіжного центру: бачення молоді».

Скоріше, так
Скоріше, ні

Найменшу готовність відвідувати молодіжні центри демонструє молодь у Миколаївській (55% опитаних, які не були впевнені) та Полтавській (20%) областях. Крім того, 70% респондентів, які не були впевнені у своїй готовності відвідувати молодіжні центри – жінки та дівчата.

Щоб визначити й оцінити головну цінність подібного закладу для молоді, респондентам було запропоновано обрати найважливіший аспект, який міг би стати головною перевагою подібного закладу. Варіанти відповідей базувалися на результатах фокус-груп (рис. 17).

Рис. 17. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «У чому Ви вбачаєте головну цінність наявності такого центру/простору?», N=227, %

Джерело: за даними соціологічного дослідження «Концепція сучасного молодіжного центру: бачення молоді».

Знайомство з новими людьми та спілкування, як і можливість зайняти більш активну громадянську позицію та реалізувати ідеї для покращення життя громади були одними з найважливіших цінностей (40% респондентів); 17% опитаних хотіли б мати можливість у таких закладах навчатися чомусь новому, 11% – урізноманітнити дозвілля. По 7% респондентів зазначили, що в осередках по роботі з молоддю є можливість отримання консультацій від спеціалістів вузьких галузей та включення до життя громади різних категорій молоді (зокрема, вразливої). Можливість професійної реалізації, розвитку навичок і доступу до матеріальних об'єктів вбачають 6,5% та 4% відповідно.

Серед відповідей, позначених як «інше», були висловлені прагнення розширювати світогляд, вивчаючи щось нове в різних сферах і все, чого не вчать у школах, можливість ставити питання на важливі теми або «прийти і знайти щось цікаве для себе і своїх дітей».

Отже, результати дослідження засвідчили про низьку обізнаність щодо молодіжних центрів у громадах – 25% молоді не знають, чи є такі заклади у їхній громаді, а також дуже низький рівень відвідуваності подібних закладів – лише 24% опитаних відвідують молодіжний центр/простір.

Для тих, хто хоче більше дізнатися про молодіжні центри та простори, на сайті youth-worker.org.ua є бібліотека (у розділі “Молодіжні центри”), яка містить актуальну та професійну літературу, методичні рекомендації та практичні поради, які будуть корисними в роботі.

09.03.2021 р. відбулось друге засідання Наглядової ради проєкту «Молодь за демократію в Україні» в онлайн-форматі, під час якого було фіналізовано та затверджено перелік молодіжних центрів для запрошення до співпраці у межах другого компонента проєкту «Активізація молодіжних центрів і молодіжна робота¹³¹». У результаті 14 молодіжних центрів усіх рівнів було вирішено запросити до партнерства.

Компонент «Активізація молодіжних центрів і молодіжна робота» передбачає спільну діяльність до грудня 2021 р., зокрема:

- формування команд молодіжними центрами (до 3 осіб від центру);
- дослідження поточних проблем у роботі молодіжних центрів та їхньої спроможності налагоджувати контакт з молодими людьми і залучати їх до своєї діяльності;
- підготовка навчальної програми для команд;
- заходи щодо зміцнення потенціалу для команд молодіжних центрів;
- проведення експертами Ради Європи консультативних і допоміжних семінарів на тему потреб персоналу обраних молодіжних центрів;
- розроблення, реалізація та оцінювання пілотних проєктів з «реформування» молодіжної роботи та принципів діяльності в молодіжних центрах за підтримки експертів та експерток Ради Європи;
- розроблення з внеском від учасників і учасниць національних стандартів і рекомендацій з розбудови інклюзивних та привабливих для молоді умов у молодіжних центрах;
- збори всіх учасників та учасниць із закріплення результатів та оцінювання.

При Міністерстві молоді та спорту України діє робоча група з розвитку мережі молодіжних центрів в Україні, діяльність якої орієнтована на розробку нормативних і методичних документів, аналіз досвіду роботи молодіжних центрів різних форм власності¹³². Щороку з 2017 р. в Україні проходить Всеукраїнський форум молодіжних центрів «Від ініціативи – до дії», метою якого є обмін досвідом та кращими міжнародними й національними практиками щодо діяльності молодіжних центрів, посилення співпраці в напрямі розвитку молодіжної інфраструктури в Україні, обговорення питання моніторингу та оцінки якості роботи молодіжних центрів, а також розбудова та забезпечення

¹³¹ 14 молодіжних центрів усіх рівнів в Україні запрошено до співпраці у межах проєкту Ради Європи «Молодь за демократію в Україні». URL: <https://mms.gov.ua/news/14-molodizhnih-centriv-usih-rivniv-v-ukrayini-zaprosheno-do-spivpraci-u-mezhah-proyektu-radi-yevropi-molod-za-demokratiyu-v-ukrayini>

¹³² Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2016 року).

сталості й якості діяльності молодіжних центрів в Україні через досвід Ради Європи, міжнародних програм та інституцій, кращих українських практик¹³³.

Важливим напрямом розвитку молодіжних центрів в Україні є підвищення компетентностей працівників молодіжних центрів. Для досягнення цієї мети Мінмолодьспорту спільно з ГО “Молодіжна платформа” за підтримки Британської Ради в Україні з 2018 р. реалізується програма “Ефективний менеджмент молодіжних центрів”. У 2021 р. програму передано для подальшого менеджменту Державній установі “Всеукраїнський молодіжний центр”. У 2021 р. вперше в рамках програми було навчено 50 тренерів, які надалі сприятимуть навчанню працівників молодіжних центрів у різних регіонах України за розробленою програмою.

Нині в Україні наявна проблема сертифікації молодіжних центрів, проте робота щодо розробки інструментарію ефективної роботи молодіжних центрів відповідно до європейських вимог і критеріїв триває¹³⁴. Одним з головних завдань цьогорічного форуму стало напрацювання пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності молодіжних центрів в Україні. Зокрема, у рамках форуму учасники напрацювали пропозиції до проєктів наказів Мінмолодьспорту «Про затвердження Порядку присудження молодіжним центрам Національного знаку якості, моніторингу та оцінки ефективності їхньої діяльності», «Про затвердження Рекомендацій щодо організації роботи молодіжного простору», який було затверджено наказом Мінмолодьспорту від 09 грудня 2021 року № 4798, а також пропозиції щодо внесення змін до Національного знаку якості та критеріїв якості для молодіжних центрів, затвердженого наказом Мінмолодьспорту від 03.08.2017 р. № 3284, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.08.2017 р. за № 1061/30929¹³⁵.

Цьогоріч в Україні вперше з'явився мобільний молодіжний центр «ІмпактБус» – бус, що подорожуватиме громадами Львівщини, щоб вивчити потреби молоді, а також зміцнити потенціал громад, які мають молодіжні простори та ради¹³⁶. Основні напрями діяльності: проведення тренінгів з неформальної освіти, донесення інформації щодо створення молодіжних центрів/просторів/рад/громадських організацій, організація активного відпочинку, консультації з молоддю щодо їх впливу на розвиток громади тощо. Подібна програма виїздів є доволі поширеною в країнах Європи, вона сприяє ознайомленню молоді з молодіжною роботою в громадах, де практичні осередки щодо роботи з молоддю відсутні, а також спрямована на залучення більшої кількості молоді до участі у суспільному житті.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Асоціації молодіжних центрів України та результатами дослідження “Концепція сучасного молодіжного центру: бачення

¹³³ На Київщині відбувся III Міжнародний форум молодіжних центрів «Від ініціативи – до дії». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-kiyivshchini-vidbuvsya-iii-mizhnarodnij-forum-molodizhnih-centriv-vid-iniciativi-do-diyi>

¹³⁴ Знак якості Ради Європи для молодіжних центрів. Управління якістю в молодіжних центрах. URL: <https://rm.coe.int/youthcentre-ukr-quality-management/1680a0c66b>

¹³⁵ У столиці відбувся п'ятий Всеукраїнський форум молодіжних центрів «Від ініціативи – до дії». URL: <https://mms.gov.ua/news/u-stolici-vidbuvsya-pyatij-vseukrayinskij-forum-molodizhnih-centriv-vid-iniciativi-do-diyi>

¹³⁶ У Львові з'явився перший в Україні мобільний молодіжний центр на колесах. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2021/07/12/u-lvovi-prezentuvaly-pershyj-v-ukraini-mobilnyj-molodizhnyj-tsentr-na-kolesakh>

молоді», наявна потреба у створенні комунікаційних кампаній з боку місцевих органів влади для інформування молоді про молодіжні центри та простори у своїх громадах, а також про можливості, які вони пропонують; у громадах, де такі заклади відсутні, необхідно створювати та розвивати відповідну інфраструктуру, на базі якої формуватиметься навчальна та пізнавальна діяльність, адже такі осередки щодо роботи з молоддю повинні бути ядром молодіжної політики.

Прикладом співпраці та координації діяльності на благо молоді повинен стати знак якості Ради Європи для молодіжних центрів, визнаний у Рекомендації CM/Rec(2017)4 «Про молодіжну роботу» Комітету міністрів Ради Європи державам-членам як приклад успішної практики.

Отримавши знак якості європейського зразка, українські молодіжні центри зможуть інтегруватися до європейської мережі, що дасть можливість не тільки обмінюватися досвідом, але й реалізовувати спільні проекти та отримувати додаткові кошти. Концепція знаку якості означає, що молодіжний центр є активною складовою місцевого співтовариства, створює партнерські відносини з місцевими органами влади, відіграє провідну роль у розробці та реалізації молодіжної політики, а також в обміні прикладами з практики на європейському рівні.

Очікується, що центр, який матиме знак якості, стане джерелом передової практики та провідною силою у вдосконаленні молодіжної роботи на місцевому, регіональному та національному рівнях.

4.3. Ефективні інструменти національно-патріотичного виховання молоді

Як і в попередні роки, не втратили своєї ефективності добре відпрацьовані протягом минулого десятиліття важливі інструменти формування національно-патріотичної свідомості молоді, основні з яких ідентифіковано за результатами соціологічного дослідження, проведеного ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» у 2015 р.¹³⁷ Це, насамперед, заходи/ігри військово-патріотичного, військово-спортивного та національного спрямування: «Оберіг», «Джура», «Почесна варта», «Заграва», «Спалах», «Козацький квест», «Козацькому роду нема переводу» тощо; конкурси/фестивалі на національно-патріотичну тематику; наметові табори: вишкільні та патріотичні табори, тематичні зміни в оздоровчих таборах, наметові містечка для школярів; масові акції до знаменних дат: акт злуки – ланцюг єдності, хода з прапорами, парад вишиванок тощо.

Залишаються актуальними такі інструменти, форми та методи національно-патріотичного виховання молоді, як групові інформаційно-просвітницькі заходи (тематичні зустрічі, лекції, тематичні уроки, до проведення яких залучаються воїни та учасники АТО, спеціалісти з історії України та патріотичного виховання; концерти тематичного спрямування, флешмоби, конференції, круглі столи, форуми) та заходи культурологічного характеру (відвідування пам'ятних місць,

¹³⁷ Соціологічним дослідженням «Вивчення досвіду роботи управлінь/відділів та установ, які працюють з молоддю на регіональному рівні», проведеним Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у 2015 р. методом он-лайн, було охоплено більшість регіонів України.

облаштування історичних пам'яток архітектури; художні тематичні виставки; майстер-класи, мистецькі пленери патріотичного спрямування; перегляди кінофільмів тощо)¹³⁸.

Водночас щорічно з'являються інноваційні інструменти, що переконливо демонструють конкурси кращих практик молодіжної роботи в Україні, які проводяться щороку з 2017 р. Особливо яскравим щодо реалізації інновацій в молодіжному секторі публічної політики виявився останній закінчений підведенням підсумків Конкурс кращих практик молодіжної роботи – 2020, проведений уже вчетверте. Це зумовлене тематичним фокусуванням цього конкурсу на застосуванні цифрових інструментів у молодіжній роботі відповідно до популярного гасла чинної влади «Країна у смартфоні». Попри такий доволі складний для реалізації акцент Конкурсу-2020, незалежний член журі, керівник програми демократичного врядування ПРООН в Україні О. Урсу дала таку оцінку: «...нас приємно вразили кількість ідей та їх рівень інноваційності, які продемонстрували малі громади...»¹³⁹.

Ряд реалізованих практик, представлених на Конкурсі кращих практик молодіжної роботи-2020, привертають особливий інтерес з огляду на доцільність поширення їхнього досвіду на всі територіальні громади України. Як приклад, до таких належить одна з практик-переможців конкурсу під назвою «Помічник патрульного», основний сенс якої полягає в тому, що в школі учні визначають проблеми у шкільному колективі, налагоджують співпрацю з патрульною поліцією, покращують комунікацію між учнями та педагогами та створюють разом безпечне освітнє середовище. Учасники спілкуються у додатку-месенджері Viber у своїй групі «Помічник патрульного», події висвітлюють на сторінках у соціальних мережах «Instagram» і «Facebook» і сторінках патрульної поліції Волині й обласної бібліотеки для юнацтва¹⁴⁰. Доцільно зазначити, що ця практика заслуговує на поширення ще й з огляду на те, що в Україні, як і в багатьох країнах світу, все ще не розв'язано остаточно проблему підліткової жорстокості в цілому й шкільного булінгу зокрема. І в цьому аспекті постійні двосторонні контакти учнів з патрульною поліцією, за наявності оперативного зв'язку між ними, мають надзвичайно важливе значення. Ця молодіжна ініціатива має привернути увагу відповідальних фахівців органів центральної та місцевої влади, які визначають освітню політику, для стимулювання діяльності з поширення такого досвіду на всі школи країни.

Інший приклад, який так само заслуговує на увагу спеціалістів, – реалізація ще однієї з практик-переможців конкурсу: онлайн-квіз Youth Game. Ідея поширення досвіду цієї практики особливо цінна внаслідок невизначеності світових перспектив відносно подолання нинішньої пандемії COVID-19, що змушує припускати можливість неодноразових карантинних обмежень ще тривалий час як неодмінну складову суспільного життя. Онлайн-квіз Youth Game – це онлайн-імплементация відомої інтелектуальної гри «Що? Де? Коли?», під час

¹³⁸ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року). Київ: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. 200 с. С. 131.

¹³⁹ Каталог кращих практик молодіжної роботи 2020. С. 4. URL: pracivnuk/katalog-krashhyh-praktyk-molodizhnoyi-roboty-2020-1.pdf

¹⁴⁰ Там само. С. 45–48.

якої молодь з використанням платформи (www.open-quiz.com) може зняти емоційну напруженість протягом карантину, водночас поєднувати розважальний характер гри з освітнім, тренувати дух суперництва з командною роботою, знайомитись з цікавою інформацією та фактами щодо важливих суспільних тем¹⁴¹.

Ще приклад однієї з практик-переможців конкурсу, який можна вважати надзвичайно корисним з огляду на нинішній екологічний стан довкілля, – екочелендж «Полювання на пластик»¹⁴². З ініціативи молодіжного центру місцевої громади у співпраці з комунальним підприємством через соціальні мережі «Facebook», «Instagram», «Telegram» молодь у визначені дні залучається до змагань командами близько 10 учасників з метою назбирати якомога більше сміття категорії «пластик», яке не розкладається саме по собі десятиліттями, забруднюючи довкілля. Комунальники організують потрібний реманент (пакети, мішки, рукавички) і транспорт для вивезення сміття до місця утилізації, спеціалісти молодіжного центру проводять зважування для визначення команди-переможниці, надають солодкі подарунки учасникам і піцу переможцям. Проведення екочеленджу в одній громаді стає стартом передачі екоестафети через відеозвернення команди-переможниці до молоді сусідніх громад, і такий екочелендж може тривати все літо. Зокрема, завдяки цій ініціативі силами молоді трьох громад Сіверщини 2020 р. країна стала чистішою майже на півтори тони пластику.

Природно інноваційні інструменти молодіжної роботи не обмежуються наведеними прикладами, зокрема на Конкурс «Кращі практики молодіжної роботи – 2020» подано 144 заявки з усіх регіонів України, 107 практик за оцінками журі стали фіналістами, і це на третину більше, ніж у попередньому 2019 р.¹⁴³ Очевидно, що цей щорічний конкурс відіграє неперевершену роль у стимулюванні розроблення та впровадження в життя ефективних інструментів національно-патріотичного виховання української молоді

4.4. Підвищення рівня компетентностей фахівців молодіжної сфери засобами неформальної освіти

Розвиток компетентностей представників суб'єктів формування та реалізації молодіжної політики з різних суспільних секторів є важливою умовою досягнення інституційних змін. Аналізуючи український досвід останнього десятиліття, виявлено, що довгий час закріплений в українському законодавстві механізм формування та реалізації молодіжної політики, незважаючи на свою загальну відповідність потребам часу, не гарантував розвитку молодіжної інфраструктури та повноцінної підтримки кадрового потенціалу. Відповідно, до 2014 р. не вдалося створити необхідну постійно діючу навчальну систему підготовки фахівців молодіжної сфери з державного та громадського секторів. Однією з причин цього було те, що довгий час в українському законодавстві не знаходили свого закріплення поняття «молодіжна робота» та «молодіжний працівник».

¹⁴¹ Там само. С. 49–52.

¹⁴² Там само. С. 80–82.

¹⁴³ Там само. С. 17.

В останнє десятиліття важливим фактором розвитку навчальних активностей у молодіжній сфері став євроінтеграційний процес. Підписуючи у 2014 р. Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, учасники взяли на себе зобов'язання щодо поглиблення співробітництва та обміну досвідом з питань неформальної освіти для молоді, яка на той час не знайшла належного визначення в українських офіційних документах¹⁴⁴.

У висновках Команди міжнародних оглядачів Ради Європи в контексті розвитку молодіжної політики та молодіжної роботи в Україні експерти надали рекомендацію щодо «необхідності розвивати навички ведення молодіжної роботи, що вимагає проведення навчання для молодіжних працівників і визнання цього навчання через відповідні механізми»¹⁴⁵. Цю рекомендацію враховано в Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2016–2020 роки, у якій одним з пріоритетних завдань визначено розвиток неформальної освіти шляхом здійснення заходів, спрямованих на набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою формальної освіти, зокрема шляхом участі у волонтерській діяльності з відповідним показником ефективності виконання завдання – кількість фахівців, що працюють з молоддю, з числа державних службовців і представників молодіжних громадських організацій, що брали участь у програмі «Молодіжний працівник»¹⁴⁶.

Закон України «Про основні засади молодіжної політики в Україні» включив до переліку повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику, таке:

- сприяння системній підготовці та підвищенню кваліфікації молодіжних працівників, членів молодіжних і дитячих громадських об'єднань відповідно до завдань і потреб молодіжної роботи;
- запровадження порядку, критеріїв і вимог щодо залучення установ та організацій до здійснення підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників;
- забезпечення розроблення та затвердження типових навчальних програм і стандартів оцінки якості підготовки молодіжних працівників¹⁴⁷.

Важливою новацією стало запровадження вимоги щодо наявності свідчення встановленого зразка для молодіжних працівників.

Основним інструментом розвитку професійних компетентностей як публічних службовців, так і громадських активістів, стали проекти та програми, що запроваджені та реалізуються за підтримки міжнародних і зарубіжних партнерів. У такий спосіб відбулося ще й залучення громадських організацій до професійної підготовки фахівців молодіжної сфери.

¹⁴⁴ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII.

¹⁴⁵ Кжаклевска Е., Вільямсон Г. Молодіжна політика в Україні. Висновки Команди міжнародних оглядачів Ради Європи.

¹⁴⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 18.02.2016 р. № 148.

¹⁴⁷ Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX.

Міністерство молоді та спорту України проводить роботу над створенням відповідної нормативно-правової бази для реалізації зазначених положень, зокрема з питань підвищення кваліфікації фахівців молодіжної сфери. Йдеться про розробку Типової навчальної програми підготовки молодіжних працівників; Порядку, критеріїв і вимог щодо залучення установ та організацій до здійснення підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників; Стандартів оцінки якості підготовки молодіжних працівників.

Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки, затверджена Кабінетом Міністрів України від 02.06.2021 р., визначає одним з завдань виконання програм підготовки фахівців, які працюють з молоддю, у тому числі програми «Молодіжний працівник», з очікуваним результатом навчити понад 27 тис. представників інститутів громадянського суспільства та фахівців, які працюють з молоддю¹⁴⁸.

Державна навчальна програма «Молодіжний працівник», започаткована Міністерством молоді та спорту України, Державним інститутом сімейної і молодіжної політики та Програмою розвитку ООН, діє в Україні з жовтня 2014 р. Вона базується на принципах неформальної освіти та має на меті шляхом організації навчальних короткострокових тренінгів для представників державного та громадського секторів, по-перше, об'єднати людей, які працюють з молоддю, та познайомити між собою, по-друге, надати їм необхідні знання для роботи в молодіжній сфері, що дозволить також уніфікувати підходи до молодіжної роботи в Україні.

За період реалізації програми навчання пройшли понад 4246 представників з усіх регіонів України. До основної цільової аудиторії належали такі категорії: лідери та активісти громадських і благодійних організацій, які працюють з молоддю; державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, які є відповідальними за реалізацію молодіжної політики на місцевому та регіональному рівнях; працівники інших організацій, залучених до роботи з молоддю, незалежно від форми власності. Близько 30% випускників – це представники професій прямо не пов'язаних з молодіжним сектором (представники бібліотечної галузі, журналісти, представники приватного сектору, вчителі тощо). Це говорить про наявність значного потенційного ресурсу для посилення молодіжної роботи. Таким чином, програма посилює можливості інфраструктури молодіжної політики завдяки учасникам з інших галузей і секторів. Саме принципи неформальної освіти, закладені в програму, роблять її доступною для широкого кола представників суміжних галузей. Проходження навчання не потребує наявності спеціальної освіти, рекомендаційних листів від керівництва, інших обмежень. Єдиною умовою є наявність базового досвіду та бажання працювати з молоддю. Участь у Програмі є безоплатною як для учасника, так і для організації, яку він представляє.

Програма «Молодіжний працівник» включає тренінги різних рівнів. Базовий тренінг стимулює розвиток компетентностей стосовно молодіжної політики, молодіжної роботи, участі та залучення молоді, саморозвитку. Для формування спеціальних компетентностей фахівців молодіжної сфери

¹⁴⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» від 02.06.2021 р. № 579.

запроваджено низку спеціалізованих тренінгів програми «Молодіжний працівник».

В останні роки запроваджено низку спеціалізованих курсів:

– курс «Громадянська освіта для молодіжних працівників» (розроблений спільно з ПРООН в Україні у 2017 р.) є довгостроковим навчанням, яке складається з трьох триденних модулів і домашніх завдань. Це навчання допомагає учасникам стати компетентними з питань підтримки активних громадян, розуміння прав людини та власної ідентичності, розуміння суспільних процесів і критичного їх оцінювання;

– курс «Залучення та координація волонтерів» (розроблений спільно з ООН волонтерами у 2018 р.) – тренінг для молодіжних працівників, які мають досвід координації волонтерів та участі у волонтерських проектах, поділяють цінності взаємодопомоги та прагнуть надалі проводити навчання з координації волонтерів за наданою методикою в своїх організаціях;

– курс «Інклюзивність у молодіжних центрах» (розроблений спільно з Асоціацією молодіжних центрів у 2018 р.) – тренінг, покликаний сформувати у молодіжних працівників розуміння інклюзивності в молодіжній роботі та надати практичні компетенції з впровадження інклюзивних підходів у молодіжних центрах. Інклюзивність у програмі розуміється як спроможність конкретного молодіжного центру/простору враховувати інтереси та потреби усіх груп молоді, які можуть бути потенційними відвідувачами/клієнтами центру.

Відбувається поширення моделі молодіжних банків ініціатив через програму «Молодіжний працівник» (розроблений спільно з ІСАР «Єднання» у 2018 р.). Навчальний компонент спрямований на пілотування моделі молодіжної роботи «Молодіжний банк ініціатив» на базі організацій громадянського суспільства у співпраці з випускниками тренінгів за програмою «Молодіжний працівник».

Тренінги для тренерів – навчання для молодіжних працівників, які мають досвід тренерської та молодіжної роботи та підготовлені для проведення навчання за програмою «Молодіжний працівник» у регіонах.

Семінар «Молодіжна політика в ОТГ» (розроблений за підтримки ПРООН в Україні у 2018 р.) – одноденний інформаційний захід для представників новоутворених ОТГ, залучених до молодіжної політики. Передбачає спільну участь працівників бюджетної сфери (школи, будинки культури, бібліотеки, дитячо-юнацькі спортивні школи, будинки дитячої творчості, клуби за інтересами тощо), представників органів влади та місцевого самоврядування, а також молоді та представників громадського сектору (громадські організації, волонтерські рухи, просто активні громадяни).

Комплексна програма «Молодіжний працівник» в ОТГ (за підтримки програми DOBRE) спрямована на представників місцевого самоврядування, відповідальних за роботу з молоддю, представників молодіжних рад і громадських організацій, які працюють у сфері молодіжної політики, активістів культурних та освітніх закладів в об'єднаних територіальних громадах – партнерах програми DOBRE з метою підвищення їхньої компетентності в роботі з молоддю та залучення її до участі в житті громади.

У 2021 р. в рамках програми «Молодіжний працівник» розроблено спеціалізований тренінг «Інструменти публічного управління у молодіжній сфері» для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Учасники трьох пілотних тренінгів представляли фахівців національного, регіонального та місцевого рівнів. Програма тренінгу містить 5 модулів: «Молодіжна політика в сучасній Україні: нормативно-правові новації», «Структурний підрозділ з питань молоді», «Цільова молодіжна програма», «Молодіжна рада», «Молодіжний центр/простір». Значну увагу приділено міжсекторальному та багаторівневому підходу у формуванні та реалізації молодіжної політики.

Важливість підготовки фахівців публічного та громадського секторів за програмою «Молодіжний працівник» визнано на державному рівні та поширено на регіональний. 18.11.2020 р. Кабінетом Міністрів України внесено зміни до Порядку реалізації експериментального проекту щодо проведення щокварталу моніторингу та оцінки ефективності діяльності голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, відповідно до яких, до переліку показників ефективності діяльності голів адміністрацій регіонального рівня внесено пункт про кількість молодіжних працівників, підготовлених відповідно до Порядку реалізації програми «Молодіжний працівник». Показник розраховується з огляду на кількість підготовлених фахівців на 2 тис. молодих людей¹⁴⁹.

Дієвими інструментами розвитку професійних компетентностей публічних службовців і громадських активістів стали проекти та програми, що запроваджені та реалізуються за підтримки міжнародних і зарубіжних партнерів. У такий спосіб відбулося залучення громадських організацій до професійної підготовки фахівців молодіжної сфери.

В останнє десятиліття з розвитком мережі молодіжних центрів активізувалася діяльність міжнародних фондів і представництв міжнародних організацій щодо проведення освітніх заходів у молодіжній сфері. Так, навчальна програма «Ефективний менеджмент молодіжних центрів»¹⁵⁰ (розпочата у 2018 р.) реалізована громадською організацією «Молодіжна Платформа» за підтримки Посольства Великої Британії в Україні та програми «Активні громадяни» від Британської Ради в Україні у співпраці з Міністерством молоді та спорту України та Всеукраїнським молодіжним центром. Метою навчальної програми є посилення спроможності команд молодіжних центрів в Україні, з наданням їм знань і навичок з основ менеджменту молодіжного центру, а також підтримка команди в розбудові соціальної згуртованості місцевих громад. Програма передбачає розгляд таких тем:

- дослідження потреб молоді громади й аналіз головної проблематики;
- формування навичок для працівників центрів щодо планування, прогнозування та вимірювання результатів позитивного впливу центру на молодь громади;

¹⁴⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку реалізації експериментального проекту щодо проведення щокварталу моніторингу та оцінки ефективності діяльності голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій» від 18.11.2020 р. № 1169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2020-%D0%BF#n8>

¹⁵⁰ Проект навчального тренінгу «Менеджмент молодіжного центру». URL: <https://youthcenters.com.ua/>

- створення та оптимізація простору молодіжного центру, враховуючи заплановану програмну діяльність;
- ефективна робота команди молодіжного центру;
- зовнішні та внутрішні комунікації в колективі, брендинг і позиціонування центру.

Цільовою аудиторією зазначеної програми стали такі категорії: керівники молодіжних центрів; молодіжні працівники, менеджери молодіжних проєктів; працівники структурних підрозділів органів публічної влади з питань молоді.

«Публічне адміністрування у сфері молодіжної політики» (2018 р.) – освітній проєкт з підготовки фахівців, які працюють з молоддю, що проведено громадською організацією «Освітньо-аналітичний центр розвитку громад»¹⁵¹. Освітня програма побудована таким чином, що одна половина дисциплін викладається класичним, академічним методом, а інша половина – у вигляді тренінгів і зустрічей з відомими людьми. Головною метою проєкту було надання керівникам і співробітникам структурних підрозділів органів публічної влади, які відповідають за реалізацію молодіжної політики в громадах, молодіжним активістам комплексних знань і навичок, які дозволять їм ефективно працювати з молоддю. Цей проєкт реалізувався у вигляді програми підвищення кваліфікації для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Протягом трьох сесій (200 академічних годин) учасники отримали комплексні знання, що мають допомогти формувати та реалізовувати молодіжну політику в територіальних громадах. Учасники програми підготували фінальну роботу у вигляді дослідження на тему «Стратегія розвитку молоді моєї громади».

Важливого значення набули навчальні семінари в рамках програми «Молодь за демократію в Україні», яка реалізується Радою Європи, відповідно до Рамкової програми співпраці у сфері молодіжної політики на 2015–2020 роки між Радою Європи та Міністерством молоді та спорту України. Формат навчальних семінарів «50/50» передбачає участь рівної кількості представників урядового та неурядового секторів, що працюють з молоддю в Україні, та спрямований на зміцнення їх співробітництва і партнерства у розвитку молодіжної політики з безпосереднім залученням молоді до процесів прийняття рішень. У звітний період було проведено 4 таких навчальних курси.

До проведення навчальних заходів для публічних службовців молодіжної сфери залучали представників системи професійного навчання державних службовців, представників місцевих державних адміністрацій, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад.

У Дніпропетровському регіональному інституті державного управління НАДУ при Президентіві України у 2015–2020 рр. в процесі підготовки магістрів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» запроваджено дисципліну «Державна молодіжна політика в Україні», підготовлено відповідні навчальні посібники. Зазначена робота продовжується в Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка». Житомирський регіональний центр підвищення кваліфікації у 2018 р. проводив тематичний короткостроковий семінар «Стан реалізації державної сімейної, молодіжної політики, розвитку

¹⁵¹ Уперше в Україні стартував освітній проєкт «Публічне адміністрування у сфері молодіжної політики». URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8693>

фізичної культури, спорту в області». Сумський регіональний центр підвищення кваліфікації у 2018 р. провів спеціалізований короткостроковий навчальний курс «Новітні аспекти реалізації державної молодіжної політики у сфері фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку дітей». Черкаський регіональний центр підвищення кваліфікації у 2021 р. реалізував спеціальну короткострокову програму підвищення кваліфікації «Реалізація молодіжної політики в області. Організація національно-патріотичного виховання».

В умовах пандемії коронавірусної хвороби постало питання про використання як змішаних, так і дистанційних форм навчання фахівців молодіжної сфери. Організатори закладів освіти забезпечили використання різних платформ для забезпечення безперервності процесу. Так, частка заходів програми «Молодіжний працівник» стала проводитися в онлайн-форматі з урахуванням встановлених в країні обмежень. У положенні про програму визначено, що підвищення рівня компетентностей фахівців молодіжної сфери за тренінгами базового та спеціалізованого рівнів, вебінарами, семінарами, лекціями, конференціями, форумами та іншими може проводитися за допомогою дистанційних технологій навчання шляхом використання вебресурсів «ZOOM», «Google», «Skype», форумів, чатів та інших онлайн-інструментів¹⁵².

Отже, в останнє десятиліття проводилася масштабна робота щодо організації навчальних активностей з розвитку професійних компетентностей фахівців молодіжної сфери. Основним інструментом цієї діяльності стало проведення різноманітних тренінгів, в яких одночасно брали участь як публічні службовці, так і представники громадського сектору, представники різноманітних державних і комунальних закладів (зокрема, освіти та культури). Основними провайдерами слугували громадські організації, що діяли в межах проєктів молодіжного спрямування за підтримки міжнародних організацій, зарубіжних агенцій і фондів. Важливу роль у здійсненні навчання фахівців у сфері молодіжної політики відіграло широке застосування заходів неформальної освіти, застосування цифрових технологій.

¹⁵² Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Порядку реалізації програми «Молодіжний працівник» від 19.09.2018 р. № 4334: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-18#Text>

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВИСНОВКИ

Серед особливо гострих проблем виокремлюється демографічна: чисельність української молоді зменшилася за останнє десятиліття більш ніж на чверть, її частка в загальній чисельності населення скоротилась з майже 1/3 до 1/4. В останнє п'ятиріччя темпи зменшення чисельності молоді випереджають такі щодо інших вікових груп населення. Ця динаміка вкрай несприятлива для розвитку людського потенціалу нації як основи сучасної економіки й обороноздатності країни, а також для створення сімей, народження дітей, відтворення робочої сили та населення в цілому. Третина молоді в Україні мешкає в сільських поселеннях, при цьому в останнє п'ятиліття чисельність молодих селян зменшилася на 10%, що негативно позначається на розвитку українського села – джерела національної культури й самоідентифікації українців.

Тенденція підвищення народжуваності, яка мала місце в країні в 2002–2012 рр., останніми роками кардинально змінилася: 2020-го народилося дітей майже на 41% менше, ніж у 2012 р. (це був рік найвищої народжуваності в Україні у XXI ст.) і при цьому найменше за всі роки незалежності (нині в країні найнижча народжуваність в Європі). Має місце тренд старіння материнства, коли народження дитини відкладається на старший вік. Смертність молоді в Україні протягом останнього десятиліття переважно знижувалася, проте дотепер суттєво перевищує показники країн ЄС. Провідною причиною залишаються зовнішні (нешасні випадки, отруєння і травми) і це найбільше стосується молодих чоловіків – інтенсивність їх смертності від зовнішніх причин перевищує цей показник для їх ровесниць більш ніж у 5 разів.

Останнє десятиліття стало для України часом небачених раніше здобутків і випробувань, які визначили нові умови соціального розвитку молоді. З одного боку, це реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, активізація патріотичних настроїв і формування громадянського суспільства внаслідок Революції Гідності, що зумовила зміни внутрішньої та зовнішньої політики, реформа децентралізації влади, реформа державних послуг «Цифрова держава», реформи у сферах освіти й охорони здоров'я, істотні зміни в інших сферах діяльності держави й життя суспільства. З іншого боку, – це захоплення Автономної Республіки Крим Росією, її бойові дії на території України, економічні, енергетичні, демографічні та інші кризові явища.

У відповідь на нові виклики у сфері молодіжної політики та молодіжної роботи відбулися зміни ідеології – перенаправлення вектору політики з роботи з молоддю на сприяння роботі самої молоді (ідеологія «молодіжної участі») та нормативного забезпечення (в результаті тривалої багатобічної підготовки було прийнято Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р., Національну молодіжну стратегію до 2030 року, затверджену указом Президента України від 12.03.2021 р., Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021–2025 роки, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р.), що уможливило істотні зміни в практичній роботі. Тепер молодіжна політика стала цілісною системою, здатною

активно сприяти самореалізації та розвитку творчого потенціалу молоді, підвищенню рівня її самостійності, залученню молодих людей до ухвалення управлінських рішень і забезпечення активної участі в суспільному житті.

Доцільність нового підходу до розуміння ролі молоді у формуванні молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи зумовлена досвідом останнього десятиліття, який переконливо доводить, що успішність формування ідей у молодіжній політиці та їх реалізація в молодіжній роботі досягається лише за умови посилення участі самої молоді до питань створення додаткових можливостей для становлення, розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності молоді, реалізації її конституційних прав і свобод, сприяння ініціативі й активності молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави. Головна роль молодіжної участі зумовлена перевагами молоді порівняно з іншими групами населення в аспектах готовності ризикувати в умовах невизначеності, легше адаптуватися до швидких змін середовища, бути мобільнішими, активнішими і, що особливо важливо, – більш інноваційними. Тому використання інноваційного потенціалу молоді є вагомим, стратегічним інструментом суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України, що неодмінно має братися до уваги при формуванні державної молодіжної політики і якомога повніше втілюватися в практику молодіжної роботи.

З огляду на такий підхід, втілено в новій нормативній базі основні засади, напрями та механізми реалізації молодіжної політики в Україні, які розроблено за безпосередньої активної участі самої молоді через механізм обговорень в більшості регіонів України. Нині молодь, на відміну від попереднього десятиліття, стала активним учасником формування та реалізації практичної молодіжної роботи.

Законодавчі інновації забезпечують необхідне підґрунтя ефективного менеджменту й реалізації молодіжної участі: міжнародного співробітництва, функціонування Українського молодіжного фонду, діяльності консультативно-дорадчих органів на всіх рівнях публічної влади (молодіжні ради при місцевих органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування, Національна рада з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, мережа молодіжних центрів і просторів загальнодержавного, регіонального, місцевого рівнів, державна установа, що сприяє розвитку регіональних і місцевих молодіжних центрів – Всеукраїнський молодіжний центр), роботи дитячих і молодіжних громадських об'єднань, органів студентського самоврядування, молодіжних працівників, лідерів та активістів, сприяння створенню цільових молодіжних програм на регіональному та місцевому рівнях.

Нова нормативна база передбачає застосування стратегічного планування на основі визначення потреб, інтересів, цінностей і соціально-економічного становища молоді за результатами опитувань, статистики, досліджень, щорічної оцінки ефективності виконання завдань, проєктів і заходів відповідно до методики оцінювання ефективності реалізації молодіжної політики із застосуванням переліку індикаторів для аналізу становища молоді в Україні на державному, регіональному та місцевому рівнях, що створюватиме ґрунтовну

доказову базу молодіжної політики з урахуванням національного та міжнародного досвіду.

Нова нормативна база закріплює як основну умову прогресу в молодіжній сфері принцип міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії: необхідність узгодженої співпраці за безпосередньої участі молоді органів державної влади та місцевого самоврядування у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, установами й закладами, що працюють з молоддю, молодіжними центрами, консультативно-дорадчими органами, органами учнівського та студентського самоврядування, міжнародними організаціями, молодіжними працівниками, представниками роботодавців і бізнесу.

Законодавчі інновації позитивно позначаються на практиці, наприклад, зростає кількість молодіжних центрів і просторів у територіальних громадах і регіонах. При цьому нова нормативна база зумовлює кількісний стрибок: якщо 2018 р. в усіх обласних центрах України працювало 159 таких центрів і просторів, до яких у 2019 р. додалося ще 51, а у 2020 р. – ще 24, то у 2021 р. додалося 120 відповідних осередків. Іншим показовим прикладом успішної діяльності є щорічні конкурси кращих практик молодіжної роботи в Україні, які стали надзвичайно ефективним способом сприяння розробці й реалізації інновацій у молодіжному секторі публічної політики. Аналіз результатів цих конкурсів, які проводяться з 2017 р. показує, що кожного року збільшується кількість нових учасників і розмаїття реалізованих практик, зокрема, з малих громад. Найуспішнішими виявляються практики й ініціативи, які за принципом міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії охоплюють широку партнерську мережу та спираються на підтримку місцевої влади. Притому вільний доступ в інтернеті до опублікованих каталогів кращих практик молодіжної роботи за 2017–2020 рр. дозволяє всім зацікавленим суб'єктам, дотичним до формування в Україні патріотичної молодіжної політики, зокрема, в освітній, медичній, культурній та інформаційній сферах безперешкодно використовувати напрацьований досвід.

Важливими суб'єктами формування такої політики є українські інститути громадянського суспільства, які серед інших своїх завдань вирішують такі, як переорієнтація протестної енергії молоді на виконання соціально корисних функцій, зокрема, допомогу вразливим групам населення, внутрішньо переміщеним особам, військовослужбовцям, ветеранам тощо, що є відображенням впровадження європейських традицій і практик на українському просторі. Особливої уваги заслуговують інститути громадянського суспільства правозахисного, гуманітарного, екологічного й політичного характеру, які долучаються до вирішення проблем, пов'язаних з конфліктною ситуацією на Сході України. Вони виконують такі важливі функції в зоні конфлікту: контроль за дотриманням прав людини; захист від загроз, розшук окремих осіб і груп; документування військових злочинів, фактів; виявлення зниклих безвісти; запровадження альтернативних засобів масової інформації про події, не залучених до інформаційної війни; пропозиції ініціативи для встановлення діалогу, примирення та налагодження відносин; пропагування миру, подолання культу війни за допомогою мистецтва, музики, фільмів і культурних заходів; започаткування та впровадження ініціатив з демобілізації, роззброєння та демілітаризації; повторна інтеграція переміщених осіб на місця постійного

проживання після закінчення бойових дій, відбудова територій; психологічна та медична допомога особам, які перебували в зоні конфлікту тощо.

Функції інституту громадянського суспільства значною мірою перегукуються з феноменом українського волонтерства, до якого молодь особливо активно долучилася, починаючи з 2014 р. Найпоширенішими формами волонтерства були допомога українським військовим і пораненим, переселенцям з Кримського півострова та із зони бойових дій на Сході України. У 2015 р. понад третину молоді мали досвід волонтерства, але потім активність зменшилася (у 2018 р. – менше ніж 20%), проте у 2019 р. повідомили про досвід волонтерства понад 40%. При цьому українська молодь довіряє волонтерським організаціям та об'єднанням в першу чергу, а близько 40% готові ненасильницькими методами (благодійністю або волонтерством) захищати незалежність і територіальну цілісність України.

З огляду на те, що інститути громадянського суспільства в Україні можуть виявляти свою активність у протестних акціях економічного, політичного, соціального, правозахисного характеру, які є неминучими в кризових ситуаціях, та при проведенні кардинальних реформ, завдання молодіжної політики держави в цьому аспекті – запобігати радикалізації протестів, зокрема адекватним реагуванням на них, передбачаючи безпеку учасників заходів і враховуючи їхні інтереси. Частка молоді, яка схильна демонструвати свою політичну позицію, насамперед, готовністю брати участь у мирних демонстраціях становить близько 18%, а найефективнішими заходами впливу на владу молодь вважає участь у радикальних протестах (майже 18%) та всеукраїнських виборах (майже 35%). Причинами внутрішньополітичної активності молоді можуть стати підвищення цін, тарифів, зниження доходу (понад 42%) та захист прав людини (майже 38%). З огляду на це, однією з важливих складових молодіжної політики щодо громадського сектору доцільно надалі визначати не тільки підтримку проєктів інститутів громадянського суспільства, але й інвестування в їхній інституційний розвиток, зокрема, неформальну освіту й навчання, щодо суспільствознавчої тематики (про шкідливість для держави в довгостроковій перспективі неконвенційних протестних форм і, навпаки, ефективність конвенційних заходів відстоювання прав і свобод). Розвиток інституційної спроможності інститутів громадянського суспільства за широким спектром напрямів їхньої діяльності нині стає актуальною потребою, яка має бути врахована в молодіжній політиці щодо громадського сектору України.

Стосовно національно-патріотичного напрямку молодіжної політики, то для нього протягом минулого десятиліття сформувався досить сприятливе підґрунтя: абсолютна більшість молоді (майже 93%) станом на 2018 р. вважала Україну Батьківщиною, більше ніж три чверті знали текст Державного Гімну України, пишалися українським громадянством, позитивно оцінювали свої знання історії країни, понад дві третини вважали, що громадяни України мають обов'язково вільно володіти українською мовою, майже 60% використовували в побуті речі з українською символікою. Водночас у національно-патріотичному напрямі залишаються значні резерви для молодіжної роботи, покликаної змінювати ситуацію в таких аспектах: вважали себе безсумнівно патріотично налаштованою людиною у 2019 р. близько 28% української молоді і ще близько

44% вважали, що це, скоріше, так (разом близько 72%). Водночас понад 13% думали, скоріше, ні, ще майже 10% заперечували своє патріотичне налаштування і більше ніж 5% не могли впевнено визначитися (разом близько 28%). Хоча у 2019 р. більше ніж 24% молоді готові були в разі мобілізації захищати Україну зі зброєю в руках (у 2018 р. таких було близько 19%, у 2017 р. – близько 18%) і ще від менше ніж 2% до більше ніж 3% за ці роки вже набули такий досвід на практиці. А неготових воювати за будь-яких обставин у 2019 р. виявилось менше ніж 13% (у 2018 р. таких було менше ніж 22%, у 2017 р. – 26%). Водночас у 2018 р. спілкувалися українською мовою в сім'ї, на роботі, у закладах освіти більше ніж 48% молоді, з друзями, знайомими – 42%. Це вказує на ті аспекти національно-патріотичного виховання української молоді, де доцільно акцентувати зусилля при формуванні молодіжної політики й реалізації молодіжної роботи.

Окремою важливою складовою діяльності є посилення компетентностей фахівців молодіжної сфери, для чого, як показав досвід останнього десятиліття, найефективнішими виявилися засоби неформальної освіти, зокрема із застосуванням цифрових технологій. Відповідно до нової нормативної бази, Міністерство молоді та спорту України сприяє системній підготовці та підвищенню кваліфікації молодіжних працівників і членів молодіжних та дитячих громадських об'єднань; визначає порядок, критерії та вимоги щодо залучення установ та організацій до відповідного навчання; забезпечує розробку навчальних програм і стандартів оцінки якості підготовки. Основними провайдеромі підготовки є громадські організації в межах проєктів молодіжного спрямування за підтримки міжнародних організацій.

Популярними інструментами є тренінги для публічних службовців, представників громадського сектору, державних і комунальних закладів соціальної сфери. Ефективною виявилася низка спеціалізованих курсів, запроваджених останніми роками: «Громадянська освіта для молодіжних працівників» (розроблений у 2017 р. спільно з ПРООН в Україні) – навчання з трьох триденних модулів і домашніх завдань, яке підвищує компетенції з питань підтримки активних громадян, розуміння прав людини та власної ідентичності, суспільних процесів і критичного їх оцінювання; «Залучення та координація волонтерів» (розроблений у 2018 р. спільно з ООН Волонтерами) – тренінг для молодіжних працівників, що мають досвід координації волонтерів та участі у волонтерських проєктах, поділяють цінності взаємодопомоги та прагнуть надалі проводити навчання з координації волонтерів за наданою методикою в своїх організаціях; «Інклюзивність у молодіжних центрах» (розроблений у 2018 р. спільно з Асоціацією молодіжних центрів) – тренінг, покликаний сформувати у молодіжних працівників розуміння інклюзивності в молодіжній роботі як спроможності конкретного молодіжного центру/простору враховувати інтереси та потреби усіх груп молоді, які можуть бути потенційними відвідувачами/клієнтами центру, та надати практичні компетенції з впровадження інклюзивних підходів у молодіжних центрах.

Поширюється модель молодіжних банків ініціатив (розроблена у 2018 р. спільно з ІСАР «Єднання»), навчальний компонент якої спрямований на пілотування моделі на базі організацій громадянського суспільства у співпраці з

випускниками тренінгів за програмою «Молодіжний працівник»; здійснюються тренінги для тренерів – навчання для молодіжних працівників, які мають досвід тренерської та молодіжної роботи і підготовлені для проведення навчання за програмою «Молодіжний працівник» в регіонах; семінари «Молодіжна політика в ОТГ» (розроблений у 2018 р. за підтримки ПРООН в Україні) – одноденний інформаційний захід для представників новоутворених ОТГ, залучених до молодіжної політики, який передбачає спільну участь працівників бюджетної сфери (школи, будинку культури, бібліотеки, дитячо-юнацької спортивної школи, будинку дитячої творчості, клубу за інтересами тощо), представників органів влади та місцевого самоврядування, а також молоді та представників громадського сектору; реалізується за підтримки програми DOBRE комплексна програма «Молодіжний працівник» в ОТГ, спрямована на представників місцевого самоврядування, відповідальних за роботу з молоддю, представників молодіжних рад і громадських організацій, що працюють у сфері молодіжної політики, активістів культурних та освітніх закладів в об'єднаних територіальних громадах – партнерах програми DOBRE, з метою підвищення їхньої компетентності в роботі з молоддю та залучення її до участі в житті громади.

Особливо важливу роль відіграє започаткована у 2014 р. Міністерством молоді та спорту України, ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» та Програмою розвитку ООН Державна навчальна програма «Молодіжний працівник», за час реалізації якої навчання пройшли понад 4200 лідерів та активістів інститутів громадянського суспільства, державних службовців та посадовців місцевого самоврядування, працівників інших організацій, які працюють з молоддю, з усіх регіонів України.

Безперечні численні здобутки молодіжної політики й молодіжної роботи, набуті протягом останнього десятиліття, ще не повною мірою розв'язують значне коло проблем української молоді.

Проблемою також залишається недостатня, порівняно з ЄС, участь української молоді у суспільному житті. Окремі національні показники все ще значно менше, ніж у країнах ЄС, де посилення участі молоді в суспільному житті є одним з пріоритетів молодіжної політики. Водночас з початком Революції Гідності сталися суттєві зміни суспільно-політичної активності молоді, які визначили її впливову роль у громадянському суспільстві України. І хоча після часів Майдану активність молоді, як і всього суспільства, знизилася (у 2017–2018 рр. майже дві третини молоді дуже рідко цікавилися політичним життям або не цікавилися політикою взагалі, головною причиною цього була недовіра близько половини молоді політикам і владі), але президентські вибори у 2019 р. кардинально змінили ситуацію – недовіра політикам і владі серед молоді стрімко скоротилася майже на чверть за один рік (серед провідних вітчизняних соціологів цей феномен був названий електоральним Майданом). Нині, як і в часи Майдану, молодь залишається основним прибічником євроатлантичної інтеграції України (у 2019 р. понад 80% підтримували вступ до ЄС, близько 80% – до НАТО), а також схвалює внутрішні реформи, проголошені чинною владою (майже 80% підтримували антикорупційну реформу, реформу державного управління, створення постійної професійної армії, дерегуляцію та стимулювання розвитку підприємництва та інвестицій). При цьому реалізація громадянської активності

молоді через участь у діяльності організацій громадянського суспільства була все ще недостатньою – у 2019 р. понад половину молодих українців не брали участі в діяльності жодної з них. Основні причини неучасті – незацікавленість (майже третина молоді) і брак часу через завантаженість роботою (більше ніж чверть). Тому нинішня нова нормативна база, що сфокусована саме на цій проблемі, створює достатні можливості для сприяння істотному підвищенню молодіжної участі в житті українського суспільства в найближчі роки.

До недостатньо розв'язаних проблем слід також віднести й неповноту адміністративних даних щодо кількісних показників реалізації молодіжної роботи. Адже обґрунтована молодіжна політика формується на підставі достовірної інформації щодо становища молоді, її потреб і можливостей її реалізації в конкретному поселенні та громаді з урахуванням всіх наявних ресурсів і можливостей налагодження взаємодії спеціалістів різних сфер діяльності, залучення до співпраці представників громадського сектору й бізнесу, а результати мають періодично оцінюватися за вимірними показниками. Такий підхід дозволяє планувати молодіжну роботу відповідно до запитів молоді з урахуванням наявних можливостей та ресурсів і, з огляду на це, плануванню напрямів і завдань молодіжної політики має передувати оцінювання наявних ресурсів та специфічних потреб і проблем молоді регіону, громади, поселення. Ретельний збір і контроль повноти та достовірності відповідних показників на місцевому і регіональному рівнях дозволяє на національному рівні об'єктивно оцінювати стан справ і сприяти раціональнішому використанню Державного бюджету України у сфері молодіжної політики.

Міністерство молоді та спорту України у співпраці з органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, експертами та молодіжними лідерами розробило «Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації», яка передбачає визначення структурного підрозділу у місцевих радах з молодіжними працівниками, відповідальними за молодіжну політику. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» за участі представників Міністерства молоді та спорту України було підготовлено методичні рекомендації «Молодіжна політика в умовах децентралізації» для спеціалістів молодіжної сфери, якими рекомендовано створювати у достатньо спроможних ОТГ окремі структурні підрозділи щодо роботи з молоддю, в інших ОТГ вводити посади спеціалістів щодо роботи з молоддю у відділах, дотичних до вирішення соціальних, культурних, гуманітарних питань.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Несприятлива демографічна динаміка зумовлює необхідність якнайшвидшої розробки й реалізації системи заходів, спрямованих на: підвищення дітородної активності; формування відповідального материнства/батьківства; попередження смертності молоді від зовнішніх причин, ранньої смертності від серцево-судинних та онкологічних хвороб, захворювань органів травлення тощо, зокрема, з урахуванням сучасних викликів (пандемія COVID-19, збільшення нещасних випадків на транспорті, активізація інтернет-суб'єктів залучення молоді до небезпечних дій, поширення нелегальної зброї тощо); створення умов, привабливих для життєдіяльності молоді у сільській місцевості України.

Посилити ресурсне забезпечення напряму формування молодіжної політики та реалізації молодіжної роботи, спрямованого на збільшення все ще недостатньої, за європейськими показниками, участі української молоді у суспільному житті, що нині є галузевим пріоритетом діяльності у молодіжній сфері.

Розробити цільові заходи з реалізації на практиці положень Закону України «Про основні засади молодіжної політики» та Національної молодіжної стратегії до 2030 року щодо міжсекторальної співпраці, зокрема, створення Національної ради з молодіжних питань; розробити методичні рекомендації щодо організації міжсекторальної співпраці на місцевому та регіональному рівнях.

Фокусуватися в молодіжній політиці щодо громадського сектору разом з традиційною практикою державної підтримки проектів інститутів громадянського суспільства на інвестиціях у розвиток їхньої інституційної спроможності, зокрема засобами неформальної освіти.

Сприяти включенню стейкхолдерів, які мають вплив на молодіжне середовище й запроваджують власні ініціативи, до консультативно-дорадчих і координаційних утворень (колегій органів виконавчої влади, громадських рад, робочих груп з розробки стратегій, програм і проектів, організаційних комітетів заходів, груп оцінки та моніторингу тощо) на різних рівнях публічного управління з метою налагодження дієвої співпраці щодо реалізації цілей і завдань чинного молодіжного законодавства.

Дедалі активніше запроваджувати та розвивати інноваційні форми та інструменти цифрової молодіжної роботи з урахуванням особливостей, потреб і запитів різних цільових груп молоді.

У частині законодавчо-нормативного забезпечення діяльності в молодіжній сфері та імплементації теперішніх законодавчих інновацій у практику доцільно:

- чіткіше внормувати порядок, методику та показники для збору адміністративних даних щодо діяльності у сфері молодіжної політики і молодіжної роботи на місцевому та регіональному рівнях;
- законодавчо визначити зміст делегованих повноважень органів місцевого самоврядування у молодіжній сфері в умовах децентралізації, передбачити відповідно до місцевих можливостей створення у радах структурних підрозділів та/або введення окремих посад спеціалістів щодо роботи з молоддю;
- визначити та застосувати на практиці ефективні інструменти імплементації основних положень нового молодіжного законодавства шляхом

розроблення та ухвалення відповідних нормативних актів національного, регіонального та місцевого рівнів;

- удосконалити нормативно-правову базу з питань професійного навчання державних службовців представників інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів молодіжної політики та молодіжної роботи;

- визначити план подальших заходів щодо розвитку молодіжного законодавства в контексті Національної молодіжної стратегії до 2030 року, стратегічних молодіжних документів Ради Європи, ЄС та ООН;

- вивчити досвід і нові тенденції розвитку молодіжного законодавства в зарубіжних країнах, які мають найбільші здобутки у формуванні та реалізації публічної політики в молодіжній сфері;

- розробити на основі міжнародного досвіду пропозиції з подальшого удосконалення нормативно-правових положень, що стосуються використання підходів та інструментів обґрунтованої, доказової молодіжної політики;

- удосконалити нормативно-правову базу роботи структурних підрозділів органів місцевого самоврядування з питань молоді, діяльності молодіжних рад та організації міжсекторальної взаємодії різних органів місцевого самоврядування, спрямованої на реалізацію завдань молодіжної політики.

У частині навчання та підвищення кваліфікації суб'єктів сфери молодіжної політики й молодіжної роботи доцільно:

- далі активно розвивати нинішню систему підвищення кваліфікації публічних службовців, молодіжних спеціалістів різних рівнів, особливо на рівні територіальних громад, представників громадського сектору й бізнесу з питань організації та проведення молодіжної роботи, зокрема, з урахуванням інновацій молодіжного законодавства шляхом проведення навчальних заходів у межах програми «Молодіжний працівник»;

- ініціювати ширше включення тематики з розвитку компетентностей публічних службовців у сфері молодіжної політики в систему професійного навчання й підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників і заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;

- включити до програм підвищення кваліфікації публічних службовців різних рівнів і навчальних активностей суб'єктів молодіжної роботи інших секторів актуальну тематику за напрямками стратегічного планування, обґрунтованої, доказової молодіжної політики та міжсекторальної співпраці;

- сприяти створенню мереж учасників освітніх програм з розвитку компетентностей у сфері молодіжної політики для отримання від них зворотного зв'язку з метою оцінки й удосконалення форм і змісту навчання відповідно до швидкоплинних змін соціальної реальності;

- визначити вимоги до професійної освіти молодіжних працівників, сприяти запровадженню відповідної спеціальності у вищій освіті;

- посилити ресурсне забезпечення системи навчання молодіжних працівників за кошти державного та місцевих бюджетів щодо підтримки відповідних програм, зокрема програми «Молодіжний працівник».

У частині подальшого розвитку молодіжних програм і проєктів доцільно:

- розробити механізм подальшого удосконалення стратегічних і програмних засад молодіжної політики на національному рівні з урахуванням досвіду національного, європейського та світового рівнів;

- забезпечити в процесі розроблення молодіжних програм і проєктів регіонального та місцевого рівнів їх узгодження зі стратегічними пріоритетами публічної політики в молодіжній сфері та завданнями державних молодіжних програм;

- сприяти включенню молодіжних питань у стратегії та програми, що розробляються та реалізуються поза межами молодіжного сектору;

- забезпечити методичну допомогу представникам молодіжного сектору регіонів і територіальних громад щодо розроблення проєктів стратегічних та програмних документів;

- удосконалити форми та методи проведення громадських обговорень проєктів програм і стратегій всіх рівнів (зокрема, з використанням цифрових інструментів) з метою залучення широкого кола представників громадськості, експертного середовища та дослідників молодіжної проблематики;

- розробити, апробувати, впровадити й поширювати інноваційні інструменти підтримки молодіжних рад з боку органів місцевого самоврядування.

У частині поширення кращих практик формування молодіжної політики й реалізації молодіжної роботи доцільно:

- поступово збільшувати фінансове, матеріально-технічне, кадрове та інформаційне забезпечення проведення щорічних конкурсів кращих практик молодіжної роботи в Україні як особливо ефективного засобу впливу влади на стан справ у молодіжному секторі публічної політики;

- підтримувати й використовувати напрацьований досвід кращих практик молодіжної роботи в Україні, сприяти його поширенню центральними органами виконавчої влади у межах своєї відповідальності, насамперед, у патріотично-виховній, молодіжній, освітній, медичній, культурній та інформаційній сферах;

- виявляти, аналізувати й поширювати кращі практики з імплементації положень Закону України «Про основні засади молодіжної політики» на регіональному та місцевому рівнях, зокрема, кращі практики взаємодії підрозділів органів місцевого самоврядування з питань молоді та молодіжних рад, а також кращі практики міжсекторальної співпраці на різних рівнях із залученням різних партнерів (міжнародних організацій, інститутів громадянського суспільства, організацій підприємців і роботодавців, бізнес-структур, благодійників тощо);

- сприяти поширенню сучасних європейських та національних кращих практик реалізації освітніх програм і навчальних заходів для представників молодіжної сфери, в тому числі із застосуванням цифрових технологій.

Для стимулювання подальшого розвитку мережі осередків щодо роботи з молоддю доцільно:

- розширити мережу мобільних молодіжних центрів для забезпечення безперешкодного доступу молоді, незалежно від розмірів поселень;

- сприяти створенню молодіжних центрів і молодіжних просторів відповідно до потреб і запитів молоді конкретних громад;

- впровадити механізм присудження національного знаку якості на основі критерію якості роботи молодіжного центру, а також стандартів до надання послуг таким молодіжним центром;
- забезпечити удосконалення нормативно-правової бази щодо діяльності молодіжних центрів і молодіжних просторів;
- забезпечити проведення навчань для підвищення компетентностей працівників молодіжних центрів;
- стимулювати органи публічної влади і персоналії (державних службовців, спеціалістів з інших галузей, представників громадського сектору, бізнесу, політичних функціонерів тощо) до посилення співпраці з молодіжними центрами та просторами.

У частині моніторингу та оцінки у сфері молодіжної політики і молодіжної роботи доцільно:

- запровадити моніторинг і оцінку реалізації заходів з імплементації положень Закону України «Про основні засади молодіжної політики» на національному, регіональному та місцевому рівнях;
- аналізувати діяльність органів місцевого самоврядування зі створення структурних підрозділів з питань молоді та створення молодіжних рад, а також наявності в них необхідного ресурсного забезпечення;
- аналізувати стан міжсекторальної взаємодії в багатопрофільних гуманітарних та соціально-гуманітарних підрозділах органів місцевого самоврядування, де одним з напрямів є реалізація молодіжної політики; оприлюднювати результати аналізу для поширення кращого досвіду;
- сприяти створенню та вдосконаленню баз даних з молодіжної проблематики, зокрема, розширити розділ «База досліджень» на вебресурсах Міністерства молоді та спорту України та ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»;
- сприяти розвитку досліджень у молодіжній сфері на регіональному та місцевому рівнях завдяки включенню цієї діяльності до відповідних молодіжних програм з наданням належної методичної підтримки;
- запровадити оприлюднення повних результатів досліджень у молодіжній сфері, що здійснюються за бюджетні кошти, зокрема досліджень ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»;
- розвивати обмін інформацією щодо діяльності суб'єктів проведення досліджень у молодіжній сфері, сприяти проведенню науково-комунікативних заходів щодо молодіжної проблематики та співпраці інституцій, які здійснюють аналіз молодіжної політики.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ВИДАННЯ

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ГО «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ
ОЛЕКСАНДРА ЯРЕМЕНКА»

**Реформування молодіжної політики
відповідно до сучасних запитів
молоді та держави**

**Щорічна доповідь Президентові України,
Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України
про становище молоді в Україні
(за підсумками 2012–2020 років)**

Літературний редактор – Г.О. Городня